

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دفتر تبلیغات اسلامی حوزه
معاونت فرهنگی و تبلیغی
گروه تولید محتوا

تبلیغ فحانواؤ

صاحب امتیاز: معاونت فرهنگی و تبلیغی دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم

مدیر مسئول: سعید روستا آزاد

سر دبیر: مصطفی آزادیان

کارشناس اجرایی: اکبر اسماعیل پور

دوفصلنامه علمی - تخصصی

سال دوم - شماره چهارم

بهار و تابستان ۱۴۰۳

اعضای هیئت تحریریه (به ترتیب حروف الفبا)

سید محمد اکبریان

عضو هیئت علمی پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی

عبدالکریم پاک‌نیا تبریزی

استاد سطح عالی حوزه علمیه قم

ناصر رفیعی محمدی

عضو هیئت علمی جامعه المصطفی العالمیه

سعید روستا آزاد

عضو هیئت علمی پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی

میر تقی قادری

استاد سطح عالی حوزه علمیه قم

علی نظری منفرد

استاد سطح عالی حوزه علمیه قم

نشریه «تبلیغ و خانواده» بر

اساس پروانه انتشار به شماره

ثبت ۹۶۳۳۴ تاریخ

۱۴۰۳/۰۳/۰۷ معاونت امور

مطبوعاتی و اطلاع‌رسانی

وزارت فرهنگ و ارشاد

اسلامی، به عنوان دوفصلنامه

تخصصی منتشر می‌شود.

شمارگان: ویراستار:

۳۰۰ نسخه مرتضی غلامی

قیمت: صفحه‌آرا:

۶۰۰۰۰ تومان اکبر اسماعیل پور

چاپ:

مؤسسه بوستان کتاب

آدرس: قم، چهارراه شهدا، معاونت فرهنگی و تبلیغی، طبقه اول، گروه تولید محتوا، کدپستی: ۳۷۱۵۷۹۱۸۱۱ -

تلفن: ۰۲۵ - ۳۱۱۵۱۲۴۷ - پایگاه اینترنتی: <http://jpf.dte.ir> - پست الکترونیک: tabligh@dte.ir

امام خمینی (قدس سره):

نقش زن در جامعه بالاتر از نقش مرد است؛ برای این که بانوان علاوه بر این که خودشان یک قشر فعال در همه ابعاد هستند، قشرهای فعال را در دامن خودشان تربیت می کنند. خدمت مادر به جامعه از خدمت معلم بالاتر است، و از خدمت همه کس بالاتر است، و این امری است که انبیا می خواستند. می خواستند که بانوان قشری باشند که آنها تربیت کنند جامعه را، و شیرزنان و شیرمردانی به جامعه تقدیم کنند.

صحیفه امام، ج ۱۴، ص ۹۷.

رهبر معظم انقلاب اسلامی (مد ظله العالی):

زن مسلمان ایرانی، تاریخ جدیدی را پیش چشم زنان جهان گشود و ثابت کرد که می توان زن بود، عقیف بود، محجبه و شریف بود، و در عین حال، در متن و مرکز بود؛ می توان سنگر خانواده را پاکیزه نگاه داشت و در عرصه سیاسی و اجتماعی نیز، سنگرسازی های جدید کرد و فتوحات بزرگ به ارمغان آورد.

در انقلاب اسلامی و در دفاع مقدس، زنانی ظهور کردند که می توانند تعریف زن و حضور او در ساحت رشد و تهذیب خویش، و در ساحت حفظ خانه سالم و خانواده متعادل، و در ساحت ولایت اجتماعی و جهاد و امر به معروف و نهی از منکر و جهاد اجتماعی را جهانی کنند و بنیست های بزرگ را درهم بشکنند.

<https://www.leader.ir/fa/speech/10428/>

پیام به کنگره هفت هزار زن شهید کشور ۱۳۹۱/۱۲/۱۶

فهرست مطالب

سخن نخست	۵
راه‌های اعتمادافزایی در خانواده	۹
دکتر مرضیه قنبری	
بایستگی سوادآموزی رسانه در خانواده	۱۹
اعظم نوری	
گونه‌های تربیت فرزند	۲۷
راضیه مرزانی	
چرخه حیات خانواده، چالش‌ها و راه‌های برون‌رفت	۴۱
حجت‌الاسلام والمسلمین محمدحسین افشاری	
روش‌های تقویت فرهنگ مقاومت در خانواده	۵۳
محمد مهدی حیدریان	
آسیب‌شناسی محتوایی بازی‌های موبایلی بر باورهای کودکان	۶۳
دکتر علی کاظمی	
جایگاه خانواده در تقویت باورهای دینی	۷۵
نقیسه قنبری	
استفاده از هوش مصنوعی در مدیریت هوشمند مسائل خانواده	۸۵
سیده طاهره موسوی	
مدیریت بحران خانواده با الگوی مدیریتی حضرت زینب <small>علیها السلام</small>	۱۰۱
محمد ضیاء برهانی و زهرا اخلاقی	
آسیب‌شناسی محتوایی پویانمایی‌ها بر هویت دینی کودکان	۱۱۳
سید علی اصغر موسوی	

سخن نخست

ماه محرم، ماه معرفت و دلداگی به سالار شهیدان است. شیعیان حقیقت عزاداری را معرفت‌افزایی و تغییر رفتار بر اساس اندیشه، منش و رفتارهای امام حسین علیه السلام می‌دانند. اگرچه الگوپذیری از سبک زندگی حسینی تنها در دهه محرم سال ۶۱ هجری قمری خلاصه نمی‌شود، اما مطمئناً عاشورا، اوج تجلی ابعاد شخصیتی و رفتاری سید الشهداء به شمار می‌رود. امام خمینی رحمه الله در خصوص الگوگیری از سید الشهداء فرمود: «حضرت سیدالشهداء به همه آموخت که در مقابل ظلم، در مقابل ستم، در مقابل حکومت جائر چه باید کرد».^۱

امام حسین علیه السلام هدف قیام خود را مقابله با ظلم و انحراف، مقابله با بدعت‌های بنی‌امیه و در یکی کلمه هدایت و راهبری مسلمانان به صراط مستقیم و راه رشد و سعادت معرفی کرده است:

إِنِّي أَدْعُوكُمْ إِلَى اللَّهِ وَ إِلَى نَبِيِّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَإِنَّ السُّنَّةَ قَدْ أُمِيتَتْ فَإِنْ تُجِيبُوا دَعْوَتِي وَ تُطِيعُوا
أَمْرِي أَهْدِيكُمْ سَبِيلَ الرَّشَادِ؛^۲

من شما را به سوی خدا و رسول دعوت می‌نمایم، زیرا سنت پیغمبر خدا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ از بین رفته، اگر شما دعوت مرا بپذیرید و امر مرا اطاعت کنید من شما را به راه هدایت راهنمایی می‌کنم.

حضرت در جای دیگر فرمود:

... وَلَكِنْ لِنُرْدِّ الْمَعَالِمَ مِنْ دِينِكَ وَ نُظْهِرَ الْأَصْلَاحَ فِي بِلَادِكَ وَ يَأْمَنَ الْمُظْلَمُونَ مِنْ

۱. سید روح‌الله موسوی خمینی، قیام عاشورا در کلام و پیام امام خمینی رحمه الله، ص ۵۵.

۲. مجلسی، محمدباقر، بحارالأنوار، ج ۴۴، ص ۳۳۹.

عِبَادِكَ وَ يُعْمَلُ بِفَرَائِضِكَ وَ سُنَّتِكَ وَ أَحْكَامِكَ؛^۱

بلکه می‌خواستیم نشانه‌های دین تو را که دگرگون شده بود بازگردانیم و بلاد تو را اصلاح کنیم تا بندگان ستم‌دیده‌ات در امان باشند و آن حدود که مقرر داشته‌ای، جاری گردد.

برای ایجاد اصلاح در جامعه اسلامی باید همه مظاهر فساد و تباهی را از بین برد، دزدی، خیانت، وابستگی به اجانب و بیگانگان، زورگویی، انحراف‌های اخلاقی، انحراف‌های مالی، گرایش به دشمنان دین، علاقه نشان دادن به چیزهای ضدّ دینی فساد است.^۲

در زمان تنظیم نهایی ره‌توشه‌های محرم، خبر شهادت جان‌گداز شاگرد مکتب امام خمینی علیه‌السلام، رئیس‌جمهور مغتتم و عزیز و پرکار و همراهان ایشان همه ما را داغدار کرد. شهید آیت‌الله رئیسی مرد کار، مرد خدمت، مرد صفا و صداقت بود. به تعبیر مقام معظم رهبری دام‌عزله: "یک نصاب جدیدی را آقای رئیسی علیه‌السلام در باب خدمتگزاری به ملت ایجاد کرد." ^۳ معظم له در باره سبک مدیریتی شهید رئیسی فرمود:

سبک مدیریتی او در بین همکاران خودش یک سبک ویژه‌ای بود، با صمیمیت همراه بود؛ با همکارانش، با وزرا، با مدیران دولتی با صفا و صمیمیت رفتار می‌کرد. برای مردم، کرامت قائل بود، عزّت قائل بود؛ به مردم، به جوان‌ها برای اظهار نظر میدان می‌داد؛ حرمت مردم را نگه می‌داشت. به جوان‌ها اعتماد می‌کرد، جوان‌ها را تکریم می‌کرد. به کسانی که به خود او بدی کرده بودند، با کرامت برخورد می‌کرد؛ به کسانی که حتّی به او اهانت کرده بودند، پاسخ تند، پاسخ زشت، پاسخ عصبی نمی‌داد. متقابلاً در مرزبندی با دشمنان انقلاب صراحت داشت؛ در مورد کسانی که با انقلاب بد بودند، مخالف بودند، دشمن بودند، دوپهلوی صحبت نمی‌کرد؛ صریح صحبت می‌کرد، مرزبندی صریح داشت؛ به لبخند دشمن اعتماد نمی‌کرد. اینها ارزش است، اینها درس است؛ هر کدام از اینها برای سیاستمداران ما، برای رؤسای جمهور آینده‌ی ما، برای کسانی که در یک بخشی مورد اعتماد ملت قرار می‌گیرند، یک سرمشق است.^۴

خداوند را سپاس می‌گوییم که توفیق عنایت فرمود ره‌توشه‌های تبلیغی ماه محرم را در قالب‌های

۱. حسن بن علی ابن شعبه حرانی، تحف العقول، ص ۱۶۸.

۲. <https://farsi.khamenei.ir/newspart-index?tid=4107>

۳. <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=56612>

۴. <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=56612>

ذیل آماده و در اختیار مبلغان ارجمند قرار دهیم:

● **فصلنامه ره توشه**: این فصلنامه شامل چهارده مقاله و متناسب با نیازهای روز جامعه تألیف شده است. عناوین مقالات ره توشه عبارتند از:

توحیدباوری اصحاب امام حسین علیه السلام؛ نقش قیام امام حسین علیه السلام در ایجاد تمدن نوین اسلامی؛ وجوه تشابه جنگ شناختی در قیام عاشورا و انقلاب اسلامی؛ عاشوراییان: پاسداران حیا، عفاف و حجاب؛ عاشورا تجلی وحدت موحدان عالم و نفی نژادپرستی؛ توصیف مرگ و زندگی پس از آن در کلمات امام حسین علیه السلام؛ پایبندی به اصول انسانی و اخلاقی در قیام عاشورا؛ تبیین عفو و گذشت در نهضت امام حسین علیه السلام؛ ماندگاری فرهنگ عاشورا در فرهنگ مقاومت؛ امام حسین علیه السلام الگوی رفتاری با خانواده؛ بسترسازی و روش شناسی شبهات عاشورا و روش پاسخگویی به آنها؛ راهکارهای فرهنگی ترویج حجاب؛ وعده صادق و استیصال رژیم صهیونیستی؛ چگونه روضه بخوانیم: از طراحی تا اجرای مرثیه.

برای مشاهده و دریافت فصلنامه ره توشه می‌توانید به نشانی: <http://rahtoosheh.dte.ir>

مراجعه کنید.

● **فصلنامه تبلیغ و خانواده**: این فصلنامه برای همه مبلغان، به‌ویژه مبلغان محترمی که در عرصه خانواده تبلیغ می‌کنند، مفید و ثمربخش خواهد بود. مقالات این فصلنامه عبارتند از: راه‌های اعتمادافزایی در خانواده؛ بایستگی سوادآموزی رسانه در خانواده؛ گونه‌های تربیت فرزند؛ چرخه حیات خانواده، چالش‌ها و راه‌های برون‌رفت؛ روش‌های تقویت فرهنگ مقاومت در خانواده؛ آسیب‌شناسی محتوایی بازی‌های موبایلی بر باورهای کودکان؛ جایگاه خانواده در تقویت باورهای دینی؛ استفاده از هوش مصنوعی در مدیریت هوشمند مسائل خانواده؛ مدیریت بحران خانواده با الگوی مدیریتی حضرت زینب علیه السلام؛ آسیب‌شناسی محتوایی پویانمایی‌ها بر هویت دینی کودکان.

برای مشاهده و دریافت فصلنامه تبلیغ و خانواده به نشانی: <http://jpf.dte.ir> مراجعه شود.

● **فصلنامه تبلیغ و تقریب**: رویکرد فصلنامه تبلیغ و تقریب، مباحث مقایسه‌ای و تقریبی است، به همین جهت برای همه مبلغان، به‌ویژه کسانی که در مناطق مشترک شیعه و سنی به امر مقدس تبلیغ اشتغال دارند، تألیف شده است. مقالات این فصلنامه عبارتند از:

امام حسین علیه السلام در نگاه اهل سنت؛ بدعت نبودن عزاداری برای امام حسین علیه السلام در مذهب

اهل سنت، با استناد به سیره پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؛ امام حسین عَلَيْهِ السَّلَام در اشعار شاعران شافعی مذهب؛ امام جواد عَلَيْهِ السَّلَام در منابع اهل سنت؛ بررسی دیدگاه علمای فریقین در تعیین حدود پوشش و اشتغال زنان؛ عوامل مقاومت از منظر امامین انقلاب؛ جایگاه امنیت در قرآن و روایات فریقین؛ بایستگی همگرایی جهان اسلام در برابر سیاست خصمانه اسرائیل؛ عوامل وحدت و اختلاف در گفتار و سیره امام علی عَلَيْهِ السَّلَام.

برای مشاهده و دریافت فصلنامه تبلیغ و تقریب به نشانی: <http://jpp.dte.ir> مراجعه شود.

● **ره‌توشه پیوستی**؛ در کنار سه فصلنامه فوق، "ره‌توشه پیوستی" قرار دارد. این ره‌توشه شامل مجموعه‌ای از مقالات مهم و مناسبی است که در سال‌های گذشته در فصلنامه ره‌توشه به چاپ رسیده و همچنان قابل استفاده است. ره‌توشه پیوستی در پایگاه خبری بلاغ به نشانی <https://www.balagh.ir> در دسترس است.

انتظار می‌رود مبلغان گرامی با مطالعه و استفاده از مطالب این ره‌توشه‌ها، ما را از پیشنهادات و انتقادات سازنده و تجربیات ارزشمند خود بهره‌مند سازند.

در پایان لازم می‌دانم از پژوهشگران و نویسندگان عزیز و همه کسانی که در تولید و عرضه این مجموعه ارزشمند تلاش کردند، به ویژه حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر مصطفی آزادیان رئیس محترم گروه تولید محتوای فرهنگی و تبلیغی و همکاران گرامی ایشان صمیمانه تقدیر و تشکر کنم و موفقیت و خوشبختی آنان را از خداوند متعال مسئلت نمایم.

سعید روستا آزاد

معاون فرهنگی و تبلیغی

دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم

راه‌های اعتمادافزایی در خانواده

دکتر مرضیه قنبری*

اشاره

«اعتماد» میان اعضای خانواده از عوامل مؤثری است که موجب احساس امنیت و وفاداری هر کدام از اعضای خانواده در برابر یکدیگر می‌شود. «اعتماد» به معنای تکیه به طرف مقابل، بدون آسیب‌رساندن به وی است که اساس بقای زندگی زناشویی و ارتباط میان والدین و فرزندان است و نیز سبب محافظت از دیگران در برابر مشکلات می‌شود. زمانی که به طرف مقابل خود اعتماد داشته باشیم، تمایل برای بخشش خطاهای طرف مقابل بیشتر خواهد بود و گذشت بیشتری از خود نشان می‌دهیم. اعتماد در خانواده موجب می‌شود اعضای خانواده کمتر با یکدیگر بحث و جدل کنند و در پی یافتن راه‌حل با مشارکت هستند. نوشتار حاضر به تبیین راه‌های اعتمادافزایی در خانواده پرداخته است تا با بررسی اصول و روش‌های آن بتوان گام مؤثری در تحکیم روابط زوجین و نیز روابط والدین و همسران برداشت و اعتمادسازی را در وهله اول میان زوجین و به تبع آن میان فرزندان موجب شد. یافته‌های پژوهش بیان‌کننده آن است که رعایت امانت‌داری و رازداری، عیب‌پوشی، صداقت در وعده، رعایت احترام و اطاعت از عوامل مؤثر بر اعتمادافزایی در خانواده است.

۱. رعایت امانت‌داری و رازداری

«رعایت امانت‌داری و رازداری» از کارهای مؤثر برای اعتمادسازی میان اعضای خانواده، به‌ویژه زوجین است که موجب الگوگیری صحیح فرزندان از والدین خواهد شد. برای ساختن اعتماد

* دکتری تفسیر تطبیقی دانشگاه قم.

در زندگی، صداقت و شفافیت امری ضروری است که نیازمند است هیچ‌یک از زوجین مسئله‌ای را از همسر خود پنهان نکنند و به‌صراحت درباره آن صحبت کنند؛ زیرا اسرار موجود در یک رابطه، تأثیر منفی بسیاری بر کیفیت رابطه می‌گذارد. با توجه به نقش اساسی زن در خانواده در جایگاه همسر و نیز مادر، از موارد مؤثر در افزایش اعتماد میان زوجین، امانت‌داری زن در برابر اموال و دارایی‌های مرد خانواده است؛ به تعبیر دیگر از جمله حقوق مرد خانواده، این است که همسرش در حضور و غیاب او حافظ دارایی‌ها و اموالش و نیز امانت‌دار اسرار داخل خانواده باشد؛ در این حالت اعتماد مرد به همسرش افزایش می‌یابد و مرد نیز در مقابل همسرش چنین رفتار خواهد کرد. در تأیید این مطلب از امام رضا علیه السلام چنین آمده است:

مَا أَفَادَ عَبْدٌ عَبْدًا خَيْرًا مِنْ زَوْجَةٍ صَالِحَةٍ إِذَا رَأَاهَا سَرَّتُهُ وَإِذَا غَابَ عَنْهَا حَفِظَتْهُ فِي نَفْسِهَا
وَ مَالِهِ؛^۱

آدمی سودی بهتر از همسر شایسته به چنگ نیاورده است؛ همسری که شوهرش با دیدن او خوشحال شود و هرگاه از وی دور شود، در غیابش نگهبان خود و اموال او باشد.

طبق این روایت برای بنده فایده‌ای بهتر از این نیست که همسرش هرگاه او را می‌بیند، مسرورش سازد و در غیابش از خود و مال همسرش حفاظت کند. امانت‌داری از جمله ویژگی‌هایی است که افزون بر جلب رضایت همسر، جلب رضایت خداوند را نیز به همراه دارد. امام علی علیه السلام فرمودند: «إِذَا أَحَبَّ اللَّهُ عَبْدًا حَبَّبَ إِلَيْهِ الْأَمَانَةَ»؛^۲ بر اساس این روایت، امانت از جمله کارهای نیکی است که در کامل شدن ایمان انسان تأثیر بسزایی دارد. همچنین در حدیثی از امام صادق علیه السلام آمده است:

أَرْبَعٌ مَنْ كَنَّ فِيهِ وَ كَانَ مِنْ قَوْلِهِ إِلَى قَدَمِهِ دُنُوبًا بَدَّلَهَا اللَّهُ حَسَنَاتٍ الصَّدْقُ وَالْحَيَاءُ وَ
حُسْنُ الْخُلُقِ وَالشُّكْرُ؛^۳

هرکه چهار خصلت داشته باشد و از سر تا پا غرق گناهان باشد، خدا آنها را به حسنات تبدیل کند: راست‌گویی و حیا و خوش خلقی و سپاس‌گزاری.

۱. عبدالله بن جعفر حمیری، قرب الإسناد، ص ۲۰.

۲. علی بن محمد لثی واسطی، عیون الحکم و المواعظ، ص ۱۳۵.

۳. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۲، ص ۱۰۷.

بر اساس این روایت، اهمیت امانت‌داری به اندازه‌ای است که یکی از چهار خلصتی دانسته می‌شود که در پرتو آن، گناهان دیگر بخشیده می‌شود. آیه «حَافِظَاتُ لِلْغَيْبِ بِمَا حَفِظَ اللَّهُ...»^۱ بیان‌کننده حفظ اسرار و حقوق مرد در غیاب اوست؛ بر اساس این آیه، زن‌های صالح و درستکار، زنانی فروتن هستند که در برابر خانواده خود متعهد می‌باشند و نه تنها در حضور مرد خانواده، بلکه در غیاب او نیز بر دارایی، ناموس، آبرو، اسرار و هر چیزی که به شخصیت مرد مربوط است، امانت‌دار هستند.^۲ درحقیقت این چنین زنانی مطیع امر خدا و همسران خویش هستند که حقوق و احترام همسران خود را حفظ می‌کنند.^۳ بنابراین امانت‌داری زن در غیاب همسر از عوامل استحکام بنیان خانواده و افزایش اعتماد میان زوجین است که خداوند متعال در تمجید و توصیف زنان صالح و شایسته، آنان را به پاکدامنی و امانت‌داری در غیاب همسر وصف کرده است. درحقیقت امانت‌داری موجب جلب اعتماد همسر و رضای الهی می‌شود که در پرتو آن می‌توان به درجات بالایی ایمان نائل شد.

۲. عیب‌پوشی

«عیب‌پوشی» نوعی بی‌توجهی به جنبه‌های منفی و رفتارهای ناخوشایند در طرف دیگران است. «ستارالعیوب‌بودن» از ویژگی‌های خداست که در مورد انسان نیز ویژگی بارز اخلاقی به شمار می‌آید و شایسته است بندگان نیز از توجه به عیوب مردم خودداری کنند. وجود این صفت میان زوجین، نقش مؤثری در افزایش اعتماد دارد؛ از این رو سزاوار است زن و مرد در معاشرت با همدیگر عیوب هم را بپوشانند و یکدیگر را از گناه و خطا و اشتباه حفظ کنند. خداوند در قرآن کریم در این باره می‌فرماید: «هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ...»؛^۴ آنها لباس شما هستند و شما لباس آنها [هر دو زینت هم و سبب حفظ یکدیگرید]. لباس هم انسان را از سرما و گرما و خطر برخورد اشیاء به بدن حفظ می‌کند و هم عیوب را می‌پوشاند و زینت بدن انسان است. علامه رحمته‌الله قائل است این عبارت استعاره‌ای است از اینکه هر یک از زوجین طرف دیگر خود را از رفتن به فسق و فجور و اشاعه‌دادن آن میان افراد نوع جلوگیری می‌کند؛ درحقیقت مرد لباس و

۱. نساء: ۳۴.

۲. ناصر مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۳، ص ۳۷۱.

۳. فضل بن حسن طبرسی، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۳، ص ۶۹.

۴. بقره: ۱۷۸.

ساتر زن و زن ساتر مرد است.^۱ پس زن و مرد دو جنس مکمل یکدیگر و سبب شکوفایی، نشاط و پرورش همدیگر هستند؛ به طوری که هر کدام بدون دیگری ناقص است و به طور طبیعی بین یک موجود و مکمل وجود او باید چنین جاذبه‌ای وجود داشته باشد.^۲ مقام معظم رهبری علیه السلام سازش در روابط زوجین را سازشی نیکو دانسته‌اند و توصیه نمودند که نواقص و ضعف‌های همسر نباید موجب دلسردی شود؛ زیرا هیچ انسانی ایده‌آل و بی‌عیب و نقص نیست و در ادامه فرمودند:

اگر رفتار تندی، بد اخلاقی و کم‌کاری دیدید، باید بسازید؛ منتها با زبان، با ملایمت و با مهربانی. خانم‌ها بهتر می‌توانند در این مصاف دوستانه بر عوامل سردی و ... با یک مقدار کوتاه‌آمدن، با یک مقدار خوش اخلاقی کردن و با ابزارهایی که هست، فایق بیابند و مرد را بکشانند به آنجایی که باید قرار بگیرد، تا ان شاء الله زندگی، زندگی شیرینی شود.^۳

بنابراین عیب‌پوشی زندگی موجب می‌شود روابط زوجین همراه با احترام متقابل و صمیمیت باشد و اعتماد متقابل در زندگی برقرار شود.

۳. صداقت

«صداقت در وعده» عامل مؤثری در اعتمادسازی میان زوجین است؛ از سوی دیگر صداقت‌نداشتن در زندگی موجب از بین رفتن اعتماد خانواده و دیگران به فرد می‌شود. گاهی کمترین دروغ سبب از میان رفتن جو اعتماد میان اعضای خانواده می‌شود. آیات و روایات تأکید بسیاری بر «صدق» و «راستی» کرده‌اند و آن را از والاترین اوصاف اولیاء الله و از کلیدهای عمده بهشت دانسته‌اند:

هَذَا يَوْمٌ يَنْفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا؛^۴

امروز، روزی است که راستی راست‌گویان به آنها سود می‌بخشد؛ برای آنها باغ‌هایی از

۱. سیدمحمدحسین طباطبایی، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۲، ص ۴۴.

۲. مرکز فرهنگ و معارف قرآن، زن از زبان قرآن، ص ۲۱.

3. <https://farsi.khamenei.ir/newspart-index?tid=1137&p=2>

۴. مائده: ۱۱۹.

بهشت است که نهرها از زیر [درختان] آن می‌گذرد و تا ابد، جاودانه در آن می‌مانند. مراد از صدق و راستی، صدق در عقیده و گفتار و عمل است که هر یک، نشانه‌ای از نشانه‌های مسلم تقواست. اهمیت صدق بدان دلیل است که وسیله اصلی آزمایش افراد دانسته می‌شود؛ چنان‌که در حدیثی از پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ چنین آمده است:

لَا تَنْظُرُوا إِلَى كَثْرَةِ صَلَاتِهِمْ وَصَوْمِهِمْ وَكَثْرَةِ الْحَجِّ وَالْمَعْرُوفِ وَطُنْطُنَتِهِمْ بِاللَّيْلِ، وَ لَكِنْ أَنْظُرُوا إِلَى صِدْقِ الْحَدِيثِ وَأَدَاءِ الْأَمَانَةِ؟^۱

نگاه به فزونی نماز و روزه و حج و کارهای نیک و سروصدای آنها در شب [برای عبادت] نکنید؛ ولی نگاه به راستی گفتار و ادای امانت آنها کنید.

۴. رعایت احترام و اطاعت

احترام‌گذاشتن به یکدیگر روشی مؤثر در برقراری ارتباط خوب با دیگران و جلب اعتماد است. اطاعت‌پذیری و رعایت احترام مورد تأکید آیات و روایات در روابط زوجین و اعضای خانواده است؛ خداوند متعال بر اساس آیه «الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ...»^۲ مردان، سرپرست و نگهبان زنانند، به دلیل برتری‌هایی که خداوند [از نظر نظام اجتماع] برای بعضی در برابر بعضی دیگر قرار داده است...»، انفاق و تأمین هزینه زندگی خانواده را بر عهده مرد نهاده است. زن نیز در مقابل مکلف شده است از مرد در جایگاه رئیس خانواده اطاعت کند. رابطه قوامیت با زورگویی رابطه‌ای متباین است. بهترین روش سرپرستی مدیریت مرد در خانواده این است که حاکمیت قلب افراد خانه را برعهده داشته باشد؛ به عبارت دیگر وظیفه اداره امور و تدبیر منزل از نظر مادی و معنوی تنها با حکومت بر دل امکان‌پذیر است و تسلط بر جسم به تنهایی مؤثر نیست؛ زیرا هرگاه بر دل‌ها حکومت شود، فرمانبری حتمی است و نیازی به زور و خشونت نیست.^۳ قوام‌بودن به معنای زورگویی و اجبار، همچنین سلطه و حکومت مثل حکومت حاکم بر زیردست نیست. مقام معظم رهبری قائل به نوعی «تبادل» در خانواده هستند که اگر هر کدام از مرد و زن زیاده‌روی کند، تعادل به هم می‌خورد و قائل‌اند:

گاهی اتفاق می‌افتد مرد در خانه، نقش زن را پیدا می‌کند. زن حاکم مطلق می‌شود و به

۱. محمد بن علی ابن بابویه، عیون اخبار الرضا عَلَيْهِ السَّلَام، ج ۲، ص ۵۱.

۲. نساء: ۳۴.

۳. حسین مظاهری، خانواده در اسلام، ص ۲۴-۲۵.

مرد دستور می‌دهد این کار را بکن، آن کار را نکن. مرد هم دست بسته تسلیم است. خب چنین مردی دیگر نمی‌تواند تکیه‌گاه زن باشد. زن یک تکیه‌گاه خوب را دوست دارد.^۱

در بیان حال الگوی کامل زنان عالم، توصیه‌ای در بیانات ایشان به زنان وجود دارد: «امیرالمؤمنین علیه السلام درباره فاطمه زهرا علیها السلام فرمودند: "ما اغضبنی ولا خرج من امری؛ یک بار این زن در طول دوران زناشویی، مرا به خشم نیاورد و یک بار از دستور من سرپیچی نکرد". فاطمه زهرا علیها السلام با آن عظمت و جلالت، در محیط خانه، یک همسر و یک زن است؛ آن گونه که اسلام می‌گوید. در محیط علم هم یک دانشمند والاست.^۲ با توجه به این بیان می‌توان گفت زن‌های جامعه اسلامی باید در محیط خانواده در جایگاه یک زن با برخورد لطیف و ریحانگی خود حضور پیدا کنند و اگر حضرت زهرا علیها السلام را الگوی خود در برخورد با همسر قرار داده‌اند، توجه کنند که از افتخارات ایشان «لا خرج من امری» بود که از جانب همسرشان بیان شده است. بنابراین در اطاعت از همسر بر خود افتخار نمایند و این مسئله را دون شأن ندانند؛ هم‌چنان‌که از صفات زنان شایسته در قرآن نیز «قاتنات» است که ذیل آیه ۳۴ سوره نساء بدان اشاره شده است.

۵. درک متقابل

از توصیه‌های اخلاقی اسلام در تداوم اعتماد و عشق میان همسران و به تبع آن فرزندان، پرهیز از انتظارهای نابه‌جا در برابر همدیگر است که موجب کدورت، کینه و نفرت در بنای عشق و صمیمیت می‌شود. بنابراین شایسته است زوجین در جایگاه الگوی فرزندان، در تمام امور زندگی انتظارهای خود را کنترل کنند تا موجب استحکام روابط خانوادگی شوند. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله بهترین زنان را زنی دانسته‌اند که بامحبت و سازگار باشد: «خَيْرُ نِسَائِكُمُ الْوَدُودُ الْوَالِدُ الْوَالِدُ الْمُؤَاتِيَةُ وَ شَرُّهَا اللَّجُوجُ»^۳ بهترین زنان شما، زنان مهربان فرزندان‌آور سازگار هستند و بدترین آنها زنان لجباز هستند. بنابراین زن باید در مقابل شوهر با محبت و صمیمیت، ریشه هر نوع اختلاف و نزاع را از بین ببرد و بکوشد اسباب خشم و ناراحتی همسر را فراهم نکند و در صورت عصبانیت همسر، با درک شرایط وی با مدارا برخورد کند؛ چنان‌که در حدیثی از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله حق مرد بر زن،

1. <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=21431>

2. <https://farsi.khamenei.ir/newspart-print?id=2645&nt=2&year=1371&tid=1470>

۳. حسین بن محمدتقی نوری، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، ج ۱۴، ص ۱۶۲.

محبت و دلسوزی بر همسر بیان شده که باید از خشم و غضب وی دوری گزیند و آنچه مورد رضای اوست را انجام دهد: «لِلرَّجُلِ عَلَى الْمَرْأَةِ أَنْ تَلْزَمَ بَيْتَهُ وَتَوَدَّهَ وَتُحِبَّهُ وَتُشْفِقَهُ وَتُجْتَنِبَ سَخَطَهُ وَتَتَّبِعَ مَوْصَاتِهِ...»^۱؛ حق مرد بر زن این است که [زن] ملازم خانه او باشد و به شوهرش دوستی و محبت و دلسوزی کند، و از خشم و عصبانی کردن وی دوری گزیند و آنچه مورد رضایت اوست را انجام دهد، و به پیمان و وعده وی وفادار باشد». امام علی علیه السلام در سخنی در شأن حضرت زهرا علیها السلام فرمودند:

فَوَاللَّهِ مَا أَغْضَبْتُهَا وَلَا أَكْرَهْتُهَا عَلَى أَمْرٍ حَتَّى قَبَضَهَا اللَّهُ عَزَّوَجَلَّ إِلَيْهِ وَلَا أَغْضَبْتَنِي وَلَا عَصَتْ لِي أَمْرًا...^۲

به خدا سوگند هیچ‌گاه فاطمه علیها السلام را به خشم نیاوردم و او را بر کاری - که میل نداشت - وادار نکردم تا روزی که خداوند او را برد و او نیز هیچ‌گاه مرا به خشم نیاورد و از فرمان من سرپیچی نکرد و هرگاه که به او می‌نگریستم، نگرانی‌ها و غم‌ها از من زوده می‌شد.

۶. حسن خلق و محبت

سعی در برقراری یک ارتباط خوب می‌تواند اعتماد اعضای خانواده را به همراه داشته باشد. محبت اساس زندگی است که موجب برکات الهی، نزدیکی دل‌ها و استحکام پیوندها می‌شود. از طرفی نیز جدال، ریشه در بدخویی دارد که حتی اگر حق باشد، باید آن را ترک کرد؛ زیرا این‌گونه رفتارها موجب کدورت و تیرگی روابط زوجین و سلب آرامش می‌شود. امام هادی علیه السلام در حدیثی فرمودند:

الْمِرَاءُ يَفْسِدُ الصَّدَاقَةَ الْقَدِيمَةَ، وَيَحُلُّ الْعُقْدَةَ الْوَثِيقَةَ وَأَقْلُ مَا فِيهِ أَنْ تَكُونَ (الْمُعَالَبَةُ، وَ الْمُعَالَبَةُ) أَمْتُنُ سَبَابِ الْقَطِيعَةِ؛^۳

مجادله کردن، دوستی دیرین را از بین می‌برد و پیوند استوار را از هم می‌گسلد و کمترین چیزی که در مجادله هست، چیره‌جویی است و چیره‌جویی، خود عامل اصلی قطع رابطه است.

۱. همان، ج ۱۴، ص ۲۴۴.

۲. علی بن عیسی اربلی، کشف الغمہ فی معرفة الأئمہ، ج ۱، ص ۳۶۳.

۳. حسین بن محمد حلوانی، نزہة الناظر و تنبیه الخواطر، ص ۱۳۹.

بر اساس این روایت، جدال موجب از بین رفتن دوستی طولانی می‌شود و رابطه محکم را به جدایی می‌کشاند. نیکی در برابر دیگران موجب ایجاد محبت و اعتماد می‌شود؛ در نتیجه کینه‌ها و کدورت‌ها تبدیل به محبت و دوستی می‌گردد. مقام معظم رهبری علیه السلام محبت را از اصول مهم زندگی زوجین می‌داند؛ اما ایشان در سخنان خود بیشتر بر «حفظ محبت» تأکید دارند: «در ازدواج، اصل قضیه محبت است. دخترها و پسرها این را بدانند. این محبتی را که خدا در دل شما قرار داده، حفظ کنید»^۱. در حقیقت ایشان اصل وجود محبت بین زوجین را به صورت جعل از طرف خداوند قبول دارند و قائل‌اند برای حفظ و پرورش این احساس در خانواده باید تلاش کرد:

زن و شوهر هرچه بیشتر به هم محبت کنند، زیادی نیست. آنجایی که محبت هرچه زیاد شود، ایرادی ندارد، محبت زن و شوهر است. هرچه به هم محبت کنید، خوب است و خود محبت هم اعتمادی می‌آورد. این محبت زن و شوهر هم جزء محبت‌های خدایی است. هرچه بیشتر شود، بهتر است، زن و شوهر باید به هم محبت بورزند، این اساس خوشبختی است. خوشبختی در این است که زن و شوهر همدیگر را دوست داشته باشند.^۲

بنابراین احترام متقابل، اعتمادسازی و ذوب کدورت‌ها در پرتو محبت، سه گام مؤثر در رابطه محبت‌آمیز بین زوجین هستند. در حقیقت محبت موجب حفظ و پایداری روابط اعضای خانواده می‌شود که نمی‌گذارد زوجین از هم جدا شوند. از طرفی نیز موجب تزریق صفات خوب به فرزندان می‌شود؛ زیرا خانواده خوب یعنی زن و شوهری که با هم مهربان و صمیمی باشند و به یکدیگر محبت و عشق بورزند؛ این ویژگی‌ها به فرزندان که در آن خانواده به وجود می‌آیند نیز منتقل می‌شود. بنابراین محبت از اصول اساسی زندگی زوجین است که زن و مرد برای دستیابی به آرامش و خوشبختی به آن نیازمند هستند.

مطلب حائز اهمیت این است که زوجین باید برای دوام و ازدیاد محبت تلاش کنند؛ زیرا آثار و برکات آن در زندگی فردی، خانوادگی و اجتماعی نمایان خواهد شد و به اعتماد میان خانواده منجر می‌شود. آرامش و اعتماد فردی، وفاداری و پایداری خانوادگی و امنیت عاطفی فرزندان از جمله نتایج آن است که باعث می‌شود خانواده کانون رشد و ارتقای روزافزون شود.

1. <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=4676>

2. <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=21433>

اخلاق، روح دین است و مکارم اخلاق در عبارت «إِنَّمَا بُعِثْتُ لِأَتَمِّمَ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ»، بیان‌کننده صبور، متانت، انصاف، خوش‌ذاتی، خیرخواهی در برابر دیگران است. مهم‌ترین عامل ایجاد حسن خلق نیز «دست‌یابی به محبت الهی است که می‌تواند خوش‌خلقی را به طور نهادینه در انسان ایجاد کند. پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بهترین مردم را کسانی دانسته‌اند که برخوردشان با مردم از همه بهتر است: «خَيْرُكُمْ أَحْسَنُكُمْ أَخْلَاقاً الَّذِينَ يَأْلِفُونَ وَيُؤْلَفُونَ»؛^۱ بنابراین زن مسلمان در جایگاه همسر و نیز مادر خانواده، باید شاخصه حسن خلق را برای نیل به جایگاه «بهترین مردم بودن» در خود ایجاد کند. پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ در حدیث دیگری فرمودند: «الْأَخْلَاقُ مَنَائِحُ مِنَ اللَّهِ عَزَّوَجَلَّ فَإِذَا أَحَبَّ عَبْدًا مَنَحَهُ خُلُقًا حَسَنًا وَإِذَا أَبْغَضَ عَبْدًا مَنَحَهُ خُلُقًا سَيِّئًا».^۲ بسیاری از مشکلات اخلاقی در خانواده به دلیل اعتمادناشتن به یکدیگر و دورشدن از حسن خلق است؛ بر همین اساس «حسن خلق» از گزاره‌های مورد توجه در اسلام است و در روایات باارزش‌ترین صفت در قیامت معرفی شده است: «قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا يَوْضَعُ فِي مِيزَانِ امْرِئٍ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَفْضَلُ مِنْ حُسْنِ الْخُلُقِ».^۳

اعتمادسازی بین خانواده از بروز بسیاری از مسائل جلوگیری می‌کند؛ خانواده‌هایی که به یکدیگر اعتماد دارند، کمتر در معرض خیانت و طلاق قرار خواهند گرفت. درحقیقت روابطی که بر پایه اعتماد بنا شده باشد، دوام بیشتری خواهد داشت و این موضوع به فرزندان خانواده نیز منتقل خواهد شد. به طور معمول والدینی که روابطی بر اساس اعتماد دارند، فرزندان آنها نیز در جامعه متعهد هستند؛ زیرا رفتار افراد خانواده افزون بر تحکیم روابط زوجین، موجب تربیت صحیح فرزندان نیز خواهد بود.

۱. حسین بن محمدتقی نوری، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، ج ۸، ص ۴۵۱.

۲. محمد بن محمد مفید، الاختصاص، ص ۲۲۵.

۳. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۲، ص ۹۹.

کتابنامه

قرآن کریم

۱. ابن بابویه، محمد بن علی، عیون أخبار الرضا علیه السلام، تصحیح: مهدی لاجوردی، چاپ اول، تهران: نشر جهان، ۱۳۷۸ ق.
۲. اربلی، علی بن عیسی، کشف الغمّة فی معرفة الانمّه، چ اول، تبریز: بنی هاشمی، ۱۳۸۱ ق.
۳. حمیری، عبدالله بن جعفر، قرب الإسناد، چ اول، قم: مؤسسه آل البیت علیهم السلام، ۱۴۱۳ ق.
۴. طباطبایی، سید محمد حسین، المیزان فی تفسیر القرآن، چ دوم، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین، ۱۳۹۰ ق.
۵. طبرسی، فضل بن حسن، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، چ سوم، تهران: ناصر خسرو، ۱۳۷۲ ش.
۶. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، تحقیق: علی اکبر غفاری و محمد آخوندی، چ چهارم، تهران: دار الکتب الإسلامیة، ۱۴۰۷ ق.
۷. لیبی واسطی، علی بن محمد، عیون الحکم و المواعظ، تحقیق: حسین حسینی بیرجندی، چ اول، قم: دارالحدیث، ۱۳۷۶ ش.
۸. مرکز فرهنگ و معارف قرآن، زن از زبان قرآن، چ اول، قم: جمال، ۱۳۸۷ ش.
۹. مظاهری، حسین، خانواده در اسلام، چ اول، قم: شفق، ۱۳۹۰ ش.
۱۰. مفید، محمد بن محمد، الاختصاص، قم: المؤتمر العالمی لالفیة الشیخ المفید، ۱۴۱۳ ق.
۱۱. مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، تهران: دار الکتب الاسلامیة، ۱۳۷۱ ش.

بایستگی سوادآموزی رسانه در خانواده

اعظم نوری*

اشاره

یکی از بزرگ‌ترین شاخصه‌های زندگی امروز بشر، گسترش فضای رسانه‌ای و ارتباطات جهانی است. از اواسط قرن بیستم، دوره تاریخی جدید آغاز شد که در پی آن صنایع سنتی که با انقلاب صنعتی به اوج خود رسیدند، بر روی فناوری اطلاعات متمرکز شدند؛ از این رو عصر حاضر عصر رایانه، عصر دیجیتال یا عصر رسانه‌های جدید شناخته می‌شود. در این دوره، شبکه‌های اطلاعاتی به شدت گسترش یافتند و حجم زیادی از داده‌ها در هر لحظه منتقل می‌شود و پیام‌های فرهنگی، اقتصادی و... در حجم وسیعی در ذهن و ضمیر ناخودآگاه مخاطبان جای می‌گیرد. این شرایط زندگی انسان را نیز دستخوش تغییرات شگرفی کرده است؛ تا جایی که بسیاری از افراد به دنیا و زندگی از دریچه رسانه می‌نگرند و در برخی مقهور و تسلیم جاذبه‌های ظاهری و فریبنده رسانه‌ها و القائات آنها می‌شوند. تغییر سبک زندگی این افراد تحت تأثیر این فضا، نشان از تغییرات فراوان فضای فکری و عقیدتی آنها دارد؛ از این رو داشتن قدرت تحلیل و هوشیاری مخاطب در ارتباط با رسانه‌ها و آگاهی از اینکه هر پیام با چه هدفی و از طرف چه کسانی ارائه می‌شود، می‌تواند در زندگی امروز برای تعامل با رسانه‌ها به ما کمک کند؛ امری که از آن به سواد رسانه‌ای تعبیر می‌شود. این موضوع نیازمند آموزش است و اولین محفل آن بستر خانواده است؛ زیرا مانند دیگر مسائل که اساس آن را در خانواده می‌آموزیم، اولین مواجهه ما با رسانه‌ها نیز در بستر و محیط خانه و خانواده است؛ بنابراین لازم است نوع تعامل با این رسانه‌ها را نیز در خانواده آموزش دهیم تا اثری عمیق و طولانی مدت در روان و ذهن فرزندان هر خانواده داشته باشد.

* کارشناس ارشد رشته تفسیر، پژوهشگر مطالعات زنان و خانواده جامعه الزهری (ع)

مفهوم‌شناسی

تعاریف گوناگونی برای سواد رسانه‌ای مطرح شده است؛ اما در تعریفی جامع و مختصر می‌توان گفت سواد رسانه عبارت است از: توانایی دستیابی، تحلیل، ارزیابی و خلق پیام‌های جدید از میان متون مختلف.^۱ صاحب‌نظران علم ارتباطات، سواد رسانه‌ای را مفهومی می‌دانند که در پنج پرسش زیر مطرح می‌شود:

۱. چه کسی پیام‌های رسانه‌ای را می‌آفریند؟
۲. کدام‌یک از فنون رسانه‌ها برای جلب توجه مخاطبان استفاده شده است؟
۳. چگونه افراد مختلف، قضاوت‌ها و تفسیرهای گوناگونی از پیام‌های یکسان دارند؟
۴. ارزش‌ها و سبک‌های زندگی که در رسانه‌ها ارائه می‌شوند، کدام‌اند؟
۵. هدف سازندگان و آفرینندگان پیام چیست؟^۲

هدف از داشتن سواد رسانه‌ای

پرسشی طرح می‌شود که چرا باید سطح اطلاعات و سواد رسانه را در جامعه به‌ویژه میان خانواده‌ها و نسل جدید بالا برد؟ در پاسخ به این پرسش می‌توان گفت در شرایط حاضر و بمباران اطلاعاتی توسط رسانه‌هایی که بیشتر توسط بیگانگان و دشمنان اسلام و ایران انجام می‌شود، مردم باید در مواجهه با آنان بتوانند هرچه رسانه‌ها می‌خواهند ما را به آن باور برسانند، تشخیص بدهند؛ اطلاعات غلط، تعصب‌ها و دروغ‌ها را نپذیرند؛ بین زندگی در واقعیت و فضای مجازی تفکیک قائل شوند؛ داده‌ها را بر اساس تجربه‌های خود، باورها و اعتقادات و مسائل فرهنگی خود ارزیابی کنند و حتی بتوانند بر اساس آنها پیام‌های رسانه‌ای را تولید و توزیع نمایند. بر این اساس برای افزایش سطح سواد خانواده در استفاده صحیح از فضای مجازی و مصون ماندن از پیامدهای غیراخلاقی آن، باید افزون بر برنامه‌ریزی و ارائه آموزش‌های مناسب توسط نهادهای دولتی، خانواده‌ها نیز در جایگاه یک وظیفه اخلاقی و شرعی در راستای مهارت‌افزایی در این باره بکوشند. خداوند متعال در این باره می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا

۱. نصرت‌الله نعمتی و دیگران، «مطالعه سطح سواد رسانه‌ای در کاربران رسانه‌های اجتماعی»، ص ۱۴۶.

۲. علی‌رضا تاجریان، «مدیریت استراتژیک رسانه در مواجهه با سواد رسانه‌ای مخاطب، کنفرانس بین‌المللی مدیریت رسانه»، ص ۱۲۷.

أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ؛^۱ ای کسانی که ایمان آورده‌اید، خود و خانواده خویش را از آتشی که هیزم آن انسان‌ها و سنگ‌هاست نگه دارید».

در تفسیر این آیه، امام صادق علیه السلام فرموده‌اند منظور از آیه این است که اوامر و نواهی الهی را به خانواده خود اعلام کنید؛ اگر به آن عمل کردند که هیچ، اگر هم عامل به آن نبودند، شما به وظیفه خود عمل کرده‌اید. در روایتی می‌خوانیم: رحمت خدا بر کسی که به خانواده‌اش هشدار دهد که مراقب نماز و روزه و زکات و فقرا و یتام و همسایگان‌تان باشید.^۲

ضرورت‌های آموزش نوع تعامل با رسانه در خانواده

اینترنت و فضای مجازی، دارای قابلیت‌هایی هستند که امروزه دیگر رسانه‌ها را مغلوب کرده‌اند و خواه‌ناخواه وارد زندگی انسان امروز شده و جزئی جدایی‌ناپذیر از روزمرگی‌ها هستند. وقتی به آسیب‌های احتمالی آن می‌پردازیم، ممکن است بیان شود که ما به زندگی سنتی و دور از رسانه‌های روز رو آوریم تا از آسیب‌های آن نیز در امان باشیم. اما چنین موضوعی در زندگی واقعی امری محال است. شاید در گذشته محقق می‌توانست تنها در کنج کتابخانه‌ای به تحقیق و پژوهش بپردازد؛ اما امروزه با بهره‌گیری از ارتباطات جهانی در فضای مجازی، می‌تواند به جدیدترین تحقیقات انجام‌شده در اقصی نقاط جهان دست یابد و برای آموزش و پژوهش از آنها بهره‌برد. اگر تنها راه ارتباط در تبلیغ دین گذشته، ارتباطات فیزیکی و سفرهای تبلیغی بود، امروزه با استفاده از رسانه می‌توان معارف دین را با زبان علم و هنر به اقصی نقاط جهان رساند. همچنین برای اموری عادی مانند ثبت‌نام‌ها، پیگیری اخبار روز، آموزش در زمینه‌ها و عرصه‌های مختلف، نیازمند فضای رسانه هستیم. در سیره بزرگان دین نیز آمده است که این بزرگواران هرگز خود را محدود و مقید به استفاده از برخی امور نمی‌کردند و همواره در صورت امکان از وسایل نوین بهره می‌بردند.

همچنین برخی روایات بیان‌کننده آن است که امام زمان علیه السلام از وسایلی استفاده می‌کند که می‌تواند معجزه به شمار آید یا آنکه معجزه نیست و تنها استفاده از فناوری‌های نوین باشد. امام صادق علیه السلام فرمود: «هنگامی که کارها به امام مهدی علیه السلام می‌رسد، خداوند هر نقطه فرورفته‌ای از

۱. تحریم: ۶.

۲. محسن قرائتی، تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۱۲۸.

زمین را برای وی مرتفع و هر نقطه مرتفعی را پایین می‌برد، چنان‌که تمام دنیا نزد او مانند کف دست خواهد بود.^۱ شاید این موضع نیز ناظر به برخی تکنولوژی‌هایی باشد که اکنون نیز وجود دارد و تمام کره زمین را می‌توان با آن رصد کرد.

ممکن است برخی از والدین به دلیل وجود آسیب‌های مختلف در فضای مجازی، بخواهند فرزندان خود را از فضای مجازی دور کنند؛ اما درحقیقت تنها آنها را از دست‌یابی به امکانات روز و یک مهارت لازم محروم کرده‌اند که دیر یا زود فرزند آنها به استفاده از فضای مجازی رو خواهد آورد، اما بدون آموزش و مهارت لازم در استفاده از این ابزار. امام علی علیه السلام فرموده‌اند:

لَا تَقْسِرُوا أَوْلَادَكُمْ عَلَى آدَابِكُمْ، فَإِنَّهُمْ مَخْلُوقُونَ لِزَمَانٍ غَيْرِ زَمَانِكُمْ؛^۲

فرزندانتان را به انجام آداب خودتان واندارید؛ زیرا آنان برای زمانی غیر از زمان شما آفریده شده‌اند.

استفاده از امکانات زمان تحصیلات دانشگاهی، فناوری‌های روز، مانند رایانه و وسایل ارتباط جمعی و شبکه‌های اجتماعی و ...، چه بسا مصداقی از سخن امام علی علیه السلام باشد که فرمود: «الْعَالِمُ بِزَمَانِهِ، لَا تَهْجُمُ عَلَيْهِ اللَّوَابِسُ؛^۳ کسی که عالم به زمان باشد، شبهه‌ها بر او هجوم نمی‌آورند».

داشتن سواد رسانه در جهان امروز می‌تواند مصداق مهمی از آگاهی و دست‌یابی به علوم زمان و دوری از شبهات و فتنه‌های آن باشد.

پیامدهای وجودداشتن سواد رسانه‌ای در فرد و خانواده

داشتن اطلاعات کافی و مهارت استفاده بهینه از فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی - همان‌طور که گذشت - سبب مصونیت از آسیب‌های احتمالی و حتی توانمندی بیشتر و داشتن قدرت تعامل با محیط و دیگر افراد در زمینه‌های مختلف است؛ اما استفاده بدون برنامه و نداشتن سواد رسانه، آسیب‌هایی به دنبال دارد که به اختصار برخی از آنها بیان می‌شود:

الف) اعتیاد اینترنتی: یکی از مهم‌ترین آسیب‌های فضای مجازی، اعتیاد اینترنتی است که

۱. محمد بن علی ابن بابویه، کمال‌الدین و تمام النعمه، ج ۲، ص ۶۷۴.

۲. عبدالحمید بن هبة الله ابن ابی‌الحدید، شرح نهج البلاغه، ج ۲۰، ص ۲۶۷.

۳. محمدباقر مجلسی، بحار الانوار، ج ۷۱، ص ۳۰۷.

نوعی اختلال و بی‌نظمی و سواسی است؛ در واقع افرادی که دچار این نوع اعتیاد می‌شوند، دارای نشانه‌های خستگی، کم‌تحرکی، اضطراب، افسردگی و تنهایی و انزواطلبی و ... هستند. بر اساس قاعده «لاضرر و لا ضرار فی الاسلام»، آنچه موجب ضرر و زیان بر انسان باشد، ممنوع و حرام است؛ پس به یقین اعتیاد اینترنتی نیز از مصادیق آن به شمار می‌رود.

برخی از والدین به بهانه اشتغال‌های مختلف یا بی‌حوصلگی، فرزندان‌شان را در فضای مجازی به حال خود رها می‌کنند و هیچ قاعده یا قانونی را برای زمان استفاده از آن برای فرزندان‌شان در نظر نمی‌گیرند. بر اساس پژوهش‌ها این کودکان، کم‌کم دچار عوارضی مانند خودنمایی و رقابت کاذب با دیگران، قطع ارتباط صمیمانه با دیگران، تخریب ساختار مغزی و افسردگی و سواس فکری و عملی خواهند شد.^۱

ب) آسیب‌های جسمی: مدیریت نداشتن در استفاده از فضای مجازی و اعتیاد به آن، سلامت جسمانی افراد را دچار آسیب می‌کند؛ کم‌تحرکی، خستگی چشم، چاقی و اضافه‌وزن از جمله این آسیب‌ها هستند. در حدیثی از امام رضا علیه السلام آمده است: «كُلُّ امْرِئٍ يَكُونُ فِيهِ الْفَسَادُ حَرَامٌ ضَارًّا لِلْجِسْمِ وَفَسَادٌ لِلنَّفْسِ»^۲ هر امری که در آن فساد است و به روح و جسم ضرر می‌زند حرام است.^۳

ج) نبود حریم خصوصی: حریم خصوصی قلمرویی از زندگی هر شخص است که آن شخص به لحاظ عرفی یا با اعلان قبلی در چارچوب قانون، انتظار دارد دیگران بدون رضایت وی بدان وارد نشوند، بر آن نظارت نکنند، به اطلاعات درباره آن دسترسی نداشته باشند، به آن قلمرو تعرض نکنند و ... اموری مانند اماکن و منازل، محل کار، اطلاعات شخصی و ارتباطات خصوصی، حریم شخصی هر فردی به شمار می‌آیند.^۳ پس هر نوع اقدامی از طرف کاربران که موجب آزار و اذیت دیگر کاربران شود یا اقدام‌هایی که سبب برهم‌زدن امنیت و آرامش و تشویش اذهان شود، نقض حریم خصوصی به شمار می‌آید. بسیاری از کاربران بدون اطلاعات کافی و تنها برای جلب مخاطب یا خودنمایی، حریم خصوصی خود و دیگران را به

۱. خطر اعتیاد اینترنتی، خبرگزاری جمهوری اسلامی ۲۶ دی ۱۴۰۰، کد خبر ۸۴۵۹۴۶۴۶.

۲. الفقه المنسوب للامام الرضا، ج ۱، ص ۲۵۰.

۳. بونس فتحی و خیرالله شاهمرادی، «گسترده و قلمرو حریم خصوصی در فضای مجازی»، ص ۲۳۳.

نمایش می‌گذارند یا اینکه با ثبت اطلاعات شخصی در فضای مجازی، به دام هکرها می‌افتند که مشکلات زیادی برای آنها به وجود می‌آید.

د) فردگرایی و تضعیف خانواده: یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های خانواده، همدلی و همراهی اعضای خانواده و دستیابی به کارکردهایی از قبیل ارضای نیازهای عاطفی، تربیت فرزندان و ... است. متأسفانه با نبود مدیریت در استفاده از شبکه‌های اجتماعی و دیگر رسانه‌ها این کارکردها کم‌کم در محیط خانواده رنگ می‌بازد. متأسفانه گاهی در خانواده‌ها دیده می‌شود هرکدام از اعضا در گوشه‌ای غرق در فضای مجازی به دنبال علایق و سرگرمی‌های خود هستند و خبری از گفتگوها و ارتباطات عاطفی میان اعضا نیست؛ همچنین با نبود تقوا در فضای مجازی، گاهی زن و شوهر هر کدام درگیر ارتباطات ناسالم در فضای مجازی یا دچار ذهن مقایسه‌گری می‌شوند یا مجذوب دنیای تجملی نمایش داده‌شده در این فضا می‌شوند و به تدریج احساس نارضایتی می‌کنند که این امر تأثیر زیادی در تضعیف و گسست خانواده خواهد داشت؛ چراکه همگی از دریچه نگاه طراحان و صاحبان اصلی این سایت‌ها و شبکه‌های اجتماعی به دنیا می‌نگرند و زمانی که قدرت کنترل نگاه و افکار خود را نداشته باشند، درگیر انزوا و افسردگی یا دیگر گناهان خواهند شد. چه زیبا شاعر در این باره بیان می‌کند:

ز دست دیده و دل هر دو فریاد که هر چه دیده بیند دل کند یاد
بسازم خنجری نیشش ز فولاد زخم بر دیده تا دل گردد آزاد

سخن پایانی

خانواده مهم‌ترین نهاد جامعه انسانی و محل اصلی آموزش‌های لازم برای زندگی و تعامل با محیط اجتماع، کنش‌های لازم و مناسب با مسائل مختلف به اعضای خویش است. با توجه به شرایط و ملزومات روز، آموزش سواد رسانه یکی از مهم‌ترین وظایف خانواده است. والدین می‌توانند با افزایش آگاهی‌های خود در این زمینه که یک مسئولیت مهم دانسته می‌شود، افزون بر رشد خود، زمینه آموزش مناسبی را برای فرزندان خود فراهم کنند و از فرصت‌های موجود رسانه در ترویج سبک زندگی اسلامی مانند الگوآفرینی دینی، ترویج ارزش‌هایی مانند جهاد و شهادت و خدمت‌رسانی، معرفی سرگرمی‌ها و تفریح‌های سالم، گسترش تعالیم دینی و ارزشی مساجد در مقابل بمباران اطلاعاتی غرب بهره ببرند. متأسفانه دیده می‌شود برخی ارزش‌ها به دلیل بسط

رسانه‌های غربی که رهبر معظم انقلاب از آن در جایگاه «شیخون فرهنگی» نام می‌برند، به‌مرور کم‌رنگ می‌شود؛ حتی برخی از افراد در فعالیت‌های خود در شبکه‌های اجتماعی، قدرت و شجاعت بیان عقاید واقعی خود را ندارند؛ زیرا ترس از دست‌دادن طرفدارانشان را دارند یا نمی‌خواهند مورد تمسخر و توهین و ... قرار گیرند. برخی از افراد به‌ویژه نوجوانان نیز با ژست روشنفکری به دلیل نداشتن آموزش‌های مناسب به‌تبع بلاگرها و سلبریتی‌ها در فضای مجازی، عقاید غلط آنها را دنبال می‌کنند و حتی گاهی از ارزش‌های ملی و دینی یا نامی نمی‌برند یا خود را بی‌اعتقاد معرفی می‌کنند. رسانه در همه ادوار تاریخ متناسب با زمان قدرت زیادی داشته است؛ اگر معاویه در زمانی با استفاده از اهرم‌های مالی، تبلیغی، تهدید و تبعید، موجب شد علی علیه السلام را در منبرها لعن کنند و سبب شد مردم شام بنی‌امیه را تنها اقوام پیامبر صلی الله علیه و آله بشناسند،^۱ باید بدانیم رسانه‌های امروز در دست دشمنان اسلام به‌مراتب قدرتمندتر هستند و با اصول روان‌شناسی، جامعه‌شناسی و ... و با هزینه‌های کلان قصد مبارزه با گسترش اسلام راستین و تفکر شیعی را دارند. بر این اساس می‌توان گفت تنها راه مقابله، داشتن رسانه‌های ملی و سواد رسانه‌ای فراگیر در همه مردم است که آموزش و نهادینه‌کردن آن بر عهده خانواده است.

۱. عبدالحمید بن هبة الله ابن ابی‌الحدید، شرح نهج البلاغه، ج ۷، ص ۱۵۹.

کتابنامه

قرآن کریم

۱. ابن ابی الحدید، عبدالحمید بن هبة الله، شرح نهج البلاغه، قاهره: دار احیاء الکتب العربیه، ۱۹۶۱ م.
۲. ابن بابویه، محمد بن علی، کمال الدین و تمام النعمه، تصحیح: علی اکبر غفاری، چ دوم، تهران: دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۹۵ ش.
۳. تاجریان، علی رضا، «مدیریت استراتژیک رسانه در مواجهه با سواد رسانه‌ای مخاطب»، ماهنامه مدیریت رسانه، ش ۱۳، ۱۳۹۴ ش.
۴. فتحی، یونس و خیرالله شاهمرادی، «گسترده و قلمرو حریم خصوصی در فضای مجازی»، مجله حقوقی دادگستری، ش ۹۹، پاییز ۱۳۹۶ ش.
۵. مجلسی، محمدباقر، بحار الانوار، تصحیح: محمدباقر بهبودی، تهران: دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۸۶ ش.
۶. نعمتی، نصرت‌الله و دیگران، «مطالعه سطح سواد رسانه‌ای در کاربران رسانه‌های اجتماعی»، فصلنامه مطالعات رسانه‌های نوین، ش ۱۶، ۱۳۹۷ ش.

تبلیغ فحانواؤ

دوفصلنامه علمی - تخصصی

سال دوم - شماره چهارم

بهار و تابستان ۱۴۰۳

گونه‌های تربیت فرزند

راضیه مرزانی*

مقدمه

تربیت فرزند یکی از مهم‌ترین وظایف والدین است که تأثیر زیادی بر رشد زیستی، روانی و اجتماعی فرزندان دارد.

امام سجاد علیه السلام در رساله الحقوق، یکی از وظایف والدین را تربیت نیکوی ایشان بیان می‌کند.

وَأَمَّا حَقُّ وَلَدِكَ، فَإِنَّ تَعْلَمَ أَنَّهُ مِنْكَ وَ مِصَافٌ إِلَيْكَ فِي عَاجِلِ الدُّنْيَا بِخَيْرِهِ وَ شَرِّهِ وَأَنَّكَ مَسْئُولٌ عَمَّا وُلِّيْتَهُ بِهِ مِنْ حُسْنِ الْأَدَبِ وَ الدَّلَالَةِ عَلَى رَبِّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ الْمَعُونَةِ لَهُ عَلَى طَاعَتِهِ فَأَعْمَلْ فِي أَمْرِهِ عَمَلٌ مَنْ يَعْلَمُ أَنَّهُ مُثَابٌّ عَلَى الْإِحْسَانِ إِلَيْهِ مُعَاقِبٌ عَلَى الْإِسَاءَةِ إِلَيْهِ؛^۱

و اما حق فرزندان این است که بدانی او از توست و تمامی خوبی‌ها و بدی‌های او در دنیا به تو نسبت داده می‌شود و تو مسئول تربیت نیکو، راهنمایی او به سوی پروردگارش و کمک کار او در عبادت خدایی. پس با او به گونه‌ای رفتار کن که می‌دانی با احسان کردن به او پاداش خواهی دید و با بدی به او نیز کیفر.

این حدیث نشان‌دهنده آن است که تربیت در اسلام ارزش فراوانی دارد که به نوعی آن را در مرتبه اول وظیفه والدین و حق فرزند بر ایشان می‌داند.

* دانش‌آموخته حوزه علمیه خواهران و کارشناس ارشد رشته مطالعات زن و خانواده.

۱. علی بن الحسین علیه السلام، رساله حقوق امام سجاد علیه السلام، ص ۶۰-۶۱.

سعدی درباره اهمیت تربیت فرزند این گونه می گوید:

چو خواهی که نامت بماند به جای
 که گر عقل و طبعش نباشد بسی
 بسا روزگارا که سختی برد
 خردمند و پرهیزکارش بر آر
 به خردی درش زجر و تعلیم کن
 به نیک و بدش وعده و بیم کن^۱
 پسر را خردمندی آموز و رأی
 بمیری و از تو نماند کسی
 پسر چون پدر نازکش پرورد
 گرش دوستداری به نازش مدار
 از آنجا که انسان دارای پیچیدگی‌ها و نیز ابعاد وجودی بسیاری است که جسم و روح او را
 دربر گرفته است، می توان گونه‌های متنوعی را در امر تربیت او تصور کرد؛ از این رو مریبان (اعم
 از والدین، معلمان و مریبان) باید با هر کدام از این گونه‌های تربیتی به تفکیک آشنا شوند و
 سعی در پرورش آن در متربی خود داشته باشد.

مفهوم‌شناسی واژه تربیت در لغت و اصطلاح

واژه «تربیت»^۲ از ریشه «ربو» و از باب تفعیل است که ریشه این کلمه به نوعی به زیادت و رشد
 اشاره دارد و در موارد مختلف کاربرد خود نیز این معنا را می توان یافت.
 خلیل بن احمد فراهیدی - از لغت‌شناسان قرن دوم - درباره معنای لغوی این واژه قائل است
 که ریشه آن به معنای زیادت است.^۳

استاد مطهری رحمته الله علیه در تعریف اصطلاحی تربیت این گونه بیان می دارد:

تربیت عبارت است از پرورش دادن، یعنی استعدادهای درونی ای را که بالقوه در یک
 شیء موجود است، به فعلیت درآوردن و پروردن و لهذا تربیت فقط در مورد جاندارها
 یعنی گیاه و حیوان و انسان صادق است و اگر این کلمه را در مورد غیرجاندار به کار
 ببریم، مجازاً به کار برده‌ایم، نه اینکه به مفهوم واقعی آن شیء را پرورش داده‌ایم.^۴
 استاد مصباح رحمته الله علیه تربیت را این گونه تعریف کرده‌اند: «تربیت، فراهم کردن زمینه‌هایی است برای

۱. بوستان سعدی، باب هفتم، بخش ۲۳.

2. Education.

۳. خلیل بن احمد فراهیدی، العین، ج ۸، ص ۲۸۴.

۴. مرتضی مطهری، مجموعه آثار، ج ۲۲، ص ۵۵۱.

اینکه استعدادها و نیروهای یک موجود رشد کند تا بتواند از این نیروها برای رسیدن به کمال خودش بهره‌مند شود»^۱.

هدف از تربیت در نگاه دین عبارت است از: رشد [الهی]، طهارت، حیات طیبه، عبادت، تقوی، قرب، رضوان، تزکیه و تهذیب،^۲ اصلاح رابطه انسان با خودش، طبیعت، جامعه، تاریخ و ...^۳

گونه‌های تربیت فرزندان

همان‌طور که بیان شد، شخصیت انسان دارای جنبه‌ها و نیز ابعاد گوناگونی است که به‌ناچار تربیت او نیز ابعاد گوناگونی خواهد داشت. از جمله گونه‌های تربیت می‌توان به تربیت اعتقادی، فلسفی، دینی، عبادی، معنوی، اخلاقی، سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، جنسی و بدنی اشاره کرد که در این نوشتار به‌طور خلاصه به تبیین برخی از این گونه‌ها پرداخته شده است.

۱. تربیت اعتقادی

از آنجاکه خمیرمایه انسان بر اساس باورهایش شکل می‌گیرد، انسان باید باورهای درست را در ذهن خویش شکل بدهد. رسیدن به این باور نمی‌تواند از روی تقلید صورت بگیرد، بلکه در این نوع تربیت، عقل در جایگاه مهم‌ترین ابزار پا به عرصه می‌گذارد و این‌گونه تربیتی را شکل می‌دهد. تربیت اعتقادی می‌تواند اساس برای دیگر گونه‌های تربیتی باشد.

این نوع تربیت می‌تواند به اعمال درونی و بیرونی آدمی جهت دهد و گاه بر کمیت و کیفیت آن نیز بیفزاید. برخی عقیده دارند تربیت عقلانی مقدمه تربیت اعتقادی است و برخی دیگر این دو را یکی می‌دانند و قائل‌اند عقل در جایگاه یک ابزار در گونه تربیتی به کار گرفته می‌شود.

یکی از مواردی که می‌تواند به گونه‌ای در تبیین امر تربیت اعتقادی باشد، توصیه‌هایی است که لقمان به فرزند خود دارد؛ از جمله در قرآن آمده است:

وَإِذْ قَالَ لُقْمَانُ لِابْنِهِ وَهُوَ يَعِظُهُ يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ؛^۴

۱. گروه نویسندگان، تربیت دینی در جامعه اسلامی معاصر، ص ۲۸.

۲. خسرو باقری، نگاهی دوباره به تربیت اسلامی، ص ۵۳.

۳. مصطفی دلشاد تهرانی، سیری در تربیت اسلامی، ص ۷۷.

۴. لقمان: ۱۳.

[به یاد بیاور] هنگامی را که لقمان به فرزندش - در حالی که او را موعظه می‌کرد -

گفت: پسر، چیزی را همتای خدا قرار مده که شرک، ظلم بزرگی است.

امام باقر علیه السلام می‌فرمایند:

لَوْ أُوتِيَتْ بِشَابِّ مِنْ شَبَابِ الشَّيْعَةِ لَا يَتَفَقَّهُ فِي الدِّينِ، لَأَوْجَعْتُهُ؛^۱

اگر جوانی از جوانان شیعه را نزد من بیاورند که به مسائل دین آشنا نباشد، او را تنبیه و

تأدیب خواهم کرد [تا] به دنبال تحصیل مسائل دین برود.

این روایت نشان می‌دهد این گونه تربیتی نزد اهل بیت علیهم السلام دارای جایگاه بسیار مهمی است و

منظور این نیست که امام باقر علیه السلام به اجبار کسی را به کاری وادارند، بلکه نشان‌دهنده این است که

مسئله دین‌شناسی دارای اهمیت بسیاری است.

۲. تربیت دینی

برخی از اندیشمندان دینی باورمندند تربیت دینی دارای دو اصطلاح عام و خاص است؛ معنای

عام آن تمام ابعاد تربیت را دربر می‌گیرد^۲ و در معنای خاص آن قائل‌اند تربیت دینی یعنی کاری

کنیم که متربی به تمام مسائلی که در دین آمده است - اعم از الزام‌های قلبی یا عملی - تن بدهد و

باور و عمل کند.^۳ تعریف دیگری که در این باره وارد شده است، تربیت متربی بر اساس اصول

دینی است.^۴

برخی از اندیشمندان این گونه تربیتی را با گونه عبادی یکی دانسته‌اند. تربیت عبادی کودکان

اهمیت خاصی در نظام آموزشی و تربیتی اسلام دارد. تحقیقات نشان می‌دهد بسیاری از افرادی

که در بزرگسالی در برابر عبادات سستی از خود نشان می‌دهند، بی‌اعتقاد به دین و تکالیف دینی

نیستند، بلکه عواملی چون بی‌توجهی یا تقید نداشتن والدین به انجام به موقع تکالیف عبادی،

ورزیدگی نداشتن کودکان در انجام عبادات در کودکی و ناآگاهی آنان از فلسفه و اهمیت عبادات،

در این زمینه نقش دارند.^۵

۱. احمد بن محمد بن خالد برقی، المحاسن، ج ۱، ص ۲۲۸.

۲. گروه نویسندگان، تربیت دینی در جامعه اسلامی معاصر، ص ۱۱۸.

۳. همان، ص ۱۲۰.

۴. همان، ص ۳۶.

۵. حسن ملکی، عباسعلی شاملی و مهدی شکراللهی، «تربیت عبادی کودکان»، ص ۱۰۵.

به طور کلی تربیت عبادی عبارت است از: آموزش عبادات به متریان و متعهد کردن آنها به انجام آنها.^۱

مربیان در تربیت دینی به دنبال آن هستند که متری را با اعمال و تکالیف عبادی آشنا و آنان را بانگیزه‌راسخ، مکلف به انجام آن اعمال کنند. می‌توان این گونه تربیتی را مکمل و دنباله تربیت اعتقادی دانست و تربیت اعتقادی را بدون آن بار ارزشی ندارد؛ علت آن را باید در این جست که لازمه دین‌داری پس از شناخت، عمل به آموزه‌های آن است. بر اساس سنت و دستورهای بیان‌شده در متون دینی، آموزش دینی و عبادی از هنگام تولد شروع می‌شود؛ چراکه تربیت در دوره کودکی، اساس رشد و بالندگی معنوی در دوره‌های بعدی خواهد بود.

امام باقر علیه السلام در این باره می‌فرماید:

ما اهل بیت هنگامی که کودکانمان به پنج‌سالگی رسیدند، دستور می‌دهیم نماز بخوانند؛ ولی شما از هفت‌سالگی آنان را به نماز خواندن امر کنید؛ و مادر هفت‌سالگی امر می‌کنیم به اندازه توانایی‌شان نصف روز یا بیشتر یا کمتر روزه بگیرند و دستور می‌دهیم هنگامی که تشنگی و گرسنگی بر آنان غالب شد، افطار کنند. این عمل برای آن است که به روزه گرفتن عادت کنند؛ پس شما کودکان خود را در نه‌سالگی به اندازه توانایی‌شان امر به روزه گرفتن کنید و چون تشنگی و گرسنگی بر آنان غالب گردید، افطار کنند.^۲

همسر امام خمینی علیه السلام نقل می‌کنند که ایشان از هفت‌سالگی در تربیت دینی دقت داشتند و می‌گفتند: «بچه‌ها از هفت‌سالگی نماز بخوانند. بچه‌ها را وادار به نماز کن تا وقتی نه‌ساله شدند، عادت کرده باشند».^۳

البته یادمان باشد تربیت دینی باید هوشمندانه و روش‌مند باشد. یکی از بستگان امام خمینی علیه السلام می‌گوید:

تابستان حدود چهل سال پیش در قم ساکن بودیم. در آن موقع آب کم بود و پنکه یا

۱. محمد داوودی، تربیت دینی، ص ۱۱۱.

۲. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۳، ح ۱، ص ۴۰۹.

۳. سیدروح‌الله موسوی خمینی، امام در سنگر نماز، دفتر ۷، ص ۱۰۴.

کولر هم نداشتیم و همه جا خیلی گرم بود و شما نمی‌توانید تصور کنید چه تابستانی بود. در چله این تابستان، ماه مبارک رمضان شروع شد و خواهر بزرگم که خیلی ضعیف و لاغر بود، نه‌ساله شد و باید روزه می‌گرفت. او پس از افطارکردن اولین روزه‌اش به آقا گفت: من فردا روزه نمی‌گیرم؛ آقا می‌بینند که علناً نمی‌توانند او را به روزه‌گرفتن مجبور نمایند؛ زیرا ممکن است روزه‌اش را بخورد و قبیح روزه‌خوردن برایش از بین برود؛ از این رو بلافاصله دنبال یکی از دوستانشان فرستادند و گفتند: فلانی می‌خواهم همین امشب اینها را به تهران برسانی و ما دیروقت به تهران رسیدیم. بعد آقا گفته بودند: من دیدم این بچه روزه نمی‌تواند بگیرد و اهمیت روزه‌گرفتن برایش از بین می‌رود، بنابراین گفتم از قم برو که اگر یک روزی به او گفتیم روزه بگیر، بداند که باید روزه بگیرد نه اینکه بگوید می‌گیرم و بعد هم برود بخورد.^۱

۳. تربیت عقلانی

یکی از گونه‌های مهم تربیت، تربیت عقلانی است؛ چراکه عقل از مهم‌ترین ابعاد وجودی انسان است که اگر شکوفا شود، توان آن را دارد که خوب را از بد و خیر را از شر تشخیص دهد و صاحبش را به سعادت و خوشبختی رساند.^۲

در خطبه یک نهج البلاغه از امیرالمؤمنین علیه السلام نقل شده است که ایشان عمده هدف انبیای الهی را تربیت عقلانی بشر دانسته‌اند:

فَبَعَثَ فِيهِمْ رَسُولَهُ وَاتَّرَ إِلَيْهِمْ أَنْبِيَاءَهُ؛ لِيَسْتَأْذِنُوهُمْ مِيثَاقَ فِطْرَتِهِ وَيُذَكِّرُوهُمْ مَنْسِيَّ نِعْمَتِهِ وَيَحْتَجُّوا عَلَيْهِمُ بِالتَّبْلِيغِ وَيُثِيرُوا لَهُمْ دَفَاتِنَ الْعُقُولِ وَيُرُوهُمْ آيَاتِ الْمَقْدِرَةِ؛^۳

پس [خداوند] رسولان خود را میان آنان برانگیخت و پیامبرانش را پیامپی سوی ایشان فرستاد تا از آنان بخواهند عهد الهی را که در فطرتشان نهاده است، بگذارند و نعمت فراموش شده او را به یادشان آورند و با رساندن پیام الهی حجت را بر آنان تمام کنند و گنجینه‌های خردهایشان را بیرون آورند و نشانه‌های قدرت [خدا] را به آنها نشان دهند. این روایت نشان‌دهنده آن است که یکی از اهداف فرستادن انبیا از سوی خدای متعال، رشد

1. <http://www.imam-khomeini.ir/fa>.

۲. علی آقاصفیری، «الگوی تربیت عقلانی در روایات»، ص ۷۷.

۳. نهج البلاغه، خطبه ۱.

عقلی ایشان است.

تربیت عقلانی عبارت است از:

مجموعه تدابیر و اعمال که به طور منظم و سازمان‌یافته موجبات رشد و پرورش عقل را در دو جنبه نظری و علمی آن در جهت دستیابی به هدف‌های مطلوب فراهم می‌آورند.^۱

ابتدایی‌ترین راه تربیت عقلانی این است که فرد را به تفکر در مورد محیط پیرامون خود دعوت کنید. از متربی خواسته شود چرایی کارها و رفتارهای خود را توضیح دهد. از او خواسته شود با نگاه فیلسوفانه به اطراف خود بنگرد و بکوشد از هر موضوع موجود در اطرافش به راحتی نگذرد. در این میان صبر و شکیبایی مریبان نیز باید مورد توجه قرار گیرد. مریبی‌ای که می‌خواهد متربی عاقل داشته باشد، باید در مقابل پرسش‌های او شکیبایی داشته باشد و بکوشد پرسش‌های او را با تناسب به سن و جنسیت او پاسخ دهد؛ همچنین او را از پرسیدن منع نکند و به پرسش‌های او احترام بگذارد. اگر خود جواب پرسش‌ها را نمی‌داند، او را به سمت کسانی معرفی کند که آن را می‌دانند یا کتاب و مقالاتی را در این موارد به او معرفی نماید.

از جمله موانع تربیت عقلانی می‌توان به این موارد اشاره کرد: پیروی از نفس اماره، عشق و علاقه افراطی به موضوع، ستیزه‌گری با حق (بحود)، مرعوبیت (قبول نکردن آنچه هستیم و تمسک به آنچه دیگران هستند)، صفات رذیله، شتاب در قضاوت، تفکر نکردن، پیروی از ظن و گمان و تکرار بی‌تعمق.^۲

۴. تربیت اخلاقی

سازندگی درونی، اصلاح و تهذیب نفس در جایگاه دو موضوع مهم در تربیت اخلاقی، نقش بسیار مهمی در سعادت فردی، اجتماعی، دنیوی و اخروی انسان دارد؛ به همین دلیل باید درک صحیحی از این بایدها و نبایدها به دست آید تا تربیت روحی، اخلاقی و اجتماعی افراد که برای

۱. سعید بهشتی، آیین خردپروری، ص ۱۳۱.

۲. مریم عشوری، محمدحسین حیدری و حسنعلی بختیار نصرآبادی، موانع تربیت عقلانی از دیدگاه شهید مطهری^{علیه السلام}، ص ۱۰۱-۱۱۴.

هر جامعه‌ای امری ضروری به نظر می‌رسد، به گونه‌ی شایسته‌ای انجام گیرد.^۱

تربیت اخلاقی یعنی:

فرایند زمینه‌سازی و به‌کارگیری شیوه‌هایی برای شکوفاسازی، تقویت و ایجاد صفات، رفتارها و آداب اخلاقی و اصلاح و از بین بردن صفات، رفتارها و آداب غیر اخلاقی در خود انسان یا دیگری است.^۲

انسان در تربیت اخلاقی به دنبال رسیدن به سه هدف است:

الف) پرورش قوا و استعدادهایی که منشأ آراسته‌شدن به فضایل، اعم از ملکات نفسانی و رفتار مطلوب در آدمی است؛

ب) پیشگیری از صفات و رفتارهای مذموم؛

ج) تهذیب و پاک‌سازی رذیلت‌ها و رفتارهای ناپسند.^۳

۵. تربیت اجتماعی

تربیت اجتماعی یا جامعه‌پذیری^۴ از دهه ۱۹۴۸ میلادی مورد استفاده جامعه‌شناسان قرار گرفت^۵ و آن را مهم‌ترین عامل در اجتماعی شدن انسان‌ها می‌دانند.

می‌توان تربیت اجتماعی را این‌گونه تعریف کرد:

تربیت اجتماعی عبارت است از تأمین تمهیدات لازم جهت متجلی ساختن ارزش‌ها و ضوابط مطلوب اجتماعی در فرد به منظور مؤثر بودن او در برخوردهای اجتماعی اعم از هدایت دیگران، مخالفت با نظرات غیر منطقی، توافق و سازگاری و امور نظیر آنها.^۶

خدای متعال می‌فرماید:

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْأِحْسَنِ وَإِيتَايَ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَ

۱. فاخته ماهینی، «مؤلفه‌های رفاه اجتماعی بر اساس دلالت‌های تربیت اخلاقی و اجتماعی»، ص ۲۶۸.

۲. علی همت بناری، «بررسی اولویت‌های تربیت اخلاقی از دیدگاه امام علی علیه السلام در نهج البلاغه»، ص ۵۴۱.

۳. محمدمهدی فیروزمهر، تربیت اخلاقی با نگاهی قرآنی، ص ۲۵.

4. Socialization

۵. سیدعبدالعلی قوام، توسعه سیاسی و تحول اداری، ص ۷۱.

۶. محسن ایمانی، «تربیت اجتماعی»، ص ۳۱.

الْبُغْيُ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ؛^۱

همانا خدای به داد و نیکوکاری و دادن [حق] خویشاوند- صله رحم و نیکی کردن به خویشان - فرمان می‌دهد و از زشتکاری و کار ناپسند و ستم و سرکشی باز می‌دارد؛ شما را پند می‌دهد شاید که یاد کنید و پند گیرید.

علامه طباطبایی رحمته‌الله یکی از بهترین مفسرانی است که به این آیه نگاهی جامع و اجتماعی داشته است. از نظر ایشان مهم‌ترین هدف اسلام، اصلاح جامعه است و اصلاح جامعه، ارتباط مستقیمی با اصلاح فرد دارد. ایشان مهم‌ترین احکامی که اساس اجتماعی بشر بر آن استوار است را سه حکم عدل، احسان و ایتای ذی‌القربی می‌داند و از لحاظ اهمیت هم بر همین ترتیب قائل هستند.

از آنجا که انسان به لحاظ فطری میل به زندگی اجتماعی دارد، اصلاح جامعه منجر به اصلاح فرد نیز می‌شود؛ به همین دلیل اسلام در مقام اصلاح جامعه برآمده است تا فرد را در پرتو آن نیز اصلاح کند؛ به این نکته هیچ نظام غیراسلامی توجه نکرده و به اهمیت آن پی نبرده است.^۲

۶. تربیت اقتصادی

یکی از آسیب‌هایی که امروزه جوانان ما در زندگی خود دارند، این است که از ابتدا زندگی کردن اقتصادی را یاد نگرفته‌اند. زندگی کردن اقتصادی به معنای کم‌خرج کردن نیست، بلکه به معنای درست‌خرج کردن و داشتن تعادل در امور مادی است. اگر این نوع از تربیت به‌خوبی شکل نگیرد، نهایت آن ناسپاسی در برابر نعمت‌های خداست؛ چراکه انسان با هر توان مالی، چون نمی‌داند چرا و چگونه مصرف کند، به‌زودی آن سرمایه‌اش از بین می‌رود و پس از آن نعمت‌ها از او سلب و شخص منکر رحمت‌های الهی می‌شود.

تربیت اقتصادی از دیدگاه اسلام عبارت است از:

ایجاد آمادگی‌های لازم در متری به نحوی که ضمن شناختن استعداد اقتصادی خود، بتواند آن را به بهترین وجه شکوفا کند و با اتخاذ میانه‌روی از منابع موجود به نحوی بهره‌برداری کند که ممکن و میسر باشد و در طریق تولید و توزیع و مصرف، شریعت

۱. نحل: ۹۰.

۲. سیدمحمد حسین طباطبایی، المیزان، ج ۱۶، ص ۳۳۰.

الهی را در نظر داشته باشد و همه این فعالیت‌ها را در جهت نزدیکی به خدا و کسب رضای او به انجام رساند.^۱

امام باقر علیه السلام تقدیر معیشت و حفظ روایت آن را یکی از بالاترین نشانه‌های سه‌گانه کمال بیان می‌دارند: «الْكَمَالُ كُلُّ الْكَمَالِ التَّفَقُّهُ فِي الدِّينِ وَ الصَّبْرُ عَلَى النَّائِبَةِ وَ تَقْدِيرُ الْمَعِيشَةِ»^۲ کمال انسان و بالاترین کمال او، عالم‌شدن در دین و صبر در بلا و اقتصاد در زندگی است».

۷. تربیت سیاسی

از لازمه‌های تربیت اجتماعی، تربیت سیاسی است. تعریف سیاسی یعنی پرورش فضایل، دانش و مهارت‌های موردنیاز برای مشارکت سیاسی و آماده‌کردن اشخاص برای مشارکت آگاهانه در بازسازی آگاهانه جامعه.^۳ اموری همچون تربیت شهروندان، گزینش رهبران سیاسی، ایجاد همبستگی سیاسی، حفظ قدرت سیاسی، اجتماعی کردن افراد برای نظام‌های سیاسی، نقد نظام سیاسی موجود و تربیت شهروندان جهانی از جمله اهدافی است که برای تربیت سیاسی بیان کرده‌اند.^۴

می‌توان تربیت سیاسی را فرایندی دانست که منجر به ایجاد شخصیتی عقلانی، منتقد، توانا در گفتگوهای سازنده و توانمند در عملکردهایی می‌شود که به بهبودی هرچه بیشتر وضعیت می‌انجامد.^۵

از آنجاکه انسان سه نیروی عقل، دل و جسم دارد، تربیت سیاسی او نیز باید در سه محور اصلی تقسیم شود:

الف) تربیت در حوزه بینش‌های سیاسی؛

ب) تربیت در حوزه ارزش‌ها و نگرش‌های سیاسی؛

ج) تربیت در حوزه مهارت‌ها و رفتارهای سیاسی و اجتماعی.^۶

۱. محسن ایمانی، تربیت اقتصادی در راستای تحقق تولید ملی و حمایت از کار و سرمایه ایرانی، ص ۱۵-۱۶.

۲. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۱، ص ۳۸.

۳. جان الیاس، فلسفه تعلیم و تربیت، ص ۱۸۰.

۴. همان.

۵. مصطفی محمد طحان، چالش‌های سیاسی جنبش اسلامی معاصر، ص ۲۰.

۶. سید مهدی موسوی، تربیت سیاسی در پرتو انتظار، ص ۳۷.

خداوند متعال خطاب به پیامبر ﷺ این گونه می‌فرماید: «قُلْ هَذِهِ سَبِيلِي أَدْعُوا إِلَى اللَّهِ عَلَى بَصِيرَةٍ أَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنِي؛^۱ بگو این راه من است من و پیروانم و با بصیرت کامل، همه مردم را به سوی خدا دعوت می‌کنیم». این آیه بیان‌کننده آن است که اولاً رهبر باید بصیرت کامل داشته باشد و مردم را چشم‌بسته و بدون آگاهی نباید به انجام کاری ترغیب کرد. ثانیاً پیروان پیامبر باید هر کدام مبلغی باشند که با بصیرت و آگاهی مردم را به سوی خدا دعوت کنند.^۲ آنچه می‌تواند این بصیرت را به همراه داشته باشد، تربیت سیاسی است.

در دعای ۲۵ صحیفه سجادیه آمده است: «وَأَجْعَلُهُمْ... بُصْرَاءَ...؛^۳ ایشان را اهل بینش قرار ده». امام زین العابدین علیه السلام در این بخش از دعا از پیشگاه خداوند متعال برای فرزندان خویش، بینش و بصیرت مسئلت می‌نماید.

همچنین امام سجاد علیه السلام از ویژگی‌های عباس علیه السلام را اخلاق هوشمندانه و بصیرت دانست: «كَانَ عَمَّنَا الْعَبَّاسُ بْنُ عَلِيٍّ نَافِذَ الْبَصِيرَةِ صُلْبَ الْإِيمَانِ؛^۴ عموی ما عباس، دارای بینشی ژرف و ایمانی راسخ بود».

۸. تربیت جسمانی (بدنی)

توجه به جسم یکی از سفارش‌های دین است. پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله در این باره می‌فرماید: «الْمُؤْمِنُ الْقَوِيُّ خَيْرٌ وَأَحَبُّ إِلَى اللَّهِ مِنَ الْمُؤْمِنِ الضَّعِيفِ؛^۵ مؤمن نیرومند نزد خداوند بهتر و محبوب‌تر است از مؤمن ضعیف».

داشتن یک جسم خوب می‌تواند یک روح خوب را همراهی کند. بدنی که سلامت جسم نداشته باشد، به راحتی نمی‌تواند تن به عبادت و اعمال عبادی بدهد؛ از این‌رو انسان باید فعالیت‌هایی که بر قوت جسمی او می‌افزاید را در برنامه روزانه خود قرار دهد. یک مربی خوب در کنار توجه به روح متربی خود، جسم او را مورد توجه قرار می‌دهد و هر

۱. یوسف: ۱۰۸.

۲. محسن قرائتی، تفسیر نور، ج ۴، ص ۳۰۳.

۳. علی بن الحسین، صحیفه سجادیه، دعای بیست و پنجم.

۴. ابن حیون مغربی، شرح الأخبار فی فضائل الأئمة الأطهار علیهم السلام، ج ۳، ص ۱۸۵.

۵. مسلم بن حجاج نیشابوری، صحیح مسلم، ج ۸، ص ۵۶.

آنچه باعث آسیب و آزار رسیدن به آن می‌شود، را به متریبی تذکر می‌دهد و برنامه‌هایی برای رشد جسمی او تدوین می‌کند. تربیت بدنی مناسب، تربیتی است که در کنار تغذیه مناسب و درست شکل می‌گیرد. تغذیه درست و مناسب بر اساس نیازهای جسم، می‌تواند به قوت بدن و طاقت او بیفزاید.

پیامبر اعظم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ می‌فرمایند: «عَلِّمُوا أَوْلَادَكُمْ السَّبَّاحَةَ وَالرَّمَايَةَ؛^۱ به فرزندان خود شنا و تیراندازی بیاموزید». این روایت نشان‌دهنده اهمیت توانمندی جسمی است. نخستین مسئله‌ای که در دعای بیست و پنجم صحیفه سجادیه از درگاه الهی برای فرزند مطالبه می‌شود، سلامت جسمی است: «وَأَصِحَّ لِي أَبْدَانُهُمْ وَ أَدْيَانُهُمْ وَ أَخْلَاقُهُمْ؛ و بدن‌ها و آیین‌ها و اخلاق‌شان را برایم به سلامت دار».

۱. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۶، ص ۴۷.

کتاب‌نامه

قرآن کریم.

نهج البلاغه.

۱. الیاس، جان، فلسفه تعلیم و تربیت، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام، ۱۳۸۲ ش.
۲. ایمانی، محسن، «تربیت اجتماعی»، فصلنامه تربیت، س ششم، ش ۶، اسفند ۱۳۶۶.
۳. _____، «تربیت اقتصادی در راستای تحقق تولید ملی و حمایت از کار و سرمایه ایرانی»، پیوند، ش ۳۹۰ و ۳۹۱، فروردین و اردیبهشت ۱۳۹۱.
۴. آقاصفیری، علی، «الگوی تربیت عقلانی در روایات»، مطالعات حدیث پژوهی، س اول، ش ۱ و ۲، پاییز و زمستان ۱۳۹۵.
۵. باقری، خسرو، نگاهی دوباره به تربیت اسلامی، تهران: مدرسه، ۱۳۹۸ ش.
۶. برقی، احمد بن محمد بن خالد، المحاسن، قم: دار الکتب الإسلامية، ۱۳۷۱ ق.
۷. بهشتی، سعید، آیین خردپوری، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۹۵ ش.
۸. التیمی المغربي، القاضی نعمان بن محمد، شرح الأخبار فی فضائل الأئمة الأطهار علیهم السلام، قم: مؤسسه النشر الإسلامی، ۱۳۹۰ ش.
۹. دلشاد تهرانی، مصطفی، سیری در تربیت اسلامی، تهران: نشر دریا، ۱۳۹۳ ش.
۱۰. سعدی شیرازی، مصلح بن عبدالله، بوستان، تهران: نشر نیستان، ۱۳۹۹ ش.
۱۱. طحان، مصطفی محمد، چالش‌های سیاسی جنبش اسلامی معاصر، مترجم: خالد عزیزی، تهران: احسان، ۱۳۸۱ ش.
۱۲. عشوری، مریم، محمدحسین حیدری و حسنعلی بختیار نصرآبادی، «موانع تربیت عقلانی از دیدگاه شهید مطهری علیه السلام»، ماهنامه معرفت، سال ۲۲، ش ۱۱، بهمن ۱۳۹۲.
۱۳. علی بن الحسین علیه السلام، صحیفه سجادیه، تهران: نشر میثم تمار، ۱۳۸۳ ش.
۱۴. _____ رساله حقوق امام سجاده، مترجم و محقق: محمدحسین افشاری، قم: مشهور، ۱۳۸۸ ش.
۱۵. فراهیدی، خلیل بن احمد، العین، قم: دار الهجرة، ۱۴۰۹ ق.
۱۶. فیروزمهر، محمد مهدی، تربیت اخلاقی با نگاهی قرآنی، قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، ۱۳۹۳ ش.

۱۷. قرائتی، محسن، تفسیر نور، قم: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، ۱۳۷۴ ش.
۱۸. قوام، سیدعبدالعلی، توسعه سیاسی و تحول اداری، تهران: قومس، ۱۳۷۳ ش.
۱۹. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، تهران: دار الکتب الإسلامية، ۱۴۰۷ ق.
۲۰. گروه نویسندگان، تربیت دینی در جامعه اسلامی معاصر، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام، ۱۳۸۸ ش.
۲۱. ماهینی، فاخره، «مؤلفه‌های رفاه اجتماعی بر اساس دلالت‌های تربیت اخلاقی و اجتماعی»، رفاه اجتماعی، سال ۲۱، ش ۸۳، زمستان ۱۴۰۰.
۲۲. مطهری، مرتضی، مجموعه آثار، قم: صدرا، ۱۳۹۹ ش.
۲۳. ملکی، حسن، عباسعلی شاملی و مهدی شکراللهی، «تربیت عبادی کودکان»، اسلام و پژوهش‌های تربیتی، سال سوم، ش ۱، ۱۳۹۰.
۲۴. موسوی خمینی، سیدروح‌الله، امام در سنگر نماز، تهران: ستاد اقامه نماز و احیای زکات، ۱۳۹۱ ش.
۲۵. موسوی، سیدمهدی، «تربیت سیاسی در پرتو انتظار»، مشرق موعود، ش ۶، ۱۳۸۷ ش.
۲۶. نیشابوری، مسلم بن حجاج، صحیح مسلم، مصر: دار الحدیث، ۱۴۱۲ ق.
۲۷. همت بناری، علی، «بررسی اولویت‌های تربیت اخلاقی از دیدگاه امام علی علیه السلام در نهج البلاغه»، تربیت اسلامی، ش ۴، ۱۳۷۹ ش.

سایت‌ها:

<http://www.imam-khomeini.ir/fa>.

چرخه حیات خانواده، چالش‌ها و راه‌های برون‌رفت

حجت‌الاسلام والمسلمین محمدحسین افشاری*

مقدمه

از آنجاکه خانواده در سیر زمان حرکت می‌کند، در هر دوره یا مرحله با نیازها و چالش‌هایی روبرو می‌شود. سیر حرکتی مانند رشد فردی است که به مراحل هشت‌گانه می‌توان آن را تقسیم کرد. این مراحل هشت‌گانه با تشکیل خانواده آغاز و با مرگ همسران خاتمه می‌یابد.^۱ از جمله دلایلی که ضرورت توجه به مراحل رشد خانواده را گوشزد می‌کند، این است که خانواده‌ها در جریان چرخه زندگی درگیر چالش‌هایی می‌شوند و آنچه در این میان مهم است، شیوه برخورد با آن چالش‌هاست که می‌تواند تأثیر زیادی بر عملکرد خانواده داشته باشد. آنچه بخشی از دغدغه‌اندیشمندان حوزه خانواده است، آموزش شیوه‌های برخورد با چالش‌ها به خانواده‌هاست؛ از این‌رو این نوشتار بر آن است با بیان توضیح کوتاهی درباره هر کدام یک از این دوران، به بیان چالش‌های هر کدام از مراحل پردازد و راه برون‌رفت از آن را نیز بیان کند.

گفتنی است در مراحل رشد خانواده باید به سه نکته توجه داشت:

اول: خانواده‌ها باید به رشد و تغییر اعضای خود کمک کنند (نیازمند اطلاعات و دانش هستند)؛

دوم: تحولات در هر کدام از دوره‌های حیات خانواده بر یک یا همه اعضای خانواده تأثیر می‌گذارد (فرزنددار شدن، رفتن کودک به مدرسه، ازدواج یکی از فرزندان و ...)

* کارشناس ارشد روانشناسی مثبت‌گرا و دانشجوی دکتری مدیریت راهبردی.

۱. کیانوش زهراکار و فروغ جعفری، مشاوره خانواده (مفاهیم، تاریخچه، فرآیند و نظریه‌ها)، ص ۳۰.

سوم: تغییرات در یک نسل، سازگاری در نسل دیگر را پیچیده می‌کند؛ برای نمونه تفاوت‌های ایجاد شده در سبک زندگی والدین و فرزندان، می‌تواند نشان از شکاف بین نسلی باشد.

چرخه حیات خانواده

مرحله اول) همسرگزینی

انتخاب همسر یکی از مهم‌ترین انتخاب‌های در اختیار انسان است؛ از این رو انتخاب همسر و ازدواج دادن افراد بی‌همسر، با عنوان یک توصیه مهم خانوادگی، اجتماعی و نیز امری مقدس در قرآن کریم بیان شده است.^۱

خداوند در قرآن کریم می‌فرماید:

وَأَنْكِحُوا الْأَيَامَىٰ مِنْكُمْ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِمَائِكُمْ إِنْ يَكُونُوا فُقَرَاءَ يُغْنِهِمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ^۲

مردان و زنان بی‌همسر خود را همسر دهید، همچنین غلامان و کنیزان صالح و درستکاران را؛ اگر فقیر و تنگدست باشند، خداوند از فضل خود آنان را بی‌نیاز می‌سازد؛ خداوند گشایش‌دهنده و آگاه است.

مهم‌ترین گام در انتخاب همسر آن است که فرد شناخت درستی از خود، باورها، عواطف و علایقش داشته باشد. شناخت دقیق و صادقانه از خود و شناخت داشتن درباره ارزش‌ها، نیازها، آرزوها، خواسته‌ها و محدودیت‌ها، امری بسیار مهم و ضروری است. این شناخت به فرد کمک می‌کند تا بهتر درک کند چه نوع رابطه‌ای می‌تواند به موفقیت و سعادت او کمک کند و باید در چه مسیری قرار گیرد.^۳

یکی دیگر از موارد مهم دیگر در این مسئله، یادگیری مهارت‌های زندگی است. زوجین باید قبل از ازدواج، مهارت‌های زندگی مانند مهارت‌های ارتباطی، مهارت حل تعارض و برخی دیگر از مهارت‌های ضروری برای ورود به زندگی را یاد بگیرند؛ از این رو هر کدام از زوجین باید قبل

۱. محسن قرآنتی، تفسیر نور، ج ۶، ص ۱۸۳.

۲. نور: ۳۲.

۳. ر. ک به: راضیه مرزانی، «خودآگاهی ضرورت تشکیل یک زندگی موفق»، مجله تبلیغ و خانواده، اسفند ۱۴۰۲.

از ورود به رابطه همسری، برای آینده خویش برنامه‌ریزی کرده باشد و در کنار آن درباره مسائل مختلف مانند محل زندگی، شغل و فرزندآوری به‌درستی فکر کرده باشد و درباره آن آمادگی ذهنی داشته باشد.

از مهم‌ترین چالش‌های این مرحله، انتخاب همسر مناسب است. با بررسی در گزاره‌های دینی (قرآن و روایات اهل بیت) می‌توان ایمان به خدا و دین‌داری،^۱ کفویت،^۲ عفت و پاکدامنی و ... را از جمله معیارهایی دانست که از سوی شارع مقدس در جایگاه معیارهای اساسی انتخاب همسر بیان داشت.

مرحله دوم) دوران عقد

دوران عقد که دوران شکل‌گیری اولیه رابطه زن و شوهر است، اهمیت بسیاری دارد که خطای در این دوران می‌تواند منجر به از بین رفتن و گسست رابطه همسری شود. این دوران، مرحله‌ای بین نامزدی و ازدواج رسمی است که زوجین فرصت بیشتری برای شناخت یکدیگر و آمادگی برای زندگی مشترک پیدا می‌کنند.

۱. رسول الله ﷺ: إِذَا جَاءَ كُمْ مَنْ تَرْضَوْنَ دِينَهُ وَأَمَانَتَهُ يَخْطُبُ (إِلَيْكُمْ) فَرَوْجُوهُ، إِنْ لَا تَفْعَلُوهُ تَكُنْ فِتْنَةً فِي الْأَرْضِ وَقَسَادًا كَبِيرًا؛ هرگاه کسی به خواستگاری نزد شما آمد و دین‌داری و امانت‌داری او را پسندیدید، به او زن دهید که اگر چنین نکنید، در روی زمین تبهکاری و فساد بسیار پدید خواهد آمد (محمدباقر مجلسی، بحار الأنوار: ج ۱۰۳، ص ۳۷۲، ص ۳).

الإمام الحسن عليه السلام لرجل جاء إليه يستشيره في تزويج ابنته: زَوْجُهَا مِنْ رَجُلٍ تَقِيٍّ فَإِنَّهُ إِنْ أَحَبَّهَا أَكْرَمَهَا وَإِنْ أَبْغَضَهَا لَمْ يَظْلِمْهَا؛ به مردی که با ایشان درباره ازدواج دختر خود مشورت کرد، فرمود: او را به مردی بانقوا شوهر ده؛ زیرا اگر دختر تو را دوست داشته باشد، گرامی‌اش می‌دارد و اگر دوستش نداشته باشد، به وی ستم نمی‌کند (حسن بن فضل طبرسی، مکارم الأخلاق، ج ۱، ص ۴۴۶، ح ۱۵۳۴).

۲. خداوند متعال در قرآن کریم می‌فرماید: «الْخَبِيثَاتُ لِلْخَبِيثِينَ وَالْخَبِيثُونَ لِلْخَبِيثَاتِ وَالطَّيِّبَاتُ لِلطَّيِّبِينَ وَالطَّيِّبُونَ لِلطَّيِّبَاتِ أُولَئِكَ مُبَرَّءُونَ مِمَّا يَقُولُونَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ؛ زنان پلید سزاوار مردان پلیدند و مردان پلید سزاوار زنان پلید، زنان پاک برای مردان پاک‌اند و مردان پاک برای زنان پاک. آنان از آنچه درباره‌شان می‌گویند منزّه‌اند و برای آنان مغفرت و روزی نیکویی است» (نور: ۲۶).

پیامبر اسلام ﷺ می‌فرماید: «أَنْكِحُوا الْأَكْفَاءَ وَانْكِحُوا فِيهِمْ وَاحْتَارُوا لِسُطْفِكُمْ؛ به هم‌کفوان زن بدهید و از هم‌کفوان همسر بگیرید و برای داشتن فرزند بهتر و صالح، انتخاب و گزینش کنید» (محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۵، ص ۳۳۲).

از جمله مزایای دوران عقد می‌توان به شناخت بیشتر زوجین از یکدیگر، یافتن مهارت حل تعارض‌ها، یافتن آمادگی برای زندگی مشترک و کاهش احتمالی طلاق را نام برد. یکی از مواردی که باید همسران بدان توجه داشته باشند، راهبردهای مهم در برابر مشکلات در این دوران است. از جمله چالش‌های این دوران آن است که آیا واقعاً شخصی که برای همسر انتخاب کرده است، درست است یا خیر؟ یک نکته را همیشه باید در ذهن داشت که بخشی از درستی انتخاب به داشتن معیارهای درست در انتخاب همسر است. همیشه باید در زندگی و انتخاب‌ها به این نکته مهم توجه داشت که توکل بر خدای متعال و توسل به ائمه معصومان: کلید بسیار مهمی در انتخاب است.

افزون بر توکل، توسل و به‌کارگیری معیارهای درست ازدواج، بهره‌گیری از مشورت دیگران به‌ویژه افراد باتجربه است. یکی از گروه‌هایی که می‌توان به مشورت ایشان اعتماد کرد، مشاوران پیش از ازدواج هستند که با بهره‌گیری از آزمون‌های سنجش شخصیت و مصاحبه‌های روان‌شناختی می‌توانند کمک بهتر و بیشتری به فرد در انتخابش بدهند.

بعد از انتخاب درست، زوجین باید در این دوران تلاش کنند یکدیگر را به طور کامل بشناسند. گفتگو و تبادل نظر صمیمی و بدون قضاوت بین زوجین در مورد مسائل مختلف، می‌تواند به این شناخت کمک بیشتری کند. زوجین در این دوران باید یاد بگیرند چگونه تعارض‌های خود را مسالمت‌آمیز و بدون خشونت حل کنند. زوجین باید در دوران عقد صبور باشند و به یکدیگر فرصت بدهند تا با شرایط جدید سازگار شوند. زوجین باید در دوران عقد به یکدیگر احترام بگذارند و به دیدگاه‌ها و عقاید یکدیگر اهمیت بدهند.

از جمله فعالیت‌های مفید در این دوران که به همسران توصیه می‌شود، برنامه‌ریزی برای آینده، یادگیری مهارت‌های زندگی، مشاوره قبل از ازدواج و گذراندن وقت با یکدیگر است. خلاصه می‌توان گفت دوران عقد می‌تواند فرصتی طلایی برای شناخت بیشتر و آمادگی برای زندگی مشترک باشد. زوجین با استفاده از این فرصت می‌توانند شانس خود را برای داشتن یک زندگی مشترک موفق افزایش دهند.

مرحله سوم) زوجین بدون فرزند

پنج سال اول دوران زندگی به نام دوران جنینی شناخته می‌شود؛ چراکه در این دوران مانند دوران

جنینی، حساسیت‌های زیادی وجود دارد و به دلیل همین حساسیت‌ها، مراقبت‌ها هم باید بیشتر باشد.

در این دوران سه دسته چالش قابل پیش‌روی زوجین است که عبارت‌اند از:

الف) چالش‌های ارتباطی

۱. مهارت‌نداشتن در گفتگو و ابراز احساسات: بسیاری از زوجها در ابتدای زندگی مشترک، مهارت کافی برای گفتگو و بیان احساسات خود به‌روشنی و مؤثر را ندارند. این موضوع می‌تواند به سوءتفاهم، رنجش و درگیری منجر شود.

۲. انتظارات ناواقع‌بینانه: زوجها ممکن است انتظارات بیجایی از یکدیگر در مورد وظایف منزل، روابط با خانواده و دوستان، یا حتی روابط جنسی داشته باشند. برآورده‌نشدن این انتظارات می‌تواند منجر به ناامیدی و نارضایتی شود.

۳. تفاهم‌نداشتن در مورد مسائل مالی: مسائل مالی یکی از رایج‌ترین چالش‌های بین زوجین در ابتدای زندگی است که ممکن است در صورت به‌کارگیری نگرش راهبردی صحیح تا پایان زندگی مشترک ادامه داشته باشد. زوجها باید درباره شیوه مدیریت پول، پرداخت بدهی‌ها و برنامه‌ریزی برای آینده به توافق برسند.

از مهم‌ترین راهبردهای مواجهه با چالش‌های ارتباطی، یادگیری مهارت‌های ارتباط مؤثر است. یادگیری این مهارت‌ها به‌سادگی امکان‌پذیر است؛ ولی آنچه اهمیت دارد، به‌کارگیری این مهارت‌ها در زمانی است که تعارض‌ها و چالش‌ها روی می‌دهد. در کنار یادگیری مهارت‌ها، آشنایی هرچه بیشتر زوجین با تفاوت‌های زن و مرد نیز می‌تواند به عبور از این دوران یاری رساند.

ب) چالش‌های عاطفی

۱. ناسازگاری با یکدیگر: همسران باید با عادت‌ها، رفتارها و سلاقی یکدیگر سازگار شوند. این موضوع می‌تواند به‌ویژه برای زوج‌هایی که از خانواده‌ها یا فرهنگ‌های متفاوتی هستند، دشوار باشد.

۲. کنترل خشم: زوجها باید یاد بگیرند چگونه خشم خود را به‌طور سالم مدیریت کنند. کنترل‌نکردن خشم می‌تواند به بحث و جدل و حتی خشونت خانگی منجر شود.

۳. حسادت و ناامنی: حسادت به دیگر زوج‌ها و شک به همسر می‌تواند به‌ویژه در ابتدای زندگی مشترک که زوج‌ها هنوز در حال شناخت یکدیگر هستند، رایج باشد. این احساسات می‌تواند منجر به سوءظن، کنترل‌گری و رفتارهای ویران‌کننده دیگر شود.

هوش هیجانی یکی از گونه‌های هوش است که در اینجا نقش بیشتری ایفا می‌کند. هوش هیجانی مجموعه‌ای از مهارت‌هاست که به انسان کمک می‌کند تا احساسات خود و دیگران را درک، مدیریت و ابراز کند. این مهارت‌ها می‌توانند نقش مهمی در اصلاح رابطه زن و مرد داشته باشند. هوش هیجانی می‌تواند با افزایش خودآگاهی در فرد، بهبود مهارت‌های ارتباطی، مدیریت تعارض، افزایش همدلی در کنار افزایش صبر و شکیبایی به بهبود روابط در این دوران و حل چالش‌های آن بینجامد.

از جمله راهکارهای افزایش هوش هیجانی، مطالعه و یادگیری، مشاوره تخصصی و تمرین آموخته‌هاست. زن و شوهر می‌توانند با تمرین مهارت‌های هوش هیجانی، مانند گوش دادن فعال، همدلی و حل تعارض، به طور مداوم هوش هیجانی خود را ارتقا دهند.

ج) چالش‌های جنسی

۱. **تناسب نداشتن میل جنسی:** زوج‌ها ممکن است میل جنسی متفاوتی داشته باشند که این موضوع می‌تواند منجر به نارضایتی و سرخوردگی در هر دو طرف شود.
 ۲. **مشکلات مربوط به عملکرد جنسی:** مشکلات مربوط به عملکرد جنسی مانند انزال زودرس یا عدم نعوظ می‌تواند برای زوج‌ها بسیار استرس‌زا باشد.
 ۳. **نداشتن تجربه کافی:** زوج‌های جوان ممکن است تجربه کافی در زمینه روابط جنسی نداشته باشند. این موضوع می‌تواند به ناتوانی در برآورده کردن نیازهای یکدیگر منجر شود.
- برای عبور از چالش‌های جنسی، همسران باید دانش خود را در این موضوع افزایش دهند. کسب این نوع از دانش باید از راه‌ها و مراجع معتبر در این امر انجام بگیرد و از کسب آگاهی‌هایی که ممکن است آسیب‌های روحی و روانی داشته باشد، دوری کرد.
- مطالعه کتاب‌های علمی و استفاده از کارگاه‌های روان‌شناختی می‌تواند از جمله مواردی باشد که به حل چالش‌های این دوران کمک می‌کند.

مرحله چهارم) زوجین دارای فرزند زیر هفت سال

گام‌نهادن اولین نفر به رابطه همسری، برای آنان نقش‌های جدیدی را به همراه دارد که کنار آن

مسئولیت‌های جدید و به گونه‌ای سنگین دارد که به لحاظ جسمی و روحی آنان را درگیر خود خواهد کرد. اولین احساسی که با تولد فرزند برای زوج هم‌زمان به وجود می‌آید، شادی و هیجانی غالباً و صفت‌نشدنی است. این اتفاق می‌تواند باعث ایجاد یک پیوند عمیق‌تر بین زوج و خانواده‌هایشان شود.

مهم‌ترین چالش‌های زن و شوهر در دوران فرزنددارشدن عبارت‌اند از:

۱. **تغییرات در روابط:** تولد اولین فرزند می‌تواند پویایی روابط زوجین را تغییر دهد. ممکن است تمرکز زوج از یکدیگر به سمت فرزندشان معطوف شود و زمان و انرژی کمتری برای یکدیگر داشته باشند. در نهایت این امر می‌تواند منجر به احساس کمبود توجه، حسادت و نارضایتی در زوجین شود.

۲. **افزایش مسئولیت‌ها:** مراقبت از یک نوزاد مسئولیت بزرگی است که می‌تواند طاقت‌فرسا باشد؛ از این‌رو زوجین باید وظایف جدیدی مانند تعویض پوشک، حمام کردن، تغذیه و مراقبت از کودک را بر عهده بگیرند و در نهایت اگر این پذیرش مسئولیت به درستی انجام نگیرد، می‌تواند منجر به احساس استرس، اضطراب و ناتوانی در والدین شود.

۳. **مشکلات مالی:** بزرگ کردن فرزند می‌تواند پرهزینه باشد. هزینه‌های مربوط به پوشاک، غذا، مراقبت‌های بهداشتی و دیگر نیازهای کودک می‌تواند به سرعت افزایش یابد و منجر به فشار مالی بر زوجین شود. در اینجا باورهای دینی درست می‌تواند راهنمای برون‌رفت از این مشکلات باشد.

خدای متعال می‌فرماید: «وَكَايُنْ مِنْ دَابَّةٍ لَا تَحْمِلُ رِزْقَهَا اللَّهُ يَرْزُقُهَا وَإِيَّاكُمْ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ»^۱ چه بسا جنبنده‌ای که قدرت حمل روزی خود را ندارد، خداوند او و شما را روزی می‌دهد و او شنوا و داناست». این آیه نشان می‌دهد خداوند در دادن رزق به جنبنده‌های ناتوان و انسان‌های سالم و کاردان یکسان است و علم و آگاهی خداوند ضامن تأمین روزی موجودات است.^۲

۱. عنکبوت: ۶۰.

۲. محسن قرآنی، تفسیر نور، ج ۷، ص ۱۶۶.

بکر بن صالح می گوید:

كَتَبْتُ إِلَى أَبِي الْحَسَنِ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَنِّي اجْتَنَبْتُ طَلَبَ الْوَلَدِ مُنْذُ خَمْسِ سِنِينَ وَ ذَلِكَ أَنَّ أَهْلِي
كَرِهَتْ ذَلِكَ وَقَالَتْ إِنَّهُ يَشْتَدُّ عَلَيَّ تَوْبِيئُهُمْ لِقَلَّةِ الشَّيْءِ فَمَا تَرَى فَكَتَبْتُ عَلَيْهِ السَّلَامَ
إِلَيَّ أَطْلُبُ الْوَلَدَ فَإِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ يَرْزُقُهُمْ؛^۱

به امام کاظم عَلَيْهِ السَّلَامُ نوشتم حدود پنج سال است که از طلب بچه خودداری کرده‌ام و این بدان سبب است که همسرم از این کار ناخشنود است و می گوید تربیت و نگهداری فرزندان به علت کمبود مالی مشکل است. نظر شما چیست؟ امام در پاسخ به من نوشت: در پی فرزند باش؛ زیرا روزی آنها را خداوند عزوجل می دهد.

سعدی شاعر شیرین سخن قرن هفتم در این مورد می گوید:

یکی طفل دندان برآورده بود	پدر سر به فکرت فرو برده بود
که من نان و برگ از کجا آرمش؟	مروت نباشد که بگذارمش
چو بیچاره گفت این سخن، نزد جفت	نگر تا زن او را چه مردانه گفت:
مخور هول ابلیس تا جان دهد	همان کس که دندان دهد نان دهد
تواناست آخر خداوند روز	که روزی رساند، تو چندین مسوز

تولد اولین فرزند می تواند تجربه ای شگفت انگیز و با این وجود چالش برانگیز باشد. با آگاهی از چالش های پیش رو و اتخاذ تدابیر مناسب، می توان از شیرینی این دوران بهره گرفت؛ از این رو توصیه می شود زوجین در این دوران از راهکارهای زیر بهره بگیرند:

۱. وظایف مربوط به مراقبت از کودک را به طور مساوی بین خودتان تقسیم کنید.
۲. از اعضای خانواده و دوستان خود برای مراقبت از کودک، انجام کارهای خانه یا ارائه پشتیبانی عاطفی کمک بگیرید.
۳. هر روز زمانی را برای خودتان اختصاص دهید تا استراحت کنید، به خودتان برسید و از فعالیت های مورد علاقه خود لذت ببرید.
۴. با همسرتان درباره احساسات خود صحبت کنید و به روشنی واضح نیازهای خود را بیان کنید (چه زن و چه شوهر).

۱. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۶، ص ۳.

۵. اگر در مقابله با چالش‌های تولد اولین فرزند مشکل دارید، از متخصص سلامت روان یا مشاور خانواده کمک بگیرید.

مرحله پنجم) زوجین دارای فرزند هفت تا چهارده سال

رسیدن اولین فرزند به سن نوجوانی، خانواده را وارد پنجمین چرخه حیات خود می‌کند که ورود به این دوران می‌تواند با تغییرها و چالش‌های متعددی همراه باشد. فرزند نوجوان در این دوران، تمایل به استقلال را در خود تجربه می‌کند که حاصل تغییرهای خلقی است که در او پدید می‌آید. در این دوران ارتباط او با هم‌سالان بیشتر می‌شود و ممکن است مسائلی را مرتبط با مدرسه و نیز سلامت روان خود پیدا کند. مجموعه این مسائل می‌تواند به گونه‌ای منجر به سرپیچی نوجوان از قوانین و نظارت والدین و در نهایت درگیری و تنش بین والدین و نوجوانان شود و خانواده را دچار چالش‌های جدیدی کند.

دوران نوجوانی می‌تواند دورانی چالش‌برانگیز برای خانواده‌ها باشد. با درک تغییرهایی که در این دوران رخ می‌دهد و با استفاده از راهکارهای مناسب، می‌توان از این دوران به بهترین شکل عبور کرد.

از جمله راهکارهایی که والدین باید برای عبور از این دوران به کار بگیرند، می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱. با نوجوان منظم و صریح صحبت کنید، به او گوش دهید و بکوشید دیدگاه او را درک کنید. امیرالمؤمنین علی علیه السلام می‌فرماید: «لَا تَقْسِرُوا أَوْلَادَكُمْ عَلَى آدَابِكُمْ، فَإِنَّهُمْ مَخْلُوقُونَ لِزَمَانٍ غَيْرِ زَمَانِكُمْ؛^۱ آداب و رسوم خود را به فرزندان‌تان تحمیل نکنید؛ زیرا آنان برای زمانی غیر از زمان شما آفریده شده‌اند».

۲. قوانین و انتظارات خود را از نوجوان خود به روشنی بیان و عواقب نقض آنها را مشخص کنید.

۳. به نوجوان خود عشق و حمایت بی‌قید و شرط خود را نشان دهید؛ یعنی او را همین‌گونه که هست بپذیرید.

۴. با رفتار خود ارزش‌ها و اخلاقیاتی که برایتان مهم است را به نوجوان خود آموزش دهید.

۱. عبدالحمید بن هبة الله ابن ابی‌الحدید، شرح نهج البلاغه، ج ۲۰، ص ۲۶۷، ح ۱۰۲.

یادتان باشد شما بهترین الگو برای او هستید که با آموزش‌های غیرمستقیم می‌توانید آنچه را برای او ضروری می‌دانید را به او بیاموزید.

۵. مدیریت ارتباط با هم‌سالان و نیز بهره‌گیری از فضای مجازی نیز از مهم‌ترین راهبردهایی است که باید از سوی والدین مورد توجه قرار گیرد.

۶. اگر در حل مشکلات مربوط به دوران نوجوانی با مشکل روبرو هستید، از متخصصان مانند روان‌شناس یا مشاور کمک بگیرید.

مرحله ششم) زوجین و ازدواج فرزندان

ازدواج فرزند می‌تواند تجربه‌ای شادی‌آور و هیجان‌انگیز برای خانواده‌ها باشد. آرزوی همه والدین خوشبختی فرزندشان است؛ بنابراین ممکن است به دلیل نگرانی‌های زیاد درباره زندگی آینده فرزندشان دست به رفتارهای افراطی بزنند و خواهان نظارت کامل بر فرایند ازدواج فرزندشان باشند و نظر خود را در ازدواج به فرزندشان تحمیل کنند.

تحمیل نظرات در ازدواج فرزند کار درستی نیست، بلکه والدین باید با مشاوره صحیح به فرزندشان راه صحیح برای انتخاب همسر را به آنها نشان بدهند.

برخی از چالش‌های رایج دوران ازدواج فرزند عبارت‌اند از:

الف) جدایی عاطفی: والدین ممکن است با جدایی عاطفی از فرزند خود و وابستگی او به همسرش دچار مشکل شوند.

ب) تغییر در روابط: ازدواج فرزند می‌تواند پویایی روابط بین اعضای خانواده را تغییر دهد.
ج) نگرانی‌های مالی: خانواده‌ها ممکن است در مورد تأمین هزینه‌های عروسی و زندگی مشترک فرزند خود نگران باشند.

د) انتظارها: ممکن است بین خانواده‌ها و زوجین جوان درباره مسائل مانند محل زندگی، تربیت فرزندان و دخالت در امور زندگی مشترک اختلاف نظر وجود داشته باشد.

برای گذر مناسب از چالش‌های پیش‌رو، می‌توان از راهبردهای زیر بهره برد:
۱. به استقلال و حریم خصوصی زوجین جوان احترام بگذارید و بکوشید از دخالت‌های بی‌جا در روابط ایشان خودداری کنید. توجه‌نکردن به این مسئله می‌تواند منجر به تخریب روابط والدین، فرزند و همسر فرزندشان شود.

۲. از فرزند خود و همسر او حمایت کنید؛ اعم از حمایت مالی، عاطفی و ... دربارهٔ حمایت‌های مالی هم باید به این نکته توجه داشت که به استقلال و اعتمادبه‌نفس آنها آسیب وارد نکند.

۳. انتظارات واقع‌بینانه‌ای از فرزند خود و همسر او داشته باشید.

۴. اگر در حل مشکلات مربوط به ازدواج فرزند خود با مشکل روبرو هستید، از متخصصان مانند روان‌شناس یا مشاور خانواده کمک بگیرید.

کتاب‌نامه

قرآن کریم

۱. ابن‌ابی‌الحدید، عبدالحمید بن هبه‌الله، شرح نهج البلاغه، قم: کتابخانه آیت‌الله العظمی المرعشی النجفی رحمته‌الله، ۱۳۶۳ ش.
۲. زهراکار، کیانوش و فروغ جعفری، مشاوره خانواده (مفاهیم، تاریخچه، فرآیند و نظریه‌ها)، تهران: ارسباران، ۱۳۹۴ ش.
۳. طبرسی، حسن بن فضل، مکارم الأخلاق، بیروت: مؤسسة الأعلمی للمطبوعات، ۱۳۸۶ ش.
۴. قرآنی، محسن، تفسیر نور، قم: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، ۱۳۷۴ ش.
۵. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، تهران: دار الکتب الإسلامیه، ۱۴۰۷ ق.
۶. مجلسی، محمدباقر، بحار الانوار، بیروت: دار إحياء التراث العربی، ۱۴۰۹ ق.
۷. مرزانی، راضیه، «خودآگاهی ضرورت تشکیل یک زندگی موفق»، مجله تبلیغ و خانواده، اسفند ۱۴۰۲ ش.

روش‌های تقویت فرهنگ مقاومت در خانواده

محمد مهدی حیدریان*

مقدمه

فرهنگ مقاومت از دستاوردهای مهم دین اسلام است که در پرتو آن می‌توان از اسلام و جامعه اسلامی دفاع کرد. تقویت فرهنگ مقاومت، نقش بسزایی در حفظ دین و احیای ارزش‌های اسلامی ایفا می‌کند؛ همچنان‌که رشادت‌های دوران هشت‌ساله دفاع مقدس بیان‌کننده رشد و تعالی فرد و جامعه در راستای احیای ارزش‌های والای انسانی است. در این میان خانواده نقشی بنیادین در اعتلای فرهنگ مقاومت ایفا می‌کند. نوشتار حاضر به روش توصیفی - تحلیلی در پی پاسخ به این پرسش است که روش‌های تقویت فرهنگ مقاومت در خانواده چگونه است؟ پژوهش حاضر به تبیین دیدگاه اسلام در حوزه فرهنگ مقاومت و روش‌های تقویت آن در خانواده پرداخته است تا بتوان گام مؤثری در پیشبرد اهداف انقلاب و رسیدن به جامعه مهدوی برداشت. یافته‌های پژوهش نشان از آن است که ترویج فرهنگ مقاومت در جامعه اسلامی متأثر از خانواده، موجب الگوگیری صحیح از شخصیت‌های حقیقی جامعه و تبیین مفاهیم اصیل ارزش‌های اسلامی در رابطه با فرهنگ مقاومت خواهد شد؛ همچنین راهگشای درامان ماندن فرزندان از انحراف‌های اخلاقی است.

۱. تقویت توحیدباوری

تقویت توحیدباوری در خانواده، اولین مبنای مورد توجه در حوزه فرهنگ مقاومت است که در

* دانش‌آموخته حوزه علمیه و کارشناس کتابداری.

قرآن کریم نیز از عناصر مهم محور مقاومت معرفی شده است. خدای متعال در آیه «فَلِذَلِكَ فَادْعُ وَ اسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ وَ قُلْ آمَنْتُ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنْ كِتَابٍ وَ أُمِرْتُ لِأَعْدِلَ بَيْنَكُمُ اللَّهُ رَبُّنَا وَ رَبُّكُمْ لَنَا...»^۱ با اشاره به رابطه میان استقامت و خدامحوری، پس از اینکه به پیامبر اکرم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ امر به استقامت می‌کند، بیان می‌دارد پروردگار همه مردم و صاحب همه شریعت‌ها یکی است و تمام بندگان مملوک پروردگار واحد هستند و تنها یک خداست که همه را تدبیر می‌کند.^۲ مهم‌ترین مؤلفه فرهنگ مقاومت، بینش توحیدی است که نقش بسزایی در تقویت اخلاق مقاومت دارد. درحقیقت توحیدباوری اصل تمام علوم، سرّ معارف دینی و بن‌مایه دین اسلام است. حضرت علی عَلِيٌّ فرمودند: «أَوَّلُ الدِّينِ مَعْرِفَتُهُ وَ كَمَالُ مَعْرِفَتِهِ التَّصَدِيقُ بِهِ وَ كَمَالُ التَّصَدِيقِ بِهِ تَوْحِيدُهُ».^۳ بر اساس فرمایش امام عَلِيٌّ نخستین گام به سوی دین، دستیابی به معرفت است و نهایت معرفت، ایمان به خداوند متعال است. در این راستا انسان با بهره‌گیری از قرآن کریم می‌تواند با طی کردن مراتب کمال، خود را به حقیقت اسماء و صفات الهی نزدیک کند.^۴ به همین دلیل دعوت به توحید و ایجاد جامعه دینی از مهم‌ترین اهداف رسالت پیامبران الهی بوده است: «وَ مَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا نُوحِي إِلَيْهِ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدُون».^۵ اعتقاد و باور به توحید از اموری است که منجر به جهان‌بینی توحیدی می‌گردد و در جهان‌بینی توحیدی تنها خدای یگانه شایسته عبادت و بندگی است. این نگرش موجب می‌شود انسان تحت سلطه بیگانگان نرود و تنها به خالق هستی اتکا نماید.

انسان موحد همواره خود را در محضر خدا می‌بیند؛ به همین دلیل در برابر مشکلات و ناراحتی‌ها خود را نمی‌بازد و همانند امام حسین عَلِيٌّ در برابر سخت‌ترین مشکلات مقاومت می‌کند. درحقیقت کسی که به خداوند در جایگاه خالق انسان که خواهان هدایت و کمال انسان است، باور دارد، احکامی همچون مقاومت در برابر دشمن را برای تکامل انسان می‌داند، نه محدودیت و مانع پیشرفت؛ اما کسی که خدا را باور ندارد، به گونه‌ای دیگر می‌اندیشد و عمل

۱. شوری: ۱۵.

۲. سیدمحمدحسین طباطبایی، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۱۸، ص ۳۳.

۳. نهج البلاغه، خطبه ۱.

۴. محمدکاظم شاکر، مبانی و روش‌های تفسیری، ص ۱۶۱.

۵. انبیاء: ۲۵.

می‌کند.

امام علی علیه السلام خداشناسی را موجب حیات نفس دانسته است: «التَّوْحِيدُ حَيَاةُ النَّفْسِ»^۱؛ بدین ترتیب خداوند کسانی را که آثار حیات انسانی در آنها تجلی ندارد، به بدترین جنبندگانی تشبیه کرده است که بهره‌ای از انسانیت نبرده‌اند؛^۲ در چنین جامعه‌ای انسانیت و ارزش‌های اخلاقی فراموش می‌شود و مقاومت در برابر دین حق معنایی ندارد.

از دیدگاه قرآن کریم، بین توحیدباوری و تقویت فرهنگ مقاومت در انسان، ملازمه وجود دارد. خداوند با تأکید بر این مطلب در وصف محسنین می‌فرماید: «إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ».^۳ بر اساس این آیه، باور به خدا و ایمان به او موجب می‌شود هرچه ایمان به خدا بیشتر شود، میزان مقاومت در راه حق نیز بیشتر می‌شود. باور به خداوند متعال به انسان امید می‌دهد تا بتواند در برابر تمام مشکلات و مصایب با قوت و امید ایستادگی کند؛ زیرا مقاومت در برابر نامالایمات به میزان باورها و اعتقادات افراد بستگی دارد. انسان در نتیجه باور به خداوند، ارتباط با خدای متعال، بندگی و تبعیت از دستوره‌های الهی، در مسیر سعادت و هدایت قرار می‌گیرد؛ درحالی‌که باورنداشتن به خداوند انسان را به گمراهی می‌کشاند.^۴

امروزه جنگ نرم و تحریم اقتصادی، مشکلاتی برای جامعه و خانواده اسلامی به وجود آورده است. بر اساس روایت امام علی علیه السلام: «الصبر الظفر»،^۵ زنان مسلمان می‌توانند با صبر جمیل خود که برخاسته از ایمان به خداوند متعال است، زندگی را برای خود و خانواده زیبا کنند. زمانی که زن مسلمان با الگوی صبر در خانواده در جایگاه اعضای کوچک جامعه، اعضای خانواده را از جزع و فزع و بی‌صبری دور کند، پیکره جامعه به سمت سلامتی و شادابی پیش می‌رود. مقام معظم رهبری علیه السلام درباره نقش تأثیرگذار زن در خانواده فرمودند:

زن‌ها نقش کلیدی در جامعه دارند، حضور زنان در مبارزات عمومی و سیاسی، یک

۱. عبدالواحد تمیمی آمدی، غرر الحکم و درر الکلم، ص ۸۴.

۲. انفال: ۵۵.

۳. احقاف: ۱۳.

۴. علی رضایی بیرجندی، سبک زندگی از منظر امام سجاد علیه السلام در صحیفه سجادیه، ص ۱۱۷ - ۱۱۸.

۵. عبدالواحد تمیمی آمدی، غرر الحکم و درر الکلم، ج ۱، ص ۲۵.

نقش چندگانه داشت ... وقتی زن خانه، خود را در مبارزه سهیم می‌دانست و وارد میدان می‌شد، در واقع خانه‌ای را که در آن مرد و زن و فرزندان هستند، به صحنه می‌آورد.^۱

زنان از صدر اسلام تا انقلاب اسلامی و دفاع مقدس با صبر و بردباری، نه تنها مسیر معنوی خود و همسر و فرزند خود را به سوی تعالی روح ایمان هموار کردند، بلکه در شکل‌گیری نظام اسلامی نقش اساسی ایفا کردند. امروزه نیز از وظایف اساسی زن تراز مسلمان، یاری از صبر در تمام مراحل زندگی است. هر اندازه اعضای خانواده به مبدأ خویش نزدیک شود، از رستگاری و سعادت بیشتری برخوردار می‌شود. توحیدباوری از جمله عقاید قوی برای مهار و مدیریت رفتار اعضای خانواده است؛ بر اساس میزان قوتی که این باور درون افراد وجود دارد، مشکلات خانوادگی کمتر خواهد شد. لازمه تقویت فرهنگ مقاومت در خانواده، شناخت صفات خداوند همچون وسعت بی‌کران رحمت او، قدرت مطلق^۲ و کفایت او برای امور انسان^۳ است؛ زیرا در پرتو این رحمت و اسعه، عطوفت اعضای خانواده به یکدیگر بیشتر می‌شود و این عاطفه‌ورزی در پیشگیری و حل مسائل نقش عمده دارد.^۴ تکیه بر قدرت خدا موجب توکل انسان به خداوند در سختی‌ها می‌شود؛ به گونه‌ای که هراسی از مشکلات و مقاومت در برابر باطل ندارد؛ در این حالت انسان برای رسیدن به تعادل و سازگاری توانا تر است.

در الگوی رفتاری شهید سلیمانی در جایگاه نماد محور مقاومت در جامعه کنونی، مؤلفه «اخلاص» محور و اساس مکتب ایشان را شکل می‌دهد. توجه به خدای متعال از مبانی اعتقادی سردار سلیمانی است که در نامه به فرزندش می‌گوید: «من خدا و راه او را انتخاب کرده‌ام. اولین بار است که به این جمله اعتراف می‌کنم ... از خدا خواستم همه شیریان‌های وجودم را و همه مویرگ‌هایم را مملو از عشق به خودش کند و وجودم را لبریز از عشق خودش

۱. بیانات در جمع زنان شهر ارومیه ۱۳۷۵/۰۶/۲۸.

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2812>

۲. انعام: ۱۴۷.

۳. بقره: ۱۶۵.

۴. نساء: ۶.

۵. محمدرضا سالاری‌فر، خانواده در نگرش اسلام و روان‌شناسی، ص ۱۱۰.

کند).^۱ این نگرش موجب می‌شود انسان در خانواده، اعضای خانواده را نیز مظهر رحمت الهی بداند و تمام تلاش خود را در درجه اول برای تعالی و تکامل خانواده صرف کند. در این صورت خانه را فضای مناسبی برای رشد و تکامل همسر و فرزندان قرار می‌دهد.

۲. تقویت عدالت

«عدل الهی» از اصول دین اسلام است. به این مسئله میان اوصاف خداوند، توجه ویژه‌ای شده است و آیات متعددی نیز در اهمیت عدالت مطرح شده است. رسالت پیامبران بر این اصل استوار است که انسان را به ارزش واقعی خویش آگاه کنند و به حق و عدالت و یکتاپرستی دعوت نمایند. برابری و عدالت‌خواهی در جامعه انسانی از حقوق اساسی انسان‌هاست که از اهداف فرهنگ مقاومت، برخوردار از امتیازهای اجتماعی به طور یکسان است.

عدالت بیش از هر چیز در مسائل فردی و خانوادگی مطرح است و تربیت فرزندان بر اساس عدل، می‌تواند آینده روشنی از عدالت را پیش روی جامعه قرار دهد. درباره رعایت عدالت در مهرورزی میان خانواده سفارش‌های زیادی در روایات وجود دارد؛ از جمله پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، امام حسن علیه السلام و امام حسین علیه السلام را با هم روی زانویشان می‌نشاندند و هر دو را به یک اندازه نوازش می‌کردند. میان زوجین ممکن است بر اساس شرایط و توانایی‌ها، تقسیم کار رخ بدهد؛ اگر زن به‌ناچار هم به کار در بیرون از منزل و هم کار درون منزل بپردازد، آن خانواده از مدار عدل و انصاف دور می‌شود و ظلم در خانواده ریشه می‌دواند که تأثیر سوئی در تربیت فرزندان دارد؛ از این رو کودکان مرز حق و ناحق را تشخیص نمی‌دهند و در ادامه نیز در محیط دوستان، خانواده و اجتماع به ترویج ظلم کمک خواهند کرد و ناخواسته از دیگران انتظار نابجا خواهند داشت و مفهوم دقیق مسئولیت و تکلیف خود را نخواهند فهمید. دقت نظر در رعایت عدالت میان اعضای خانواده، عدالت‌خواهی را نهادینه خواهد کرد. از آنجاکه فرزندان در خانواده، رفتار صحیح و عدالت را از پدر و مادر و بزرگ‌ترهای خود می‌آموزند، مسئولیت بزرگ‌ترهای خانواده در مراعات و رعایت تساوی بین فرزندان و به‌ویژه کودکان و نوجوانان دارای اهمیت است؛ به این ترتیب

۱. جهان‌نیوز؛ «نامه تازه منتشر شده حاج قاسم به فرزندش»؛ ۱۳۹۹/۱۱/۲۳، کد خبر: ۷۵۴۴۶۵.

می‌توان ادعا کرد عدالت در برخورد با فرزندان، یکی از اصول اساسی است که در موارد گوناگون باید از طرف والدین و بزرگ‌ترهای خانواده رعایت شود تا جلوی آسیب‌ها و تهدیدهای احتمالی گرفته شود. «عدالت» از اوصاف بارز اخلاقی انبیا و اولیای الهی است که همواره می‌کوشیدند عدالت را در جوامع انسانی برقرار کنند؛ به همین دلیل شاگردان مکتب انبیا نیز بر این فضیلت اخلاقی پای بند بودند و برای مبارزه با ظلم و برپایی عدالت تلاش می‌کردند. مکتب شهید سلیمانی نیز ادامه‌دهنده مکتب اولیای الهی است که مکتب عدالت‌طلبی و ظلم‌ستیزی است و محوریت آن، مبارزه با ظلم و استقرار عدالت است. رهبر معظم انقلاب علیه السلام درباره عدالت‌طلبی شهید سلیمانی فرمودند: «الگوی اسلامی برای نظام اسلامی و جامعه اسلامی به طور خلاصه یک الگویی است مرکب از ایمان و علم و عدل، شهید سلیمانی الگوی اسلامی این است». ^۱ این نگرش موجب شد شهید سلیمانی در تمام سال‌های زندگی همواره دغدغه دفاع از دین و دفاع از مظلوم و مبارزه با مستکبران را برای استقرار عدالت داشتند.

۳. تقویت ولایت‌پذیری

«ولایت‌پذیری» سومین محور مورد توجه در حوزه فرهنگ مقاومت و از مباحث مورد تأکید دین مبین اسلام است. ولایت‌پذیری و اطاعت از رهبری سبب می‌شود انسان، سرباز ولایت‌بودن را وظیفه خود بداند و در برابر هر نوع تهدید بر جامعه اسلامی مقاومت نماید و از ارزش‌های اسلامی پاسداری کند. ولایت‌پذیری به اندازه‌ای دارای اهمیت است که در قرآن کریم سبب بالارفتن اعمال صالح انسان بیان شده است: «مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعِزَّةَ فَلِلَّهِ الْعِزَّةُ جَمِيعًا إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَ الْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ...» ^۲. امام صادق علیه السلام ذیل این آیه مراد از آن را ولایت اهل بیت علیهم السلام دانسته‌اند و فرموده‌اند: «ولایت ما اهل بیت علیهم السلام موجب بالارفتن عمل انسان است و کسی که ولایت اهل بیت علیهم السلام را ندارد، خدا هیچ عملی را از وی بالا نمی‌برد». ^۳ «ولایت‌پذیری» تا زمان امام عصر علیه السلام جریان دارد و از آنجاکه هدف از خلقت انسان، عبودیت الهی است، از

۱. بیانات در ارتباط تصویری با جلسه هیئت دولت ۱۳۹۹/۰۶/۰۲.

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=46303>

۲. فاطر: ۱۰.

۳. عبدعلی بن جمعه عروسی حویزی، تفسیر نورالثقلین، ج ۴، ص ۳۵۳.

مهم‌ترین اهداف حکومت امام عصر علیه السلام، زمینه‌سازی برای رشد و بالندگی استعدادهای روحی و فضیلت‌های اخلاقی در انسان است.

«ولایت‌پذیری» یعنی انسان به جایی برسد که فانی در خداوند شود و تمام عالم را تحت تدبیر و ولایت مطلقه حق، بر معیار ولایت خدا تفسیر کند؛ در این حالت تمام تلاش انسان برای تعالی حق و مقاومت در برابر آن خواهد شد. علامه طباطبایی ذیل آیه «وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ»^۱ درباره «تقوای الهی» و توکل بر خدا، در بیان راه رسیدن به تقوا و توکل، به مقام ولایت اشاره می‌کنند و «رزق» را به دو قسم رزق مادی و معنوی تقسیم کردند. ایشان حقیقت رزق را در رزق معنوی دانسته‌اند که انسان بر اثر تکامل وجودی به آن دست می‌یابد و به مقام «ولایت الهی» در رزق معنوی اشاره نموده است.^۲ «ولایت الهی» یعنی انسان به مرتبه‌ای برسد که تنها خدا را حاکم و مدبّر هستی بداند و تمام موجودات را جلوه‌ای از ذات خداوند و تجلی اسماء و صفات الهی بداند.^۳

حقیقت ولایت‌پذیری، مستلزم التزام در حوزه اندیشه و عمل است. ولایت‌پذیری در حوزه اندیشه و عقیده، با شناخت امام و ولی خدا، ایمان به شئون ولایت، اسوه‌قراردادن امام و ولی خدا و نیز معرفت به ولی فقیه در عصر غیبت و منویات ایشان است؛ اما ولایت‌پذیری در حوزه عمل با اعلام وفاداری و بیعت، اطاعت عملی، همراهی با ولی خدا و نیز رهبر جامعه و دفاع از حریم ولایت همراه است. اوج تجلی ولایت‌پذیری در عصر غیبت، در نگرش و رفتار رزمندگان دفاع مقدس در جنگ تحمیلی، سپس در مدافعان حرم جلوه‌گر است که تمام هستی خود را برای آرمان‌هایشان تقدیم کردند. اعتقاد به ولایت خدای متعال، ولایت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و ولایت امامان معصوم علیهم السلام و نیز جانشینان ایشان بر اساس آیه «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ وَ أُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ...»^۴ قابل توجه است. بر این اساس ولایت‌پذیری و اعتقاد به ولایت فقیه از عناصر مهم فرهنگ مقاومت است؛ همچنین اعتقاد به حاکمیت ولایت فقیه در عصر

۱. طلاق: ۲.

۲. سیدمحمدحسین طباطبایی، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۱۹، ص ۵۲۸-۵۲۹.

۳. عبدالله جوادی آملی، تفسیر موضوعی قرآن کریم، ج ۲، ص ۹۶.

۴. نساء: ۱۵۹.

غیبت و تحقق برای چنین حاکمیتی، عامل اصلی مقاومت است.

ولایت‌مداری انسان در وهله نخست در «خانواده» شکل می‌گیرد؛ در واقع اصلی‌ترین پایگاه تربیت انسان‌های ولایت‌مدار، «خانواده» است. اگر بر اثر وجود انسان‌های ولایت‌مدار، ولایت در جهان مستقر شود، همه امور سامان خواهد یافت. در حقیقت ولایت‌مداری و محبت به ولی خدا از مهم‌ترین ارزش‌های هر مسلمان است؛ از این‌رو تربیت انسان ولایت‌مدار نیز از ارزش بالایی برخوردار است و خانواده بهترین جایگاه پرورش انسان ولایت‌مدار است. بنابراین آغاز ولایت‌مداری با اطاعت از قرآن و عترت است؛ یعنی باید خود و فرزندان را به خاندان وحی و اطاعت‌پذیری از این انوار مقدس دعوت کنیم. تربیتی را می‌توان تربیت ولایی نامید که فرزند افزون بر پذیرش ولایت الهی و ائمه معصومین و ضمن آشنایی با ولایت و امامت، در آینده از حریم رهبری دینی جامعه دفاع کند و در عصر غیبت امام معصوم علیه السلام، خود را ملزم به فرمان‌برداری از ولی فقیه بداند.

۴. تقویت معادباوری

«معادباوری» چهارمین محور مورد توجه در عرصه فرهنگ مقاومت است که آیات متعددی بر اهمیت معاد تصریح کرده‌اند. کسی که به معاد و روز حساب و پاداش و عذاب اعمال این دنیا در آخرت باور دارد، مراقب اعمال خود در این دنیاست تا مرتکب خلاف نشود و دستورهای الهی را زیر پا نگذارد؛ از این‌رو به حکم الهی به جهاد و مقاومت پای‌بند است. گرایش به جاودانگی و حب بقا از اساسی‌ترین گرایش‌های انسانی و برخاسته از حب ذات است. خداوند درباره این گرایش در یهودیان که حب شدیدی به دنیا دارند، چنین فرموده است: «وَ لَتَجِدَنَّهُمْ أَحْرَصَ النَّاسِ عَلَى حَيَاةٍ وَ مِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا يَوَدُّ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعْمَرُ أَلْفَ سَنَةٍ...»^۱.

فرهنگ مقاومت و جهاد در راه خدا و تحمل مشکلات دنیوی نیز برخاسته از حب بقاست که از باور به معاد سرچشمه می‌گیرد. انسان به طور فطری گرایش به ابدیت دارد که برخاسته از نهاد انسان است و می‌تواند از وجود این میل در طریق تکامل بهره‌گیرد. باور به معاد از باورهای اساسی مسلمانان است که اگر انسان به این باور برسد که حیات دنیا مرحله‌ای گذرا از حیات

انسان و مقدمه‌ای برای ورود به دنیایی بزرگ و جاودانه است، علاقه‌اش به زندگی دنیوی کم خواهد شد و توجه وی بیشتر به آخرت و چگونگی حیات در آن معطوف می‌گردد. در این صورت اعمال انسان در راستای زندگی اخروی خواهد بود؛ انسان با این نگرش درصدد مقاومت برای دفاع از دین اسلام و جهاد در راه خدا گام برمی‌دارد. از جمله آیاتی که بیان‌کننده اعمال انسان در عالم برزخ است، این آیه است: «يُنَبِّئُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَ فِي الْآخِرَةِ...»^۱. بر اساس احادیث، مراد از «تثبیت در حیات دنیا»، تثبیت مؤمن است در زمانی که در قبر به وحدانیت خدا و نبوت پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ گواهی می‌دهد.^۲ ابن عباس در این باره نقل می‌کند که مراد از «قول ثابت»، ولایت علی بن ابی طالب عَلَيْهِ السَّلَام است.^۳

تقویت اعتقاد به معاد در خانواده موجب پیوند بیشتر اعضای خانواده به‌ویژه همسران می‌شود. اعتقاد به معاد سبب رعایت تقوا و انجام وظایف و تکالیف توسط زوجین می‌شود و خانواده، بستر انتقال ارزش‌های دینی، آموزه‌های اعتقادی و محل رشد و تکامل انسان است و شرایط حاکم بر آن، در فعلیت یافتن استعدادها و اعضا نقش اساسی دارد. والدین همان‌گونه که مسئول تأمین نیازهای معیشتی و زیستی فرزندان هستند، مسئولیت تربیت معنوی و فرهنگی آنها را نیز بر عهده دارند. آشناسازی فرزندان با زندگی ابدی، محرک نیرومندی است که فرزندان را نه تنها به سوی ارزش‌های انسانی هدایت می‌کند، بلکه استعدادهای آنها را برای آبادانی زندگی دنیوی و اخروی بیش از پیش به کار می‌اندازد. در این صورت اعضای خانواده، دنیا را وسیله‌ای برای رسیدن به اهداف والای انسانی و زندگی جاوید قرار می‌دهند، در برابر خواهش‌های نفسانی مقاومت می‌کنند، در برابر حوادث و مشکلات با شهامت و شجاعت ایستادگی می‌نمایند و در برابر لحظه‌های زندگی و اعمال خود احساس مسئولیت می‌کنند. بنابراین آنچه در تقویت فرهنگ مقاومت دارای اهمیت است، ارزش والای مجاهدت و مقاومت است که مورد تأکید دین اسلام است و اسباب تعالی و کمال انسان خواهد شد و انسان در پرتو آن به سعادت ابدی و اخروی نایل می‌شود.

۱. ابراهیم: ۲۷.

۲. محمد بن حسن طوسی، التبیان فی تفسیر القرآن، ج ۶، ص ۲۹۳.

۳. فرات بن ابراهیم کوفی، تفسیر فرات الکوفی، ص ۲۲۰-۲۲۱.

کتابنامه

قرآن کریم

۱. تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد، غرر الحکم و درر الکلم، قم: دار الکتب الإسلامی، ۱۴۱۰ ق.
۲. جوادی آملی، عبدالله، تفسیر موضوعی قرآن کریم، قم: اسراء، ۱۳۸۳ ش.
۳. رضایی بیرجندی، علی، سبک زندگی از منظر امام سجاد علیه السلام در صحیفه سجادیه، بیرجند: چهاردرخت، ۱۳۹۳ ش.
۴. سالاری فر، محمدرضا، خانواده در نگرش اسلام و روان‌شناسی، تهران: پژوهشکده حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۹ ش.
۵. شاکر، محمدکاظم، مبانی و روش‌های تفسیری، قم: مرکز جهانی علوم اسلامی، ۱۳۸۲ ش.
۶. طباطبایی، سیدمحمدحسین، المیزان فی تفسیر القرآن، قم: دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۹۰ ق.
۷. طوسی، محمد بن حسن، التبیان فی تفسیر القرآن، بیروت: دار إحياء التراث العربی، [بی تا].
۸. عروسی حویزی، عبدعلی بن جمعه، تفسیر نور الثقلین، قم: اسماعیلیان، ۱۴۱۵ ق.
۹. فرات کوفی، فرات بن ابراهیم، تفسیر فرات الکوفی، تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت ارشاد اسلامی، ۱۴۱۰ ق.

سایت‌ها

1. <https://www.jahannews.com>.
2. <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2812>

آسیب‌شناسی محتوایی بازی‌های موبایلی بر باورهای کودکان

دکتر علی کاظمی*

اشاره

براساس آمارها روزانه ۳۴ میلیون نفر در کشور بازی‌های رایانه‌ای، موبایلی و کنسولی انجام می‌دهند که ۹۰ درصد با موبایل بازی می‌کنند. همچنین این افراد به طور متوسط روزانه ۹۵ دقیقه یعنی سه میلیارد نفر - دقیقه به بازی می‌پردازند.^۱ این بازی‌ها در این دقایق به ارزش‌های دینی بازی‌بازان به‌ویژه کودکان هجوم می‌برند و آنها به دلیل انفعال و نداشتن سواد رسانه‌ای در طول بازی، باورهای القایی سازندگان معاند را درونی می‌کنند. شاید بر این اساس در گزاره‌های دینی به یادگیری علوم و معارف اهل بیت علیهم‌السلام تاکید شده است تا فرزندان دچار عقاید انحرافی نشوند؛ چنان‌که حضرت علی علیه‌السلام فرموده‌اند: «عَلِّمُوا صِبْيَانَكُمْ مِنْ عَلِمْنَا مَا يَنْفَعُهُمُ اللَّهُ بِهِ؛ لَا تَغْلِبْ عَلَيْهِمُ الْمَرْجِيَّةَ بِرَأْيِهَا؛^۲ به کودکان خود آن مقدار از دانش ما که به حال آنان مفید است، تعلیم دهید تا اندیشه و نظر مرجئه بر آنان غالب نگردد».

والدین برای آنکه بتوانند مانع آسیب‌رسانی معاندان اسلام و ایران بر کودکان شوند، باید از آسیب‌های بازی‌ها آگاه شوند. بر این اساس این نوشتار به تحلیل آسیب‌های محتوایی بازی‌های موبایلی بر کودکان می‌پردازد.

* دکتری مدیریت استراتژیک گرایش خط مشی گذاری.

1. isna.ir/xdQqDs.

۲. حر عاملی، وسائل الشیعه، ج ۲۱، ص ۴۷۸.

۱. باورهای توحیدی

خداوند متعال در قرآن کریم می‌فرماید: «وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ»^۱؛ من جن و انس را نیافریدم جز برای اینکه عبادتم کنند». بر اساس آیه، هدف نهایی از آفرینش جن و انسان «عبودیت و بندگی» خداوند است. انسان‌ها به اراده خود می‌توانند از راه بندگی مسیر تکامل را پیمایند^۲ و کمال هر موجودی در شکوفایی و به‌فعلیت‌رسیدن استعدادهای خاص و بالقوه او^۳ برای قرب به حضرت حق است. «موتور محرکه کمال صبر و مقاومت و بردباری است»؛^۴ همان‌گونه که امام باقر علیه السلام فرمودند:

الْكَمَالُ كُلُّ الْكَمَالِ التَّفَقُّهُ فِي الدِّينِ وَ الصَّبْرُ عَلَى النَّائِبَةِ وَ تَقْدِيرُ الْمَعِيشَةِ؛^۵

کمال حقیقی انسان عبارت است از: فهم در دین (دین‌شناسی)، صبر و بردباری در برابر ناگواری‌ها، اندازه‌گیری زندگی.

ابعاد کمال‌گرایی نیز بر اساس صحیفه سجادیه بُعد عاطفی (مانند دوستی پروردگار)، بُعد رفتاری (مانند ایمان به معاد و کسب رضایت پروردگار)، بُعد معنوی (مانند ایمان به معاد) و بُعد رفتار اجتماعی و شخصی (مانند ظلم‌ستیزی و شکرگزار و قدردان بودن) است.^۶

برای رشد کمال در کودک، باید او را ارزش‌ها و بینش‌های معنوی آشنا کرد. «اعطای بینش معنوی، باید نباید صرفاً به کودک اطلاعات داد؛ زیرا اطلاعاتی که تبدیل به باور نشود، نمی‌تواند مانع ناهنجاری رفتاری شود».^۷ برای باورکردن می‌توان از روش‌ها و ابزارهای کمک‌آموزشی مانند داستان، بازی و ... استفاده کرد؛ از این رو شاهدیم از قابلیت‌های بازی‌های موبایلی در جایگاه ابزاری مؤثر برای باورسازی استفاده می‌شود. نگرانی زمانی به وجود می‌آید که این ابزار سبب القای باورهای آسیب‌رسان بر کودک شود.

۱. ذاریات: ۵۶.

۲. ویکی‌فقه، کمال‌جویی.

۳. انسان‌شناسی، ص ۲۲۲.

۴. محمد مهدی رشادتی، «کمال انسان در چیست؟»، ۲۸ شهریور ۱۳۹۴.

۵. ابن‌شعبه حرانی، تحف العقول، ص ۳۰۱.

۶. ابوالقاسم یعقوبی، «بررسی تطبیقی دیدگاه امام سجاد و اریک‌فروم نسبت به کمال‌گرایی»، ص ۵۸.

۷. ابوالفضل ساجدی، به سوی آسمان، ص ۲۲۰.

فقط تو همه کاره‌ای

مغرضان اسلام در برخی بازی‌ها مستقیم به اصل باورهای دینی کودکان هجوم می‌برند، گاه خدا را کینه‌جو، خونریز و جنگجو معرفی می‌کنند و گاه جهان را مادی‌گرا و بدون خداوند نشان می‌دهند. آنها در قالب داستان و بازی دیدگاه‌های اومانیستی (انسان‌گرایی) را به کودکان تزریق می‌کنند. اینکه انسان، تنها و بدون هیچ رهنمود الهی و راهنمایی برای زندگی و بر اساس ویژگی‌های هستی نابودشدنی باید مشکلات را حل کند. دیدگاه اومانیستی تا جایی پیش می‌رود که اجازه پایان حیات را هم به دست خود بشر می‌سپارد؛ مثلاً برای خودکشی با وسایل پیرامونش به بازیکن امتیاز می‌دهد.

گاه سازندگان بازی‌ها در پی ایجاد شک و تردید به آموزه‌هایی دینی پس از قتل و کشتار، شخصیت بازی را توسط ادیان مورد قدردانی قرار می‌دهند.^۱

برای اهداف همه‌چیز را قربانی کن

ترویج ارزش‌های مادی، مصرف‌گرایی و کسب مال و قدرت در بازی‌ها از هر راهی، این باورهای دنیامحور را به کودک القا می‌کند که: در پی لذت‌های فوری و لحظه‌ای باش، از هر وسیله برای رسیدن به هدف و منفعت استفاده کن، احساسات و عواطف دیگران را دست‌کاری کن. از فریب، دروغ، خشونت و ... برای رسیدن به اهداف استفاده کن.

بدین ترتیب بسیاری از بازی‌ها غیرمستقیم شخصیت فرزند را به سوی تیپ ماکیاولیسم سوق می‌دهند. بازی‌ها رفته‌رفته مفهوم معنوی کمال را از کودک می‌گیرند در مقابل، کودک را با آمال پوچ و اهداف بیهوده و ذهن باطل جایگزین می‌کنند.

۲. باورهای فردی

باور به ضرورت به‌کارگیری اخلاق و رفتار نیکو در اسلام از مهم‌ترین مراحل رشد معنوی کودک در اسلام است؛ هرچند میل به خوبی‌ها و تنفر از بدی‌ها به طور فطری در وجود کودک است. «والدین با تشویق کودک به انجام کارهای نیک و ترک کارهای ناپسند، ایجاد حس انجام وظیفه یا

۱. ر.ک: بازی Conan Exiles.

تکلیف^۱ می‌توانند سبب علاقمندی فرد به اصول و ارزش‌های اخلاقی شوند و برای باورسازی این ارزش‌ها تمرین و تکرار بهره‌برند. در این صورت کودک در بزرگسالی فردی با اخلاق، مسئول و متعهد به دین و ارزش‌های اسلامی خواهد شد. «برخی از ارزش‌های اخلاق فردی در اندیشه امام رضا علیه السلام، توحیدباوری، ایمان، توکل، شکرگزاری، دعا، جهاد با نفس، سکوت، صبر، قناعت و شجاعت می‌باشند».^۲ دیگر ارزش‌های فردی عبارت‌اند از: صداقت، رفتار عادلانه و بدون ظلم، تواضع و فروتنی، حیا و عفت، بخشش و آمرزش در برابر اشتباهات دیگران، پرهیز از بدگویی و

متأسفانه بازی‌های آسیب‌رسان موبایلی با استفاده از ترفندهای روانی و تربیتی در حال تغییر باورهای اخلاقی کودکان هستند که در ادامه به چند مورد از آنها اشاره می‌شود.

اغواگر باش

والدین در روش تربیتی خود باید الگوهای اسلامی مانند پیامبران و امامان را به کودکان بشناسانند و خود نیز به طور عینی، با عمل به آموزه‌های ایشان، علاقه به پیروی از سیره معصومین را در کودک نهادینه کنند؛ اما بازی‌های موبایلی (معاند) با تکیه بر هم‌ذات‌پنداری کودکان، به القای ارزش‌های و رفتارهای ضد دین می‌پردازند؛ برای نمونه در بازی‌های صورتی^۳ برای نابودی حجاب، حیا و عفت با توجیه به کارگیری ذوق هنری در ساخت مدل کودکانه و زنانه، فرد را با انواع آرایش، لباس‌های سکسی و جواهرات مأنوس می‌کنند. بررسی پیام کاربران نشان می‌دهد برخی از این بازی‌ها با آمار هزاران بار دانلود، توسط دختران هفت‌ساله هم نصب شده است. این بازی‌ها افزون بر منجر شدن به انحراف‌های اخلاقی و بلوغ زودرس، پیش‌زمینه ذهنی جلوه‌گری کودکان در شبکه‌های اجتماعی را فراهم می‌کند.

از طرفی کدهای تصویری مشابه با بازی‌های صورتی و کودکانه در بازی‌های مستهجن نیز وجود دارد که به دلیل مکانیزم تداعی ذهنی، باعث حس مثبت مخاطب به عناصر بصری و گرایش بیشتر به انجام بازی‌ها می‌شود.

۱. ویلیام کریستوفر کرین، نظریه‌های رشد، ص ۲۰۴.

۲. شیرزاد طایفی و سجاد فرخ‌نژاد، «درآمدی بر مؤلفه‌های اخلاق فردی و جمعی در اندیشه امام رضا علیه السلام»، ص ۱.

۳. بازی‌هایی که براساس جذابیت‌های و رنگ‌های دخترانه طراحی شده‌اند.

بازی‌های مغرضانه‌تر، زنان و دختران را یا به شیوه اغراق آمیزی اغواکننده نشان می‌دهند یا در تیپ شخصیتی «مردصفت»، لباس‌های مردانه به تن می‌کنند و مانند مردان خشن به مبارزه می‌پردازند.^۱ امام باقر علیه السلام درباره نشانه‌های آخرالزمان می‌فرماید: «... مردها خود را شبیه زنان و زنان خود را شبیه مردان کنند. آن‌گاه مردان به مردان اکتفا کرده و زنان به زنان اکتفا کنند».^۲ مصداق این کلام را در بازی‌ها شاهد هستیم. بر اساس بررسی‌ها «در ۸۵٪ بازی‌های رایانه‌ای، زن یا حضور ندارد یا مورد ظلم و ستم است یا شخصیتی برای جلب توجه و سوءاستفاده‌های جنسی، آن هم با ترفندهایی چون عریانی‌های موضعی و کامل، ژست‌ها و رفتارهای تحریک‌آمیز، لمس و نوازش جنسی، ... لحن و صدای شهوت‌انگیز و رقص تحریک‌آمیز».^۳ پسران و مردها هم در بازی‌ها، به گونه خشن، شهوت‌گرا با ظاهر مانکن‌گونه و دارای تاتوهای شیطانی و ترسناک یا جای چاقو و زخم بر بدن و صورت هستند.

درنهایت در باور کودک، کلیدواژه‌هایی چون مانکن‌بودن، خواهان ارتباطات جنسی، رفتار غیرعرفی و غیرشرعی زن و مرد مطلوب را تعریف می‌کنند و انتظارات اجتماعی او از نقش‌های افراد در جامعه را می‌سازند.

باورهای خودت را دور بریز

فرد در جریان بازی به انجام کنش‌های ناپسند و متضاد با باورهای اسلامی مجبور است. پاداش و امتیاز در بازی‌ها برای به‌کاربندی تقلب، فریب، بی‌احترامی به ارزش‌های انسانی، ظلم و ... سبب تردید و شک کودک درباره صحت ارزش‌ها و باورهای اسلامی‌اش خواهد شد؛ از این‌رو رفته‌رفته حساسیت فرد به پایبندی به ارزش‌ها کمتر می‌شود. این جریان زمینه‌ای برای ایجاد دوگانگی یا دو تیپ شخصیتی و درنهایت وسواس در کودک است: یک شخصیت که مورد انتظار خانواده‌اش است و باید با باورهای اسلامی مانند خدامحوری، امام‌محوری، پرهیز از گناه و کار بد و رعایت اصول اخلاقی زندگی کند و شخصیت خلاف آن در بازی‌های موبایلی. برای نمونه بازی‌های نژادپرستانه حول محور نسل‌کشی مسلمانان می‌چرخد از بازی باز می‌خواهد

۱. بازی Call of Duty.

۲. منتخب الاثر، ص ۲۹۲.

۳. موعود بینا، «محتوای جنسی در بازی‌های رایانه‌ای»، ص ۱۰۶.

مسلمان را بکشد چرا که خون مسلمانان ارزان است.^۱ از طرفی بازی‌ها از قابلیت واکنش سریع نیز برای ضربه به باورهای اخلاقی کودکان استفاده می‌کنند. آنها با ترفندهای تصویری، شنوایی و ... هیجان‌های متناسب با حواس پنج‌گانه کودک را به اوج می‌رسانند و از او می‌خواهند تصمیم فوری گرفته و آن را عملیاتی کند. بدین ترتیب کودک می‌آموزد در مواجهه با مشکلات زندگی به جای راه‌حل‌های مؤثر و بهینه، بدون صبر و تفکر تصمیم‌های فوری و هیجانی بگیرد.

در دین اسلام به‌کارگیری نظم و برنامه‌ریزی برای رشد همه ابعاد زندگی انسان توصیه شده است. اما بازی‌های موبایلی با اتلاف وقت، باعث عادت کودک به محیط‌های مجازی می‌شوند؛ از این‌رو ارزش و اهمیت دیگر ابعاد زندگی رنگ می‌بازد و فرد به بهانه کمبود زمان به فعالیت دینی (دعا)، مفید (مطالعه)، هنری (نقاشی)، تفریحی (طبیعت‌گردی) و ورزشی نمی‌پردازد و در نهایت افزون بر درک نکردن عمیق از جهان، با تلنباری از نیازهای برآورده نشده مواجه می‌شود.

۳. خانوادگی

باورهای خانوادگی آن دسته از ارزش‌هایی هستند که سبک زندگی یک خانواده از منظر اسلام را شکل می‌دهد؛ از پرورش کودک تا ارتباط بین اعضای خانواده. «باورهای دینی نیز از سه بُعد معنادهی به زندگی، اجرای وظایف و تکالیف توسط اعضای خانواده و رویکردهای مواجهه با مشکلات خانواده پدید می‌آید».^۲

مشارکت عبادی نکن

خانواده باید به کودکان خود شیوه ارتباط با خداوند و عبادت را آموزش دهند. برای اینکه کودک متوجه ارزشمندی عبادت شود، می‌توان از آیات قرآن نیز بهره گرفت؛ برای نمونه در قرآن آمده است: «وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ»^۳ ما از شاه‌رگ [او] به او نزدیک‌تریم». خانواده می‌تواند

1. See: How the West gets Muslims wrong in video games, <https://venturebeat.com/games/how-the-west-fails-to-represent-muslims-correctly-in-video-games>.

۲. محمد مهدی صفورانی، «نقش اعتقادات، بینش‌ها و باورهای دینی»، ص ۵۳.

۳. ق: ۱۶.

با استفاده از روش‌های تربیتی داستان‌محور، این چنین کودک را آموزش دهد: خدایی که خودش پناهگاه همه خوبی‌ها و محبت‌هاست، به او خیلی نزدیک و همیشه مراقب اوست، او هم باید سعی کند در همه رفتارهایش رضایت خداوند را جلب نماید. از طرفی برای انس و عمیق‌شدن ارتباط عاطفی کودک با معصومین علیهم‌السلام، خانواده می‌تواند در روزهای تولد، شهادت و مناسبت‌های مهم دین با کمک کودک کارهای مذهبی انجام دهند.

هرچند برخی از سازندگان معاند برای از بین بردن حرمت خدا، قرآن و ائمه، بارها بازی‌باز را مجبور به عبور از روی قرآن و نام خدا یا تیراندازی می‌کنند؛ همچنین راه شناخت دشمن را شنیدن صداهای الله اکبر با نام احمد، یا مهدی و ... معین می‌کنند.^۱ این بازی‌ها موجب فاصله کودک با تفکرهای عبادی خانواده، ناهماهنگی اعتقادی و مشارکت نکردن مذهبی می‌شود.

بازی‌های موبایلی را پناهگاهت بدان

پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم می‌فرماید: «اللَّهُ أَحَبُّو الصَّبِيَّانَ وَأَزْهَمُوهُمُ»^۲؛ کودکان را دوست بدارید و به آنان مهربانی کنید». بر این اساس اگر والدین همواره به فرزندان محبت کنند و آنها مورد تکریم و پذیرش قرار دهند، کودکان نیز مانند پناهی ایمن به آنها تکیه خواهند کرد. یکی از راهکارهای ارتباط، گفتگوی اعضای خانواده با هم است: «والدین باید در هنگام صحبت با یکدیگر، دائماً در حال ارائه نوعی تحلیل از وقایع پیرامون باشند و در پس تحلیل مادی‌های و دنیوی (که در جای خود صحیح است) دست برتر اسباب الهی را نیز در نظر بگیرند؛ مثلاً اگر اتفاق خوشایند و پرمفعتی برایشان روی داد، آن را به لطف و حکمت الهی نسبت دهند».^۳ این روش موجب تقویت انتقال آموزه‌ها، باورها و عمیق‌شدن جهان‌بینی دینی کودکان می‌شود. درحالی‌که برخی به دلیل مشکلات، کودک را به بازی‌های موبایلی سرگرم می‌کنند و این موضوع به کاهش تعامل خانواده و درنهایت کمبود فرصت‌های مناسب برای آموزش ارزش‌های دینی منجر می‌شود که راه را برای انتقال جهان‌بینی شرک‌آلود بر اساس مفاهیم شانس و اقبال و جادو، توسط بازی‌ها هموار می‌کند.

۱. ر.ک: «اهانت به ائمه در مقاله تأثیر بازی‌های رایانه‌ای بر باور کودکان»، ره توشه، ۱۳۹۶.

۲. حسن بن فضل طبرسی، مکارم الاخلاق، ص ۲۱۹.

۳. ابوالفضل ساجدی، به سوی آسمان، ص ۲۲۸ - ۲۳۰.

کاهش تعامل میان خانواده، کاهش صمیمیت را به دنبال دارد؛ در این حالت کودک امکان کمتری برای ارائه مسانلش با خانواده را خواهد داشت و بازی را جایگزین خانواده می‌کند؛ چراکه دلبستگی کودکان به بازی‌ها موجب می‌شود به بازی‌ها در جایگاه پایگاه و پناهگاهی امن و قابل اعتماد تکیه کنند، حتی سازندگان بازی‌ها جنگ روانی را تا استحال مفهوم مادری نیز پیش برده‌اند؛ برای نمونه «در بازی ایزاک که داستان را از کتاب مقدس و داستان اسحاق وام گرفته است، ایزاک توسط مادرش برهنه و در زیرزمین پر از هیولا حبس شده. او به دنبال راهی برای فرار از چنگال مادرش تلاش است. هیچ چیزی هم جز اشک‌هایش برای محافظت از او در برابر هیولاها ندارد. از همه بدتر بزرگ‌ترین هیولا، مادر ایزاک است که می‌خواهد در نبرد نهایی او را بکشد»^۱.

شبیه ما زندگی کن

سبک زندگی خانوادگی در آیین اسلام، همانند درختی است که ریشه آن باورها و اندیشه‌ها و ساقه و شاخه‌هایش، ارکان و وظایف اعضای خانواده است^۲ که سازندگان بازی‌ها در راستای همسان‌سازی جهانی به آن نیز هجوم می‌برند. آنها کدهای فرهنگی غربی و متضاد با سبک زندگی ایرانی اسلامی در بازی‌ها قرار می‌دهند تا کودک را در تعارض جدی با ساده‌ترین روزمره‌های زندگی‌اش قرار دهند؛ برای نمونه بازی‌های شبیه‌ساز زندگی^۳، امکان تجربه مشاغل و سبک‌های زندگی متفاوتی از لباس و تعامل با دوست تا ورزش و سرگرمی و شغل و... را دارد. در بسیاری دیگر از بازی‌ها، ذائقه‌های غذایی کشورهای غربی و به‌ویژه گوشت خوک تبلیغ می‌شود یا بسیاری دیگر آیین‌های هالوین و کریسمس را ترویج می‌کند؛ همچنین عجیب نیست که کودکان از نمادهای شیطان‌پرستی (اسب شاخ‌دار) و غربی در لوازم خود استفاده می‌کنند. از سویی ازدیاد وابستگی به بازی‌ها، افزایش اعتیاد به تکنولوژی و کم‌ارزش شدن سندیت خانواده را دربر دارد. از سوی دیگر ترویج ارزش‌های مصرفی و مادی، موجب کم‌رنگ شدن ارزش‌های دینی می‌شود؛ در نتیجه گسست نسلی، انتخاب سبک زندگی غربی و علاقه به

1. The Bining of Isaac: Rebirth: <https://www.keamag.com/language/language/articles/140073>.

۲. عنایت‌الله شریفی و مهرعلی لطفی، «سبک زندگی خانوادگی در قرآن و سنت پیشوایان معصوم»، ص ۸۱.

3. See: MobileLife - Virtual Mom - Job Simulator Manager.

مهاجرت در بزرگسالی را رقم خواهد زد.

۴. اجتماعی

کودکان از طریق جامعه‌پذیری با ارزش‌ها و اعتقادات جامعه خویش آشنا خواهند شد؛ از این‌رو جامعه‌پذیری را می‌توان فرایندی ضروری برای بقای جامعه بشری دانست. «بنا بر تحقیقات، تمام تعاملات و فرایندهای اجتماعی در شکل‌دادن ارزش‌ها، باورها و رفتارهای کودکان شریک‌اند. آنها باورداشت‌های ارزشی خود را از خلال روابط اجتماعی کسب می‌کنند».^۱ انس به قرآن، تشویق به نماز و شرکت‌دادن کودکان در مراسم و محافل مذهبی باعث پرورش عواطف دینی کودک می‌شود.^۲ «از مهم‌ترین مؤلفه‌های اخلاق اجتماعی مورد تأکید در سیره امام رضا علیه‌السلام، خوش‌خلقی در خانواده، نیکی به پدر و مادر، صلح‌رحم و کمک به خویشاوندان، کرامت ذاتی انسان، سخاوت، رفتار نیک با همسایه، امر به معروف و نهی از منکر، کمک به نیازمندان، میهمان‌نوازی، گشاده‌رویی، مهربانی و صداقت درخور ذکر هستند».^۳ برای آموزش این ارزش‌ها به کودک می‌توان آنها را در فعالیت‌های محبت‌آمیز و حمایت‌گر مثل جشن نیکوکاری شرکت دهیم تا روحیه کمک به جامعه و همدلی را در کودک تقویت کنیم.

درحالی‌که بازی‌های موبایلی جایگاه یک نهاد اجتماعی‌کننده را گرفته‌اند و با دادن امتیاز و پاداش مداوم، باورهای مغرضانه کودکان، القای رفتارهای ناهنجار را به کودکان ترغیب می‌کنند. در این بین کودک بدون آنکه بداند از طریق ناخودآگاهش در حال درونی‌سازی باورهای القایی است.

از قانون فرار کن

بازی‌های موبایلی، همه افراد را در برابر قانون و جامعه، متعهد و برابر نمی‌دانند. آنها به جای نهادینه‌سازی تفکر سازندگی در اجتماع، به دنبال القای قانون‌گریزی و تخریب هستند؛ برای مثال در بازی «کلش آف کلنز»، بازی‌باز برای ساخت قلمرو خود باید محیط‌زیست، ساختمان‌های

۱. ابوالفضل ساجدی، به سوی آسمان، ص ۱۸۹.

۲. محمد مهدی مقدادی و مریم جوادیپور، «نقش والدین در ارتقای سلامت معنوی کودکان در اسلام»، ص ۸۸.

۳. شیرزاد طایفی و سجاد فرخ‌نژاد، «مؤلفه‌های اخلاق فردی و جمعی در اندیشه امام رضا علیه‌السلام»، ص ۱.

شهر و ... را تخریب و غارت کند. این بازی آرام آرام این باور را در ذهن کودک نهادینه می‌کند که او حق دارد بدون رعایت هیچ قانونی، با چپاول و تخریب، هرگونه تغییری در جامعه ایجاد کند و هیچ مسئولیت یا تعهدی بر عهده وی نیست.

همچنین در بازی ساده Subway Surfers بازی باز باید روی ریل متروهای شهری برای جمع کردن سکه‌ها اسکی برود، با اینکه قطارها در حالت حرکت اند؛ همچنین باید از دست نگهبان قطار فرار کند و به ازای قانون‌گریزی‌هایش تشویق می‌شود و امتیاز می‌گیرد. در بازی‌های ماشینی نیز برای حرکت سریع‌تر و جلب امتیاز، مجاز به تخریب و آسیب به دیگر ماشین‌هاست و برای آسیب‌ها جریمه نمی‌شود.

این تداعی ذهنی در بزرگسالی اجازه می‌دهد برای خودنمایی پشت ماشین بنشیند و سبب صدمه‌های بسیاری در جامعه شود.

یا بکش یا کشته شو

در بسیاری از بازی‌های اکشن و خشونت‌آمیز، کودک باید مرتکب رفتارهای ناسازگار با ارزش‌های اجتماعی شود که بر باورهای و کنش‌های فرد در باره ارتباطات اجتماعی تأثیر منفی می‌گذارد. این بازی‌ها بیشتر با توجیه‌هایی همچون بقا یا قهرمان‌گری بازیکنان را مجبور به مصرف مخدر، ارتکاب خشونت، شکنجه، کشتار و نسل‌کشی می‌کند؛ برای نمونه در بازی‌های آخرالزمان «کلش آف زامبی» در توضیح اولیه بازی آمده است: «تو نجات‌گر و قهرمان دنیا هستی. مرد عنکبوتی، ددپول، آیرون من، هالک، سوپرمن، شاهزاده ایرانی، ونوم، اژدها و بقیه رو به دست بیار، قبیله و کلن تشکیل بده و امپراطوری خودتو بساز».^۱ جالب آنکه در بیشتر این قبیل بازی‌ها، سربازهای آمریکایی نجات‌دهنده دنیا هستند. شعارهای این بازی‌ها هم این است: بکش یا کشته شو. آن هم در نقش سرباز یا قاتلی آموزش دیده^۲ با انواع شکنجه‌ها و کشتارهای بی‌رحمانه: «بیرون کشیدن دندان افراد، کشیدن افراد به وسیله قایق روی آب»،^۳ «کشتار فیتالیته،

1. <https://cafebazaar.ir/app/com.caesars.zclash>.

۲. بازی Hitman Blood Money.

۳. بازی GTA V.

شکستن استخوان جمجمه، برش عمودی بدن»،^۱ «سرپریدن، سلاخی کردن»، آدم‌خواری^۳ و

....

این بازی‌ها افزون بر عادی‌سازی، این رفتارهای دهشتناک را راه‌حل‌های قابل قبول یا عمل شجاعانه ارائه می‌کنند و کودک برای ارتکاب همه این اعمال امتیاز می‌گیرد. بدتر از اینها، انجام بازی‌ها در شبیه‌سازی‌های سه‌بعدی است که باورپذیری بازی را واقعی‌تر می‌کند؛ از این‌رو بر اثر تکرار رفتارهای خشونت‌آمیز، مغز فرد عادت می‌کند که با بخش هیجانی واکنش نشان دهد. از آنجا که فعال بودن بخش هیجانی، تصمیم‌گیری منطقی و درست را از فرد سلب می‌کند، بسیاری از نوجوانان در جامعه واکنش‌های ضداجتماعی از خود بروز می‌دهند. شاید بتوان ریشه کارهای محیرالعقول برای دیده‌شدن در شبکه‌های اجتماعی را در این رفتارها جست.

تنها باش

یکی از آسیب‌های دیگر در صورت وابستگی فرد، تقویت انزوا و کاهش تعامل اجتماعی است؛ از این‌رو کودک کمتر فرصت تجربه زندگی و یادگیری ارزش‌های اسلامی و ملی را پیدا می‌کند. با توجه به دسترس‌پذیری راحت موبایل برای افراد، شاهدیم که برخی کودکان یا در مهمانی‌ها حضور ندارند یا به جای تعامل با هم‌سن‌وسالان خود با گوشی بازی می‌کنند؛ درحالی‌که رسول خدا ﷺ فرمود: «به حاضر و غایب اتم و به کسانی که در پشت مردان و رحم زنان هستند تاروز قیامت سفارش می‌کنم که صله‌رحم را به‌جا آورند، اگرچه راه‌شان به سوی همدیگر یک سال فاصله داشته باشد؛ زیرا صله‌رحم از دین است».^۴

۱. بازی Mortal Kombat.

۲. Manhunt 2 را خونین‌ترین بازی تاریخ می‌دانند.

۳. بازی Conan Exiles.

۴. محمد بن یعقوب کلینی، اصول کافی، ج ۲، ص ۱۵۱.

کتابنامه

۱. بینا، موعود، «محتوای جنسی در بازی‌های رایانه‌ای»، مجله موعود، ش ۱۹۲ - ۱۹۳، بهمن و اسفند ۱۳۹۵.
۲. رجبی، محمود، انسان‌شناسی، چ ۱۸، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام، ۱۳۹۲ ش.
۳. رشادتی، محمدمهدی، «کمال انسان در چیست؟»، کیهان، ۲۸ شهریور ۱۳۹۴ ش.
۴. ساجدی، ابوالفضل، به سوی آسمان؛ سلامت معنوی کودکان با نگرش اسلامی، تهران: فرهنگستان علوم پزشکی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۹ ش.
۵. شریفی، عنایت‌الله و مهرعلی لطفی، «سبک زندگی خانوادگی در قرآن و سنت پیشوایان معصوم علیهم السلام»، پژوهشنامه معارف قرآنی، س ۴، ش ۱۴، ۲۰۱۳ م.
۶. صفورائی، محمدمهدی، «نقش اعتقادات، بینش‌ها و باورهای دینی»، معرفت، ش ۱۶۳، تیر ۱۳۹۰.
۷. طایفی، شیرزاد و سجاد فرخ‌نژاد، «درآمدی بر مؤلفه‌های اخلاق فردی و جمعی در اندیشه امام رضا علیه السلام»، تهران: سومین کنگره بین‌المللی فرهنگ و اندیشه دینی، ۱۳۹۵ ش.
۸. کرین، ویلیام کریستوفر، نظریه‌های رشد: مفاهیم و کاربردها، ترجمه: غلامرضا خوی‌نژاد و علیرضا رجایی، تهران: رشد، ۱۴۰۱ ش.
۹. مقدادی، محمدمهدی و مریم جوادپور، «نقش والدین در ارتقای سلامت معنوی کودکان در اسلام»، مجله تاریخ پزشکی، س ۸، ش ۲۹، ۲۰۱۷ م.
۱۰. یعقوبی، ابوالقاسم، «بررسی تطبیقی دیدگاه امام سجاد علیه السلام و اریک فروم نسبت به کمال‌گرایی»، پژوهش‌های اجتماعی اسلامی، س ۲۷، ش ۱۲۳، ۱۴۰۰ ش.

How the West gets Muslims wrong in video games,

<https://venturebeat.com/games/how-the-west-fails-to-represent-muslims-correctly-in-video-games>.

<https://www.keamag.com/language/language/articles/140073>

جایگاه خانواده در تقویت باورهای دینی

نقیسه قنبری*

اشاره

تقویت باورهای دینی از نیازهایی است که الگوی رفتاری خاصی را برای پیمودن مسیر زندگی به انسان می‌دهد و موجب معنابخشی زندگی می‌شود. ارائه جهان‌بینی صحیح، می‌تواند انسان را در غلبه بر نومیدی و خروج از سرگشتگی یاری کند؛ از این رو تقویت باورهای دینی نقش مهمی در مصونیت انسان در مقابل هجمه‌ها و تأمین یک زندگی سالم دارند. خانواده در جایگاه اساسی‌ترین رکن جامعه، نقش مؤثری در ایجاد سعادت یا شقاوت نسل آینده دارد؛ بر این اساس توجه به نقش پدر و مادر در جایگاه ارکان شکل‌دهنده شخصیت فرزندان، در تربیت صحیح و تعمیق باورهای دینی حائز اهمیت است. در این صورت آینده همراه با سعادت جامعه و به تبع آن، سعادت جهان حاصل خواهد شد. خداوند زن و مرد را از یک سرشت آفرید و با قانون زوجیت، در کنار یکدیگر قرار داد تا با حصول آرامش به رشد و کمال دست یابند. در راستای این سعادت‌مندی، آگاهی و بینش هر یک از زن و مرد از جایگاه و وظایف خود، به عنوان همسر و سپس پدر و مادر امری ضروری است. این امر از چنان اهمیتی برخوردار است که منجر به سلامت و تعالی جامعه خواهد شد. پژوهش حاضر به روش توصیفی - تبیینی به پاسخ این پرسش می‌پردازد: خانواده چه جایگاهی در تقویت باورهای دینی دارد؟

۱. کلمه طیب بودن خانواده

خداوند متعال برای هر کدام از زن و مرد، راه رسیدن به حیات طیبه را ایمان و عمل صالح معرفی

* دانش آموخته سطح ۳ جامعه الزهر رحمته.

می‌کند و سپس می‌فرماید نه تنها حیات طیبه را به آنها خواهیم داد، بلکه نائل شدن به نتیجه کامل‌ترین اعمال را به همه اعمالشان سرایت می‌دهیم. این امر زمانی محقق خواهد شد که انسان در مسیر دین‌داری پایداری پیشه کند و از مسیر منحرف نشود.^۱

مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِّنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهٗ حَيٰوةً طَيِّبَةً وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ؛^۲

هر کس کار شایسته‌ای انجام دهد، خواه مرد باشد یا زن، در حالی که مؤمن است، او را به حیاتی پاک زنده می‌داریم و پاداش آنها را به بهترین اعمالی که انجام می‌دادند، خواهیم داد.

این آیه، راه زندگی همراه با سعادت را به هر کدام از زن و مرد نشان می‌دهد و بیان‌کننده آن است که هر کدام از زن و مرد که عمل صالح انجام دهد و مؤمن باشد، از حیات طیبه بهره‌مند می‌شود و از وسوسه‌ها و ناپاکی‌ها (عدم خلوص‌ها) نجات می‌یابد و خداوند متعال نتیجه کارش را با بهترین عملی که انجام داده است، به او می‌دهد.^۳

در خطاب خداوند متعال، حیات طیبه در گرو انجام عمل صالح دانسته شده است؛ از آنجاکه تشکیل خانواده و تربیت فرزندان صالح می‌تواند یکی از مصادیق عالی این عمل صالح باشد، زن و مرد برای دستیابی به چنین حیاتی باید مهیا شوند تا بتوانند با تربیت فرزندان صالح، خانواده و جامعه‌ای سالم را ایجاد کنند. وقتی زن و مرد چنین نگاهی داشته باشند، زندگی بستر نزول رحمت الهی خواهد شد؛ چنان‌که پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمودند:

إِنَّ الرَّجُلَ إِذَا نَظَرَ إِلَىٰ امْرَأَتِهِ وَنَظَرَتْ إِلَيْهِ نَظَرَ اللَّهُ تَعَالَىٰ إِلَيْهِمَا نَظَرَ الرَّحْمَةِ؛^۴

همانا هنگامی که مرد به زن خود، و زن به همسرش [از روی مهر] بنگرد، خداوند با نظر رحمت بر آنها می‌نگرد.

بنابراین حیات طیبه ناظر به تعالی روح انسان است که در نتیجه ارتباط با خداوند و ایمان حقیقی و دوری از پلیدی‌های ظاهری و باطنی در انسان حاصل می‌شود و انسان متصف به طهارت و

۱. اصغر طاهرزاده، زن آن‌گونه که باید باشد (زن - خانواده - بحران)، ص ۱۳۴.

۲. نحل: ۹۷.

۳. اصغر طاهرزاده، زن آن‌گونه که باید باشد (زن - خانواده - بحران)، ص ۱۳۱.

۴. ترجمه ابوالقاسم پاینده، نهج الفصاحة، ص ۲۷۸.

پاکی می‌گردد.

۲. آغاز شکل‌گیری باورهای دینی در زندگی مشترک

۲-۱. انتخاب همسر

آغاز تقویت باورهای دینی در زندگی مشترک، در دوران پیش از ازدواج و زمان انتخاب همسر است. در آموزه‌های دینی نیز بر این امر تأکید شده است که برای داشتن نسلی سالم، باید هنگام انتخاب همسر دقت و توجه کرد. امام صادق علیه السلام فرمودند: «تَزَوَّجُوا فِي الْحَبْرِ الصَّالِحِ فَإِنَّ الْعِرْقَ دَسَّاسٌ؛^۱ با خانواده خوب ازدواج کنید؛ زیرا عرق [ژن] اثر دارد». انتخاب همسر شایسته بر اساس آیه قرآن موجب فراهم شدن سکون و آرامش در زندگی می‌شود؛^۲ وقتی زوجین تحت ولایت الهی و آرامش حاصل از ایمان در کنار یکدیگر قرار بگیرند، بهتر می‌توانند در جهت آرامش بخشی به یکدیگر و فرزندان گام بردارند و زندگی زیبایی بسازند. امام خمینی علیه السلام بیان می‌کند: «قلبی که در آن نور توحید و معرفت کمال مطلق تابیده باشد، دارای طمأنینه، ثبات، تأنی و قرار است که مجاری امور را به قدرت خداوند می‌داند و زمام امر موجودات را به دست خود آنها نمی‌داند. چنین قلبی اضطراب و شتاب‌زدگی و بی‌قراری ندارد».^۳ آرامشی که اساس ازدواج و تشکیل خانواده است، سرمایه‌ای برای رسیدن به رشد و تکامل اعضای خانواده و به تبع آن جامعه است که فلسفه آفرینش ماست؛ خداوند متعال نیز در آیه «هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ لِيَزْدَادُوا إِيمَانًا مَعَ إِيمَانِهِمْ...»^۴ آرامش را موجب افزایش ایمان دانسته است.

۲-۲. دوران بارداری

دوران بارداری به دلیل رابطه مادر و کودک و تأثیر مادر بر جنین، از دو جنبه مورد توجه قرآن است؛ هم از جهت سختی و مشقتی که برای مادر دارد^۵ و هم به لحاظ مراحل رشد جنین و

۱. فضل بن حسن طبرسی، مکارم الأخلاق، ص ۱۹۷.

۲. روم: ۲۱.

۳. سیدروح‌الله موسوی خمینی، شرح حدیث جنود عقل و جهل، ص ۳۶۲ - ۳۶۳.

۴. فتح: ۴.

۵. احقاف: ۱۵.

تکامل آن.^۱ حالت‌های معنوی و جسمانی پیرامون مادر در دوران بارداری، بر خُلقیات و علائق، باورها و اعتقادات دینی جنین تأثیر می‌گذارد. پدر نیز در دوران بارداری غیرمستقیم و با ایجاد محیط روانی و جسمی ایمن برای مادر، در آرامش و تربیت ایمانی و الهی فرزند خویش ایفای نقش می‌کند. خانواده در جایگاه کانون تربیتی است که صلاح و فساد آن موجب نیک‌بختی و سعادت یا انحراف و تباهی جامعه انسانی خواهد بود؛ به همین دلیل ارزش و اهمیت تشکیل خانواده، تأمین سلامت روانی، آرامش و سکون، عشق و محبت، انس و الفت میان زوجین و نیز والدین و فرزندان است. خداوند متعال در قرآن می‌فرماید:

وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا؛^۲

و کسانی که می‌گویند پروردگارا، از همسران و فرزندانمان مایه روشنی چشم ما قرار ده و ما را برای پرهیزکاران پیشوا گردان.

خداوند در این آیه، بر نقش و اهمیت خانواده در تشکیل جامعه نمونه انسانی اشاره می‌کند و پیوندهای سالم خانوادگی را دعای انسان‌های متقی و پرهیزکار معرفی می‌نماید.

۲-۳. نقش تربیتی مادر

خانواده بهترین مأمن و شایسته‌ترین کانون برای تربیت و رشد زوجین و فرزندان است و زن در خانه مسئولیتی به نام بچه‌داری و خانه‌داری دارد که مطابق با ویژگی عاطفی قوی اوست؛ این مسئولیت بر اساس فطرت و آفرینش زن وضع شده و کاملاً با استعداد و توانایی او متناسب است؛ درحالی‌که مردان بر حسب فطرت از عهده انجام این وظایف بر نمی‌آیند. به طور طبیعی سلسله کارهایی که فطرتاً بر عهده زن‌ها گذارده شده است، از عهده مردان خارج است؛ زیرا مرد برای بچه‌داری و خانه‌داری خلق نشده است، بلکه مرد وجودی تعقلی دارد که برای کارهای سنگین اجتماعی مناسب است.^۳ پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله هنگامی که از مسئولیت سخن می‌گفتند و همه را مسئول خطاب کردند، مسئولیت زن را خانه و فرزندان بیان نمودند: «الْمَرْءُ رَاعِيَةٌ عَلَى بَيْتِ

۱. مؤمنون: ۱۲ - ۱۴.

۲. فرقان: ۷۴.

۳. حسین مظاهری، خانواده در اسلام، ص ۲۵.

زَوْجِهَا وَ عَلٰی وُلْدِهِ»^۱. این اولویت در نقش خانه‌داری در سیره اهل بیت علیهم‌السلام به اندازه‌ای جلوه‌گر می‌شود که وقتی پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم در تقسیم کارها مسئولیت خانه‌داری را بر عهده حضرت زهرا علیها‌السلام گذاشتند، ایشان نه تنها دون شأن خود ندانستند، بلکه بسیار مسرور شدند.^۲ از طرفی نیز تزریق صفات خوب به فرزندان در صورتی میسر خواهد شد که زن و شوهر با هم مهربان و صمیمی باشند و به یکدیگر محبت و عشق بورزند؛ در این حالت فرزندان صفات خوب را از والدین به ارث می‌برند.

۳. بایسته‌های رفتاری خانواده در تقویت باورهای دینی

۳-۱. محبت

«محبت» خواستن و تمایل به چیزی است که آن را خیر می‌پنداریم.^۳ امام خمینی رحمته‌الله حقیقت محبت را آتشی می‌داند که از قلب عاشق طلوع می‌کند و آثار آن به سرّ، علن، باطن و ظاهرش سرایت می‌کند و همان تجلیات حبّی در سرّ قلب، به صورت عشق‌بازی در ظاهر درمی‌آید.^۴ عشق به آن معنا که تمام ابعاد وجود انسان نظر به محبوب و معشوق باشد، ویژه خداوند متعال است و هیچ عشق و محبتی نباید در عرض محبت الهی قرار گیرد؛ اما در طول محبت به خدا، محبت به همسر و فرزندان جای دارد.^۵ امام حسین علیه‌السلام فرمودند: «به محبت رباب و سکینه، خانه‌ای را که در آن رباب و سکینه زندگی می‌کنند، دوست دارم». رباب نیز بعد از شهادت امام حسین علیه‌السلام نه در زیر سایه‌ای استراحت کرد و نه آب خنکی نوشید؛ زیرا محبوبش با لب تشنه و زیر آفتاب شهید شد.^۶ علامه طباطبایی ذیل آیه ۲۱ سوره روم، کلمه «مودت» را محبتی دانسته‌اند که اثرش در مقام عمل ظاهر باشد.^۷ بر اساس فرمایش امام رضا علیه‌السلام، زنی که به همسرش محبت

۱. حسن بن محمد دیلمی، ارشاد القلوب الی الصواب، ج ۱، ص ۱۸۴.

۲. عبدالله بن جعفر حمیری، قرب الإسناد، ص ۵۲.

۳. حسین بن محمد راغب اصفهانی، المفردات فی غریب القرآن، ج ۱، ص ۴۳۹.

۴. سیدروح‌الله موسوی خمینی، سرّ الصلاة، ص ۱۱.

۵. اصغر طاهرزاده، زن آن‌گونه که باید باشد (زن - خانواده - بحران)، ص ۴۲.

۶. محمدباقر مجلسی، بحار الأنوار، ج ۴۵، ص ۴۷.

۷. سیدمحمدحسین طباطبایی، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۱۶، ص ۱۶۶.

می‌کند و عشق می‌ورزد، دستاوردی گرانبها دارد: «وَأَعْلَمُ أَنَّ النِّسَاءَ شَتِي فَمِنْهُنَّ الْغَنِيْمَةُ وَالْغَرَامَةُ وَهِيَ الْمُتَحَبِّبَةُ لِزَوْجِهَا وَالْعَاشِقَةُ لَهُ»^۱. بنابراین محبت از اصول اساسی زندگی زوجین است که زن و مرد برای دست‌یابی به آرامش و خوشبختی به آن نیاز دارند تا فرزندان نیز محبت‌آفرینی را از والدین بیاموزند و در رأس امور خود عشق و محبت به خداوند متعال را فرا گیرند.

جایگاه محبت در تقویت باورهای دینی، به گونه‌ای است که انسان را بنده احسان و نیکی^۲ معرفی کرده‌اند. محبت سبب درون‌سازی رفتار فرد شده و باعث می‌شود او تا سرحد بندگی پیش برود. خداوند در قرآن کریم می‌فرماید:

فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظًا لَفَقَضْنَا الْقَلْبَ لَآنْفَضْنَا مِنْ حَوْلِكَ^۳

به واسطه رحمت خداوند، نرم‌خو شدی و اگر تندخو بودی، مردم از پیرامون تو پراکنده می‌شدند.

این آیه بیان‌کننده آن است که محبت دارای جاذبه‌ای است که سبب پذیرش استدلال می‌شود و اساس تعلیم و تربیت، به‌ویژه در باورهای دینی به شمار می‌آید. بنابراین محبت از سوی پدر و مادر، کارآمدترین سلاح تربیتی است که نقش مهمی در شکل‌دهی باورهای دینی فرزندان ایفا می‌کند. بر این اساس زوجین باید برای دوام و ازدیاد محبت بکوشند؛ زیرا آثار و برکات آن در زندگی فردی، خانوادگی و اجتماعی نمایان خواهد شد. آرامش، وفاداری و پایداری خانوادگی و امنیت عاطفی فرزندان از جمله نتایج محبت است که سبب می‌شود جامعه در جایگاه واحدی بزرگ‌تر، از رشد و ارتقای روزافزون بهره‌مند گردد.

۳-۲. اطاعت و تکریم

ازدواج، پیمان مقدسی میان زن و مرد است که حقوق و وظایفی برای زوجین ایجاد می‌کند. در حقوق اسلام، انفاق و تأمین هزینه زندگی خانواده مطابق آیه «الرِّجَالُ قَوَّ مُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ...»^۴ بر عهده مرد است؛^۵ زن نیز در مقابل مکلف شده است تا از

۱. حسین بن محمدتقی نوری، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، ج ۱۴، ص ۱۶۱.

۲. «الْإِنْسَانُ عَبْدٌ لِإِحْسَانٍ» (علی بن محمد لیبی واسطی، عیون الحکم والمواعظ، ص ۶۱).

۳. آل عمران: ۱۵۹.

۴. نساء: ۳۴.

۵. علی بن ابراهیم قمی، تفسیر القمی، ج ۱، ص ۱۳۷.

مرد اطاعت نماید. درحقیقت سرپرستی مرد، حمایت و حفاظت را در بطن معنای خود دارد؛ قیام به نفقه، دفاع و حمایت از زنان، اجرای مصالح خانوادگی با مفهوم سرپرستی مرد در خانواده مطابقت دارد. در روایتی از پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ آمده است: چند گروه از زنان در روز قیامت با حضرت زهرا عَلَيْهَا السَّلَام محشور می‌شوند و خداوند ثواب هزار شهید به آنها می‌دهد؛ یکی از آن زنان، زنی است که بر بد اخلاقی شوهرش صبر کند: «ثلاث من النساء يرفع الله عنهنَّ عذاب القبر و يكون محشرهن مع فاطمة بنت محمد ص امرأة صبرت على غيرة زوجها و امرأة صبرت على سوء خلق زوجها... يعطي الله تعالى لكل واحدة منهنَّ ثواب ألف شهيد و يكتب لكل واحد منهنَّ عبادة سنة». ^۱ همچنین بر اساس حدیثی از پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هر زنی که همسر خود را اذیت و آزار کند، خداوند هیچ‌یک از اعمال خوب او را قبول نمی‌کند. ^۲ اطاعت و تکریم زوجین از یکدیگر و نیز والدین از فرزندان موجب الگوگیری صحیح فرزندان خواهد شد؛ در این حالت فرزندان نیز به شخصیت و ارزش واقعی و والای خویش پی می‌برند و بنا بر فرمایش امام علی عَلَيْهِ السَّلَام چنین فردی خود را با گناه خوار نمی‌کند. ^۳ عزت و اعتماد به نفس، از دیگر آثار احترام و تکریم در خانواده است که مانعی در برابر ناهنجاری‌های روانی و میل به بزه‌کاری در فرزندان خواهد بود. احترام و تکریم فرزند از سوی والدین دارای چنان تأثیری است که در روایتی از پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ آمده است: «أَكْرِمُوا أَوْلَادَكُمْ وَأَحْسِنُوا أَدَبَهُمْ يُغْفَرْ لَكُمْ»؛ ^۴ فرزندان خود را گرامی بدارید و خوب تربیت کنید که موجب مغفرت شماست».

۳-۳. الگوی عملی بودن

پدر و مادر در جایگاه الگویی عملی، نقش محوری در رفتار و باورهای فرزند دارند و فرزند با الگو برداری از رفتارهای والدین، بسیاری از آداب دینی را از آنان می‌آموزد؛ برای نمونه در سیره امام حسن عَلَيْهِ السَّلَام آمده است ایشان دو مرتبه تمام اموال خویش و سه مرتبه نیمی از اموالش را در راه

۱. حسن بن محمد دیلمی، ارشاد القلوب الی الصواب، ج ۱، ص ۱۷۵.

۲. همان، ص ۴۱۴.

۳. «مَنْ كَرَمَتْ عَلَيْهِ نَفْسُهُ لَمْ يُهِنَّا بِالْمَعْصِيَةِ» (عبدالواحد بن محمد تمیمی آمدی، غررالحکم ودررالکلم، ص ۶۷۷).

۴. فضل بن حسن طبرسی، مکارم الأخلاق، ص ۲۱۸.

خدا انفاق کرد.^۱ ریشه این رفتار را باید به دلیل الگوبرداری امام علیه السلام از حضرت علی علیه السلام و حضرت زهرا علیها السلام یافت که سه روز متوالی پس از روزه دار بودن، افطار خویش را به مسکین و یتیم و اسیر انفاق کردند. امام علی علیه السلام درباره تأثیر رفتار عملی در تربیت می فرماید:

انَّ الْوَعظَ الَّذِي لَا يَمْجُجُهُ سَمْعٌ وَلَا يَعْدِلُهُ نَفْعٌ مَا سَكَتَ عَنْهُ لِسَانُ الْقَوْلِ وَنَطَقَ بِهِ لِسَانُ الْعَقْلِ؛^۲

پندی که هیچ گوش‌ی آن را بیرون نیفکنده و هیچ نفعی با آن برابر نبوده، پندی است که زبان گفتار از آن خاموش و زبان عقل بر آن گویاست.

کتاب‌نامه

- قرآن کریم، ترجمه ناصر مکارم شیرازی.
 نهج البلاغه، ترجمه حسین انصاریان.
 نهج الفصاحه، ترجمه ابوالقاسم پاینده.
 ۱. اربلی، علی بن عیسی، کشف الغمة فی معرفة الأئمة، چ اول، تبریز: بنی هاشمی، ۱۳۸۱ ش.
 ۲. تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد، غررالحکم و دررالکلم، سیدمهدی رجائی، چ دوم، قم: دارالکتاب الاسلامی، ۱۴۱۰ ق.
 ۳. حمیری، عبدالله بن جعفر، قرب الإسناد، چ اول، قم: مؤسسه آل‌البیت علیهم السلام، ۱۴۱۳ ق.
 ۴. دیلمی، حسن بن محمد، ارشاد القلوب الی الصواب، چ اول، قم: الشریف الرضی، ۱۴۱۲ ق.
 ۵. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، المفردات فی غریب القرآن، چ اول، دمشق: دارالعلم الشامیة، ۱۴۱۲ ق.
 ۶. طاهرزاده، اصغر، زن آن‌گونه که باید باشد (زن - خانواده - بحران)، چ هشتم، اصفهان: لب المیزان، ۱۳۳۹۲ ش.
 ۷. طباطبایی، سیدمحمدحسین، المیزان فی تفسیر القرآن، چ دوم، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین، ۱۳۹۰ ق.

۱. علی بن عیسی اربلی، کشف الغمة فی معرفة الأئمة، ج ۱، ص ۵۶۷.

۲. علی بن محمد لیثی واسطی، عیون الحکم والمواعظ، ص ۱۴۱.

۸. طبرسی، فضل بن حسن، مکارم الاخلاق، چ چهارم، قم: الشریف الرضی، ۱۴۱۲ ق.
۹. قمی، علی بن ابراهیم، تفسیر القمی، قم: دار الکتب، ۱۳۶۳ ش.
۱۰. لیبی واسطی، علی بن محمد، عیون الحکم و المواعظ، تحقیق: حسین حسینی بیرجندی، چ اول، قم: دارالحدیث، ۱۳۷۶ ش.
۱۱. مظاهری، حسین، خانواده در اسلام، چ اول، قم: شفق، ۱۳۹۰ ش.
۱۲. موسوی خمینی، سیدروح‌الله، شرح حدیث جنود عقل و جهل، چ اول، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی علیه السلام، ۱۳۷۷ ش.
۱۳. _____، سر الصلاة، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی علیه السلام، ۱۳۷۸ ش.
۱۴. نوری، حسین بن محمدتقی، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، چ اول، قم: مؤسسه آل‌البیته علیهم السلام، ۱۴۰۸ ق.

استفاده از هوش مصنوعی در مدیریت هوشمند مسائل خانواده

سیده طاهره موسوی*

اشاره

فناوری هوش مصنوعی، رایانه‌ها و ماشین‌ها را قادر می‌سازد تا هوش انسانی و قابلیت‌های حل مسئله را شبیه‌سازی کنند. هوش مصنوعی در بردارنده یادگیری ماشینی و یادگیری عمیق است. الگوریتم‌های هوش مصنوعی بر اساس فرایندهای تصمیم‌گیری مغز انسان مدل‌سازی شده‌اند که می‌توانند از داده‌های موجود «یاد بگیرند» و در طول زمان طبقه‌بندی یا پیش‌بینی دقیق‌تری را انجام دهند؛^۱ از این‌رو هوش مصنوعی ماهیت توسعه انسان‌مدار را دگرگون می‌کند و ماشین‌ها به یکی از بدیل‌های رقیب انسان در توسعه علم و دانش بدل شده‌اند.^۲ در سایه گسترش هوش مصنوعی، تمام ساختارهای اقتصادی، سیاسی، امنیتی، فرهنگی، ارزشی، فناورانه و اجتماعی به شکلی بنیادین متحول شده‌اند.^۳ در چنین تحولاتی، تفکر درباره بهره‌ای از ظرفیت‌های هوش مصنوعی در افزایش کیفیت زندگی امری موجه است. فراگیری هوش مصنوعی آسیب‌هایی مانند تصرف شغل‌ها، ازدیاد بیکاری، نقض حریم خصوصی، شفافیت‌نداشتن، ساخت پروفایل‌ها و ویدئوهای جعلی، ایجاد وابستگی و ... را در بر خواهد داشت که باید تحلیل شود؛ اما تمرکز این نوشتار فقط بر کارکردهای موثر و مفید هوش مصنوعی است. بر اثر بهره‌مندی از کارکردهای پیش‌گفته می‌توان به قدرت در جهان، آسایش برای ملت و پیشروی هرچه بیشتر اسلام دست

* کارشناس ارشد مهندسی نرم‌افزار، دانشجوی دکتری مدیریت رسانه t.mousavi.90@gmail.com

1. What is artificial intelligence (AI)?, See in: <https://www.ibm.com/topics/artificial-intelligence>.

2. Slonim, N.(2021).An autonomous debating system.384.

۳. محمد حسینی مقدم، «هوش مصنوعی و آینده آموزش دانشگاهی در ایران»، ص ۲۳.

یافت. حضرت علی علیه السلام می فرمایند:

الْعِلْمُ سُلْطَانٌ مَنْ وَجَدَهُ صَالٍ بِهِ وَ مَنْ لَمْ يَجِدْهُ صَيْلٍ عَلَيْهِ؛^۱

دانش، سلطنت و قدرت است؛ هر که آن را بیابد، با آن یورش برد و پیروز شود و هر که آن را نیابد، بر او یورش برند و مغلوب گردد.

تأثیر هوش مصنوعی امروزه در همه عرصه‌های جهانی نمایان است؛ از این‌رو رهبر معظم انقلاب دامت‌برکاته درباره این فناوری می فرماید:

در دوران هوش مصنوعی و کوانتوم و اینترنت و امثال این پیشرفت‌های علمی، نمی‌شود با همان شیوه‌های چهل سال قبل، دوران تلفن‌های کذایی و ضبط‌صوت‌های کذایی، با آن ابزارها امروز کار کرد ...^۲

این مسئله در اداره آینده دنیا نقش دارد و باید به‌گونه‌ای عمل کنیم که ایران جزء ده کشور برتر هوش مصنوعی در دنیا قرار بگیرد.^۳

کشور ما در حوزه تولید علم در هوش مصنوعی، رتبه اول منطقه و پانزدهم دنیا را در اختیار دارد؛ اما در استفاده از هوش مصنوعی در زندگی و فناوری، رتبه ۷۷ را دارد؛^۴ در واقع متخصصان، خانواده‌ها و جوامع نتوانسته‌اند ظرفیت‌های این فناوری را به‌خوبی بشناسند. با شناخت این ظرفیت‌ها، می‌توان از هوش مصنوعی در جایگاه دستیار یا تسهیل‌کننده مسائل خانوادگی استفاده کرد. در این جستار به روشنگری جزئی قابلیت‌های هوش مصنوعی در مدیریت مسائل خانواده پرداخته می‌شود. امید است متخصصان ایرانی بتوانند با بهره از قابلیت‌های این فناوری و ساخت برنامه‌های بومی و اختصاصی متناسب با فرهنگ ایرانی - اسلامی، عرصه‌های استفاده هوش مصنوعی در خانواده را برجسته کنند.

۱. عبدالحمید ابن‌ابی‌الحدید، شرح نهج البلاغه، ج ۲۰، ص ۳۱۹.

۲. <https://farsi.khamenei.ir/audio-content?id=53091>.

۳. <https://farsi.khamenei.ir/news-content?id=49002>.

۴. mehrnews.com/x32wKz.

الف) سلامتی روان^۱ و جسم^۲

۱. پیگیری وضعیت سلامتی

یکی از مشکلات خانواده‌ها، ابتلا به بیماری یا پیگیری نکردن وضعیت سلامت خانواده است. با توجه به آنکه نهفتگی بیماری و متوجه شدن دیر هنگام آن عواقب جبران‌ناشدنی خواهد داشت، بهتر است خانواده‌ها به این مسئله اهتمام ورزند؛ اما گاه اهمال، گاه افسردگی و گاه مسائل مالی مانع بررسی وضعیت سلامتی می‌شوند. از طرفی بیماری یکی از اعضای خانواده بر روان دیگر اعضا نیز تأثیر منفی می‌گذارد. از سویی هر تغییری در بیمار، اطرافیان به دلیل نداشتن اطلاعات کافی دچار نگرانی می‌شوند. از دیگر سو گاه برخی بیماری‌های جسمی قابلیت سرایت دارند و بسیاری از اختلال‌های روان با توجه به الگو برداری افراد از یکدیگر به‌ویژه فرزندان از والدین قابل انتقال به دیگران نیز می‌باشد. از طرفی از نظر علمی وجود یک فرد وسواسی در خانه بر دیگران نیز اثر می‌گذارد؛ بنابراین مشکلات مربوط به وضعیت سلامتی تک‌تک اعضای خانواده را می‌توان مشکلی برای کل اعضای خانواده دانست.

در این مواقع می‌توان از قابلیت‌های هوش مصنوعی در نقش ناظر پزشکی پویا برای بهبود سلامتی و تندرستی خانواده، مراقبت از بیمار، پیگیری وضعیت سلامت، مشاوره روان‌شناسی و ... بهره‌مند شد. «طبق یک نظرسنجی جهانی نود درصد مردم، استفاده از هوش مصنوعی برای تشخیص خطر سرطان حمایت می‌کنند».^۳ برای نمونه اپلیکیشن‌های هوشمند می‌توانند مرتب وضعیت بالینی افراد را با توجه به نوع بیماری‌شان بررسی کنند و یادآوری‌هایی برای مصرف

۱. بر اساس تعریف سازمان جهانی بهداشت: «سلامت روانی، توانایی سازش مؤثر و فعال با محیط، داشتن قضاوت عادلانه و منطقی با خود و دیگران و جهان، کوشش برای رفاه شخصی و اجتماعی و داشتن روابط اجتماعی مفید و سالم با دیگران، توانایی مواجهه با محدودیت‌ها و استرس‌ها و توانایی بالفعل کردن استعداد‌های بالقوه خویش است» (حسینی‌نسب و محمدی، ۱۳۸۸، ص ۱۳۲).

۲. سلامت جسمانی را می‌توان برای عملکرد طبیعی بدن تعریف کرد که نمایان‌کننده یک بعد از بهزیستی کلی در مورد این است که بدن شما چگونه رشد می‌کند، احساس می‌کند و حرکت می‌کند و نیز شما چگونه از آن مراقبت می‌کنید.

<https://health.nzdf.mil.nz/your-health/body/physical-health-and-fitness/what-is-physical-health>.

3. Keelan Balderson, 38 AI Statistics for 2024: Growth, Usage & Adoption, see:

<https://mspoweruser.com/ai-statistics/>

داروها ارسال نمایند، تمرین‌های آرامش‌بخش و ورزش‌های مناسب با توجه به شرایط بیمار توصیه کنند. در صورت حادث شدن وضعیت بیمار، به‌سرعت با پزشک فرد ارتباط برقرار کنند و داده‌های وضعیت بالینی فرد را برای او می‌فرستند.

اپلیکیشن‌های هوش مصنوعی از طریق بررسی نشانه‌های افراد و تطبیق آن با اطلاعات پزشکی، به‌سادگی می‌توانند هرگونه اختلالی در سلامت فرد را در مرحله اول شناسایی کنند.

۲. مشاوره روان‌شناسی

یکی از رهنمودهای اسلام برای حل مسائل، مشورت است. حضرت علی علیه السلام در اهمیت مشاوره می‌فرماید: «شاورْ قَبْلَ أَنْ تَعَزِمَ وَفَكِّرْ قَبْلَ أَنْ تُقَدِّمَ؛^۱ قبل از اینکه تصمیم بگیری، مشورت کن و پیش از اینکه به کاری اقدام کنی، اندیشه نما». همچنین می‌فرماید: «لا مُظَاهَرَةَ أَوْثَقَ مِنَ الْمُشَاوَرَةِ؛^۲ هیچ پشتیبانی اطمینان‌بخش‌تر از مشورت نیست». با توجه به آنکه دسترسی به روان‌شناس یا مشاور ممکن است در هر زمانی میسر نباشد، استفاده از هوش مصنوعی در جایگاه یک مشاور روان‌شناسی می‌تواند در صورت بروز مشکلاتی که نیاز به صبر، کنترل خشم و استفاده از مهارت حل مسئله است، در وهله اول با ایجاد وقفه و در وهله دوم با ایجاد حس حمایت و ارزش‌گذاری بر افراد سبب حفظ آرامش افراد و در نتیجه رفتار و گفتار مؤثر نه مضر شود. از طرفی هوش مصنوعی با چنین فردی بر اثر تمرین و تکرار راهکارهایی که عملکرد مؤثر را به او آموزش می‌دهد، رفته‌رفته کنترل درونی را به دست می‌آورد؛ چنانچه برخی از خانواده‌ها به دلیل نداشتن مهارت‌های زندگی هنگام بروز کوچک‌ترین مشکلی، نمی‌توانند آن را مدیریت کنند و منجر به اتفاقات ناخوشایندی می‌شوند؛ برای نمونه «در یک ماجرای واقعی وقتی دختر خانواده یک ساعت دیرتر از مدرسه به خانه برمی‌گردد، پدر خانواده به‌شدت او را کتک می‌زند؛ درحالی‌که دختر کل مسیر مدرسه تا خانه را پیاده آمده بود تا بتواند با پولی که برای کرایه داشته است، برای پدرش گل بخرد؛ چون آن روز، روز تولد پدرش بود».^۳ چه می‌شود که یک پدر بدون دانستن اصل ماجرا، با خشونت فراوان با دخترش رفتار می‌کند.

۱. عبدالواحد بن محمد تمیمی آمدی، غررالحکم و دررالکلم، ج ۱، ص ۴۱۳.

۲. نهج البلاغه، ص ۴۸۸، حکمت ۱۱۳.

۳. سیده طاهره موسوی، «ارغوان خارهای خشم بر گلخندهای زندگی»، ص ۶۶.

هوش مصنوعی چه کمکی می‌تواند به این وضعیت کند؟ اگر در این وضعیت پدر خانواده می‌توانست از چت‌بات‌های مشاوره روان‌شناسی استفاده کند، امکان بیشتری برای کنترل خشم خود پیدا می‌کرد. در جایگاه پدر خانواده پیامی برای یکی از چت‌های هوش مصنوعی، نه تخصصی روان‌شناسی ارسال کردم:

پدر: دختر نوجوانم یک ساعت با تأخیر از مدرسه به خانه برگشته. من خیلی عصبانی هستم. او یک شاخه گل در دست دارد. نگرانم که پسری این گل را به او داده باشد.

هوش مصنوعی: «بیان عصبانیت در این موقعیت ممکن است واکنشی طبیعی باشد؛ اما این مهم است که آرامش خود را حفظ کنید و بهترین روش برای مدیریت این موقعیت را پیدا کنید. اینجا چند راهنمایی برای برخوردهای مؤثرتر با این وضعیت دارم:

- آرامش خود را حفظ کنید: قبل از هر چیز، مطمئن شوید که خودتان را آرام کرده‌اید. اگر به دخترتان با عصبانیت و خشم نگاه کنید، ممکن است وضعیت را بدتر کنید.

- گفتگو به جای دعوا: به دخترتان اجازه دهید توضیح دهد که چرا دیر آمده و چرا این گل را در دست دارد. به او بگویید که از تأخیرش ناراحتید و از او پرسید که چه اتفاقی افتاده.

- گوش دادن: به دخترتان اجازه توضیح بدهید و به او بگویید که شما به او گوش خواهید داد و مشکلاتش را متوجه می‌شوید. این کمک می‌کند تا او احساس شنیده شدن کند.

- بیان مرزها و تعهدات: بگویید به عنوان والد از او انتظار دارید که به موقع به خانه برگردد و تأخیرهای مکرر برای شما ناراحت‌کننده است.

- اگر مشکوک به این هستید که پسری این گل را به او داده است، به آرامی از او پرسید که این گل را از کجا گرفته. با دخترتان صحبت کنید و از او بخواهید که صادقانه با شما اتفاقات را به اشتراک بگذارد.

- مدیریت خشم و عصبانیت: اگر احساس می‌کنید که خشم و عصبانیتان را نمی‌توانید کنترل کنید، بهتر است یک مدت زمان برای خود در نظر بگیرید تا از این حالت خارج شوید.

- بحث در مورد مسائل مربوط به تأخیرها: بحث کنید که چگونه می‌توانید در آینده از تأخیرهای مشابه جلوگیری کنید و راه‌حل‌های ممکن برای مدیریت بهتر زمان را بررسی کنید.

با این روش‌ها، شما می‌توانید این وضعیت را بهتر مدیریت و ارتباط خود را با دخترتان قوی‌تر

کنید»^۱.

پدر: با او صحبت کردم گفت گل را برای روزتولد من خریده.

هوش مصنوعی: «بسیار خوب که با دخترتان صحبت کرده‌اید و او توضیح داده که گل را برای روز تولد شما خریده. این خیلی مهم است که در این گونه مواقع، ابتدا از دخترتان توضیحات را بپذیرید و سپس به دنبال راه حل‌های مشترک برای مدیریت بهتر وضعیت باشید. در اینجا چند پیشنهاد برای شما دارم:

- تشکر و تبریک: از دخترتان بابت هدیه تولدش تشکر کنید و او را به خاطر این اهدای زیبا تبریک بگویید. به او بگویید که چقدر از این هدیه خوشحال شدید.

- بحث در مورد تأخیر: بگویید به دلیل محبتی که دخترتان داشته، برایتان مهم نیست که دیرتر به خانه برگشته؛ اما بیان کنید از آنجاکه نگران بودید، در آینده به وقت برگشتن از مدرسه توجه کند. - بحث در مورد ارتباط: به او بگویید اینکه به همدیگر اعتماد دارید، بسیار ارزشمند است و از او انتظار دارید همیشه به وقت برگردد»^۲.

۳. تشخیص اختلال‌های روان

وابستگی بیش از حد به هوش مصنوعی نیز آسیب‌هایی به همراه دارد؛ اما با چشم‌پوشی از این مسئله می‌توان برای تشخیص اختلال‌های روان از آن بهره گرفت. وقتی فردی مرتب به یک هوش مصنوعی رجوع کند، آن هوش از طریق تحلیل داده‌هایی که در موقعیت‌های مختلف از فرد به دست آورده است، تشخیص می‌دهد که فرد واجد چه اختلال روان‌شناختی است. تشخیص زودتر اختلال‌های می‌تواند سبب افزایش سرعت درمان و کاهش عواقب انتشار استرس، وسواس و ... در خانواده شود.

۴. مدیریت تغذیه و رژیم غذایی

غذا و تغذیه در آموزه‌های دینی بسیار مورد توجه قرار گرفته است. مبدأ پیدایش غذا از جانب

1. <https://chat.openai.com>.

2. <https://chat.openai.com>.

خداوند است که برای تندرستی، تداوم حیات و توانمندی در انجام تکالیف به انسان عطا شده است. خداوند بر اهل مکه به دو چیز منت می‌نهد: «غذا» و «امنیت»^۱ و می‌فرماید: «الَّذِي أَطْعَمَهُمْ مِنْ جُوعٍ وَ أَمَّنَّهُمْ مِنْ خَوْفٍ؛^۲ همان خدایی که به آنها هنگام گرسنگی طعام داد و از ترس و خطرات‌شان ایمن کرد». امام رضا علیه السلام می‌فرماید: «فإنَّ صلاحَ البدنِ وَ قوامهَ يَكُونُ بِالطَّعامِ وَالشَّرَابِ وَ فسادَهُ يَكُونُ بهما؛^۳ سلامتی و پایداری بدن و همچنین بیماری آن به غذا و نوشیدنی است».

هوش مصنوعی می‌تواند در بهبود تغذیه و مدیریت رژیم غذایی تأثیر بگذارد؛ برای مثال با توجه به نیازهای غذایی بدن انسان و توصیه‌های دینی، می‌تواند برنامه مصرف مواد غذایی متناسب با وضعیت‌های مختلف بدن در بیماری، چاقی، لاغری و ... را تنظیم کند.

برنامه‌های هوشمند تناسب اندام بر اساس وزن، میزان کالری و ویتامین دریافتی، سن و آزمایش‌های اعضای خانواده می‌توانند رژیم غذایی متعادلی برای هر فرد در نظر بگیرند و مادر خانواده می‌تواند برای بر اساس توصیه‌هایی که از برنامه‌های اعضای خانواده می‌گیرد، غذاهای متعادل و متناسب را تهیه کند.

۵. پیگیری فعالیت‌های ورزشی

اپلیکیشن‌های هوشمند می‌توانند به صورت تعاملی و بر مبنای نیازهای فیزیکی اعضای خانواده، توصیه‌هایی برای فعالیت‌های ورزشی مشترک ارائه کنند. وقتی ورزش در جایگاه فعالیتی مشترک و هم‌زمان توسط اعضای خانواده انجام می‌شود، مزایایی چون صرفه‌جویی در مصرف هزینه‌ها، افزایش صمیمیت و شادمانی و ... را به همراه خواهد داشت.

ب) مدیریت مسائل مالی

یکی از مشکلات اساسی خانواده‌ها، مسائل مالی است که نبود مهارت‌های مدیریت مالی و ایده‌های کارآفرینی، منجر به تنش‌های زیادی می‌شود. فشارهای مادی و در نتیجه برآورده‌نشدن نیازهای اولیه افراد در زندگی، گاه موجب تزلزل در امنیت و پایداری زندگی می‌شود و گاه نیز

۱. مصطفی آخوندی، «نگاهی به غذا و تغذیه در اسلام»، ص ۱۸۰.

۲. قریش: ۴.

۳. محمد مهدی نجف، طب الإمام الرضا علیه السلام (الرسالة الذهبية)، ص ۲۶.

ممکن است منجر به طلاق گردد. بر اساس نتایج یک پژوهش:

شغل داشتن به میزان ۲۳ درصد احتمال تجربه وضعیت طلاق را کاهش می‌دهد؛ اما بیکاری یا در جستجوی شغل بودن، ۳۹ درصد احتمال طلاق را افزایش می‌دهد. همچنین داشتن درآمد بدون کار، احتمال طلاق را ۳۲ درصد کاهش می‌دهد. از طرفی قرارگرفتن در وضعیت اقتصادی اجتماعی ضعیف، احتمال طلاق را ۴۴ درصد افزایش می‌دهد. همچنین وضعیت اقتصادی - اجتماعی متوسط، ۲۳ درصد احتمال طلاق را افزایش می‌دهد.^۱

حتی در ایالات متحده نیز از هر ده ازدواجی که منجر به طلاق می‌شود، چهار مورد آن به دلیل مسائل مالی است. یکی از بانوانی که بر اثر مشکل مالی جدا شده است، می‌گوید: «من حمایت مالی نداشتم. پول توجیبی خودم و خانواده‌ام را هم از پدرم می‌گرفتم. در شش سال زندگی‌ام ما یک بار هم با هم برای خرید مواد غذایی نرفتیم؛ یا پدرم می‌خرید یا خودم».^۲

خانواده‌هایی که دست به گریبان مشکلات مالی هستند، به جای راه‌حل مؤثر همواره زندگی را دچار تشنج و کشمکش و دعوا می‌کنند. ولی باید چه کرد؟ در این مواقع بیشتر به مشاوره‌های روان‌شناسی و کارآفرینی توصیه می‌کنند؛ ولی خانواده‌های کم‌توان به اندازه‌ای اولویت‌های واجب‌تر دارند که نمی‌خواهند و نمی‌توانند هزینه‌ای برای مشاوره داشته باشند؛ از این‌رو یکی از در دسترس‌ترین و بی‌هزینه‌ترین راه‌حل‌ها، استفاده از ظرفیت‌های هوش مصنوعی است. هوش مصنوعی از چند روش می‌تواند موجب بهبود کنترل و برنامه‌ریزی مالی خانواده‌ها کمک کند:

۱. برنامه‌ریزی مالی

هوش مصنوعی می‌تواند با تحلیل نیازهای خانواده به آنها درباره مدیریت درآمد خانواده، پس‌انداز و ... آموزش‌هایی ارائه دهد. همچنین برای مدیریت مالی خانواده براساس هزینه‌کردها و اولویت‌ها می‌تواند بودجه‌بندی دقیقی را پیشنهاد دهند. این بودجه‌بندی در بردارنده برنامه‌ریزی برای پراخت و ام‌ها و مدیریت بدهی‌هاست؛ نیز می‌تواند با استفاده از تحلیل الگوهای مصرف

۱. عباس عسکری‌ندوشن و همکاران، «تحلیلی از مشخصه‌های اقتصادی - اجتماعی مرتبط با طلاق در ایران»، ص

۲. ملیحه علی‌مندگاری و همکاران، «بسترهای اقتصادی مؤثر بر تصمیم‌گیری زوجین به طلاق»، ص ۱۴۰.

هزینه‌های ماه‌های گذشته، راهکارهایی برای صرفه‌جویی به خانواده بدهد؛ مثلاً می‌تواند پیشنهاد خرید هوشمندانه بر اساس تخفیف‌های فروشگاه‌های یا مصرف بهینه منابع به خانواده بدهد.

۲. پیش‌بینی وضعیت آینده

هوش مصنوعی قادر است تا با بررسی و تحلیل داده‌های مالی قبلی، شناسایی روندهای اقتصادی پیش‌بینی‌هایی برای وضعیت مالی آینده ارائه کند و موجب تصمیم‌گیری مالی بهتر شود؛ برای مثال بسیاری از خانواده‌ها بدون اینکه اطلاعی از شیوه خرید و فروش سهام داشته باشند، به بورس پیوستند و ورشکست شدند و اگر آنها از هوش مصنوعی استفاده می‌کردند، شاید دچار ضررهای کمتری می‌شدند.

۳. کارآفرینی

در دین اسلام به کارآفرینی بسیار بها داده شده است. امام جعفر صادق علیه السلام می‌فرماید: «مَنْ طَلَبَ التَّجَارَةَ اسْتَعْتَى عَنِ النَّاسِ؛^۱ هر کس دنبال تجارت رود، از مردم بی‌نیاز می‌شود». هوش مصنوعی می‌تواند با توجه به تجربیات، تخصص‌ها، شخصیت (ریسک‌پذیری) و سرمایه خانواده، پیشنهادهایی در زمینه سرمایه‌گذاری و کارآفرینی به خانواده دهد؛ همچنین می‌تواند به خانواده برای کشیدن طرح کسب‌وکار و تحلیل داده‌های مالی و بازار کمک کند؛ چراکه برای گرفتن وام شغل جدید نیاز به طرح کسب‌وکار است و خانواده باید هزینه‌های زیادی متحمل شود که هوش مصنوعی می‌تواند این هزینه‌ها را کاهش دهد.

ج) آموزش و پرورش فرزندان

۱. آموزش‌های جانبی

بسیاری از فرزندان به دلیل هزینه‌های کلاس‌های آموزشی مختلف نمی‌توانند هنر، زبان، ورزش حرفه‌ای موردنظر خود را بیاموزند و از این جهت احساس سرخوردگی می‌کنند؛ اما هوش مصنوعی می‌تواند با استفاده از محتواهای چندرسانه‌ای و تعاملی، به صورت خودآموز رشته مدنظر را به افراد آموزش دهد. در این صورت فرزندان می‌توانند در کنار خانواده‌ها و با نظارت پدر و مادر به یادگیری بپردازند؛ برای مثال از طریق اپلیکیشن‌های هوشمند با یک مربی هوشمند

۱. محمد بن یعقوب کلینی، کافی (ط-الاسلامیه)، ج ۵، ص ۱۴۸، ح ۳.

ورزش کنند، با استفاده از فناوری تشخیص گفتار هوش مصنوعی زبان بیاموزند، اشعار شاعران کهن را حفظ کنند و

جالب آنکه هوش مصنوعی می‌تواند با تحلیل نیازهای آموزشی و توانمندی‌ها و علایق افراد، در آموزش هم محتوای شخصی‌سازی شده ارائه کند؛ برای مثال معلم هوشمند با نظر به ویژگی‌های شخصیتی و علایق دانش‌آموز به جذاب‌ترین شیوه ممکن تدریس می‌کند، مثلاً یک دانش‌آموز به بازی بدمیتون یا هنر خوشنویسی علاقه دارد. معلم هوشمند مسائل درسی را بر اساس اطلاعات و مهارت‌های حوزه بدمیتون یا خوشنویسی آموزش می‌دهند و این نوع آموزش متناسب نظریه روان‌شناسی دنیای مطلوب یا دنیای کیفی ویلیام گلسر است.

۲. مراقبت از فرزند

مراقبت از فرزند، از جمله وظایف مهم والدین است که با توجه به اقتضائات زمانی و مکانی بر ابعادش افزوده می‌شود. امروزه با توجه به سلطه رسانه‌ها در جهان باید در تحلیل رفتار و گفتار فرزند، تأثیرگذاری محتواهای رسانه‌ای بر روان فرزند را نیز با عنوان بُعدی مهم در نظر گرفت. امام صادق علیه السلام می‌فرماید:

إِنَّ الْمَوْءَةَ يَحْتَاجُ فِي مَنْزِلِهِ وَ عِيَالِهِ إِلَى ثَلَاثٍ خِلَالِ يَتَكَلَّفُهَا وَإِنْ لَمْ يَكُنْ فِي طَبْعِهِ ذَلِكَ مُعَاشِرَةً جَمِيلَةً وَ سَعَةً بِتَقْدِيرٍ وَ غَيْرَةً بِتَحْصَنٍ؛^۱

مرد برای اداره منزل و خانواده خود به سه خصلت نیاز دارد که اگر هم به طور طبیعی آنها را نداشته باشد، باید خود را به تکلف در آنها وا دارد: خوش رفتاری، گشاده‌دستی سنجیده و غیرت بر حفاظت از آنها.

بسیاری از والدین بر نیازهای فیزیولوژیکی و روحی کودک چشم می‌بندند و حتی رفتارهایی که به دلیل بی‌توجهی به خواسته‌هایش بروز می‌دهد را انکار یا توجیه می‌کنند. از آنجاکه هوش مصنوعی امکان تحلیل رفتار را دارد، می‌تواند از طریق علایق، رفتار، گفتار حتی نشانه‌های خواب کودک و نیازهای روحی کودکان را تحلیل نماید و اطلاعاتی دقیق به والدین ارائه کند. این اطلاعات به والدین برای اخذ تصمیم‌های مناسب برای شیوه مراقبت از کودک کمک خواهد کرد.

۱. ابن‌شعبه حرانی، تحف العقول، ص ۳۲۲.

والدین همچنین می‌توانند از هوش مصنوعی در جایگاه توصیه‌کننده راهکارهای تربیتی استفاده کنند؛ بدین ترتیب هوش مصنوعی با تحلیل رفتار فرزند می‌تواند الگوی نزدیک به رفتارهای او را شناسایی کند. برخی از این الگوها عبارت‌اند از: بانضباط، تندرو، خشن و سپس بر اساس این الگوها، نقاط قوت، ضعف و نیازمندی‌های فرزند و والدین می‌تواند توصیه‌هایی برای بهتر شدن رفتارهای فرزندان ارائه کند.

هوش مصنوعی:

(ب) برنامه‌هایی که شما اشاره کردید، شامل صحنه‌های خشن و نامناسب برای کودکان می‌شوند. این برنامه‌ها می‌توانند رفتار خشن کودک را تحریک و به تقویت آن کمک کنند.

- الگوی رفتاری کودک: رفتار خشن، لج‌بازی و جیغ‌زدن ممکن است نشانه‌هایی از تأثیر بدنی و احساسی از تماشای برنامه‌های خشن باشد. کودک ممکن است این رفتار را به عنوان راهی برای ابراز احساساتش انتخاب کند یا به دلیل احتمال تأثیرهای این برنامه‌ها بر روی سیستم عصبی و شخصیتش این رفتار را نشان دهد.

- راهکارها: محدود کردن زمان تلویزیون، انتخاب برنامه‌های آموزشی و سازنده، تنظیم مرزهای واضح رفتاری، تعیین فعالیت‌های جایگزین به جای تماشای تلویزیون (بازی با اسباب‌بازی‌ها، نقاشی، ساخت خلاقانه، خواندن کتاب)، پرداختن به نیازهای احساسی و فیزیولوژیکی، مشاوره حرفه‌ای، ارتباط مستمر با فرزند^۱.

۳. افزایش مهارت‌های زندگی

با استفاده از هوش مصنوعی می‌توان با استفاده از بازی‌های تعاملی مهارت‌های موردنیاز را به کودکان یاد داد. مثال: بازی مهارتی نه گفتن: کودک در یک پارک بازی می‌کند، افراد ناشناس به او خوراکی تعارف می‌کنند؛ کودک باید نه بگوید و بلافاصله کنار والدینش برود.

(د) بهبود ارتباطات خانوادگی

ظرفیت‌های آموزشی، مشاوره‌ای و تحلیل رفتاری هوش مصنوعی به چند شیوه می‌توانند سبب بهبود ارتباطات خانوادگی شوند:

1. <https://chat.openai.com>.

۱. مدیریت وظایف خانوادگی

هوش مصنوعی از طریق تحلیل توانمندی‌ها و علاقمندی‌های اعضای خانواده و میزان زمان فراغت آنها می‌تواند وظایف را بین اعضای خانواده به طور منصفانه تقسیم کند؛ همچنین از طریق یادآورها به افراد وظایف آنها را یادآوری نماید. از طرفی هوش مصنوعی می‌تواند برای تسهیل انجام وظایف به افراد کمک کند؛ مثلاً می‌تواند انواع مراکز خدمات محلی از جمله مدارس، مراکز خرید، درمانی، سازمانی را شناسایی کند که به خانه نزدیک‌تر هستند.

۲. فعالیت مشترک

هوش مصنوعی می‌تواند برای بهبود ارتباط‌های خانوادگی بهترین زمان برای برگزاری جلسات و فعالیت‌های خانوادگی را توصیه کند؛ حتی می‌تواند بر اساس تحلیل شخصیت اعضای خانواده، فعالیت‌های مشترک یا برنامه‌های تفریحی و آموزشی و هنری برای افزایش فصل عاطفی و تقویت هماهنگی و همکاری روابط به آنان ارائه نماید؛ برای مثال می‌تواند بر اساس روحیات خانواده برای آنان پیشنهاد دهد. برای نمونه از هوش مصنوعی خواستم «برنامه آموزش تکنیک‌های هنری و خلاقیت برای اعضای یک خانواده چهارنفر (یک دختر هجده‌ساله علاقمند به فوتبال و گیم رایانه‌ای و نقاشی، یک پسر سه‌ساله علاقمند به توپ بازی، یک مادر ۳۷ ساله علاقمند به خیاطی و یک پدر ۴۵ ساله علاقمند به فوتبال) پیشنهاد دهد.

پیشنهاد: «همه اعضای خانواده با هم یک مدل کاغذی (مثلاً پرند، حیوانات، اشیاء سه‌بعدی و...) را انتخاب می‌کنند. یک فرد خانواده که مهارت بیشتری در ساخت مدل‌های کاغذی دارد، می‌تواند به عنوان راهنما و مربی انتخاب شود یا می‌توانید از آموزش‌های موجود در اینترنت یا کتاب‌های مدل‌سازی بهره ببرید. همه اعضای خانواده با هم به ساخت مدل کاغذی پرداخته و اثر هنری مورد نظر را خلق می‌کنند»^۱.

۳. پیشنهاد حل تعارض‌ها

یکی از مهم‌ترین مشکلاتی که در زندگی همسران به وجود می‌آید، تعارض ارتباطات کلامی است. برخی از روی انفعال نمی‌توانند به طور شفاف آن پیامی که در قلب‌شان است، به

1. <https://chat.openai.com>.

همسرشان بگویند. برخی فعالانه با دیدگاه متهم کردن دیگران خواسته‌شان را بروز می‌دهند. برخی به دلیل مشکلات بسیار زندگی با اینکه برون‌گرا هستند، می‌کوشند سکوت کنند. برخی دوست دارند با همسرشان ارتباط عاطفی و جذاب داشته باشند، اما مهارت آن را ندارند. بنابراین باعث می‌شود که نیاز به گفت‌و شنود مؤثر و سالم در همسران تأمین نشود و در عوض بگو مگوهای طولانی جایگزین آن شود. در صورتی که امام هادی علیه السلام می‌فرماید:

الْمِرَاءُ يَفْسِدُ الصَّدَاقَةَ الْقَدِيمَةَ وَيَحُلُّ الْعُقْدَةَ الْوَثِيقَةَ وَأَقْلُّ مَا فِيهِ أَنْتَكُونَ فِيهِ الْمُغَالَبَةُ وَالْمُغَالَبَةُ أَمْتَنُ أَسْبَابِ الْقَطِيعَةِ؛^۱

بگو مگو دوستی طولانی را از بین می‌برد و رابطه محکم را به جدایی می‌کشاند و کمترین اثر بگو مگو این است که هر کدام از دو طرف می‌خواهد بر دیگری پیروز شود و همین در پی پیروزی بودن، مهم‌ترین عامل قطع رابطه است.

در رابطه با راهکارهای مؤثر برای حل تعارض‌ها از هوش مصنوعی پرسیدم: «شوهر من خیلی خوش صدا، شوخ و زیرک و مؤدب است. من بلد نیستم با شوهرم جذاب حرف بزنم و فقط از محل کارم و اتفاقات زندگی دیگران با او صحبت می‌کنم. او هم از دست حرف‌های بی‌مزه و تکراری من خسته می‌شود؛ چراکه معتقد است من خیلی سطحی و در مورد چیزهای بی‌اهمیت گفتگو می‌کنم. آیا ما با هم تعارض داریم؟ چگونه حلش کنیم؟ با مثال توضیح دهید».^۲

هوش مصنوعی: «بله، به نظر می‌رسد که بین شما و شوهرتان تعارضی در مورد شیوه ارتباط و گفتگو وجود دارد که می‌تواند بهبود پیدا کند. برای حل این تعارض و بهبود ارتباط شما، می‌توانید از راه‌های زیر استفاده کنید:

تغییر الگوی گفتگو: شاید برای شما مفید باشد که از موضوعات مختلفی برای شروع گفتگو استفاده کنید. به جای صحبت در مورد محل کار و اتفاقات دیگران، موضوعاتی را مطرح نمایید که برای شما و شوهرتان جذاب و مهم هستند؛ برای مثال می‌توانید در مورد علاقه‌مندی‌ها، اهداف زندگی یا تجربیات شخصی صحبت کنید. مثال: به جای اینکه فقط در مورد محل کار صحبت کنید، ممکن است پرسید "چه خبرهایی از کار جدیدت داری؟"

۱. حلوانی، نزهة الناظر، ص ۱۳۹، ح ۱۱.

۲. ر.ک: سیده طاهره موسوی، «چگونه حرف بزنم تا گوش شوی!»، ص ۶۸.

شنیدن با دقت و ارزش دادن به احساسات شوهرتان: اگر شوهرتان احساس می‌کند که گفتگوهای شما سطحی است، سعی کنید به دقت به او گوش دهید و به احساسات و نظرات او ارزش دهید. این کمک می‌کند تا او احساس شنیده شدن کند و از ارتباط با شما لذت ببرد. انعطاف‌پذیری در موضوعات مورد بحث: سعی کنید محدوده موضوعات گفتگوها را گسترش دهید و در مورد مسائلی صحبت کنید که هر دو نفر شما را به تفکر وامی‌دارند. این می‌تواند به زندگی زناشویی شما رنگ و احساس بیاورد؛ مثلاً می‌توانید در مورد تجربیاتی که هر دو شما داشته‌اید، از جمله سفرهای آینده.

- گسترش دایره موضوعات علاقمندی: به جای اینکه به تمرکز بر روی موضوعاتی که برای شما جذاب هستند، سعی کنید به موضوعاتی که شوهرتان دوست دارد بیشتر توجه نمایید. در این صورت شوهرتان فکر می‌کند که نظرات و احساسات برای شما بسیار ارزشمند است؛ مثال: اگر شوهرتان به والیبال علاقمند است و شما نه، ممکن است پرسید "چه خبرهایی از تیم مورد علاقه‌ات داری؟" یا "آیا فکر می‌کنی که تازه‌هایی در والیبال اتفاق خواهد افتاد؟"^۱

کتاب‌نامه

۱. ابن ابی‌الحدید، عبدالحمید، شرح نهج البلاغة، تصحیح: محمدابوالفضل ابراهیم، قم: آیت‌الله مرعشی نجفی، ۱۴۰۴ ق.
۲. آخوندی، مصطفی، «نگاهی به غذا و تغذیه در اسلام»، حصون، ش ۱۵، بهار ۱۳۸۷ ش.
۳. تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد، غررالحکم و دررالکلم، بیروت: مؤسسه الاعلمی، ۱۴۰۷ ق.
۴. جعفری، محمدتقی، ترجمه و شرح نهج البلاغه، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۷۰ ش.
۵. حرانی، ابن‌شعبه، تحف العقول، قم: چاپ غفاری، ۱۳۶۳ ش.
۶. حسینی مقدم، محمد، «هوش مصنوعی و آینده آموزش دانشگاهی در ایران»، فصلنامه پژوهش و برنامه‌ریزی در آموزش عالی، س ۲۹، ش ۱، ۱۴۰۲ ش.
۷. حسینی‌نسب، داوود و شروین محمدی، «رابطه ویژگی‌های شخصیتی و سلامت روانی با

1. <https://chat.openai.com>.

استفاده از هوش مصنوعی در مدیریت هوشمند مسائل خانواده ■ ۹۹

هوش هیجانی دانش‌آموزان دختر پایه سوم مقطع متوسطه دبیرستان‌های تبریز»، علوم تربیتی، دوره ۲، ش ۸، ۱۳۸۸ ش.

۸. حلوانی، حسین بن محمد بن حسن بن نصر، نزهة الناظر و تنبيه الخاطر، قم: مدرسه امام مهدی علیه السلام، ۱۴۰۸ ق.

۹. طبرسی، رضی‌الدین، مکارم الاخلاق، قم: الشریف الرضی، ۱۳۷۰ ش.

۱۰. عباس، عسکری ندوشن و همکاران، «تحلیلی از مشخصه‌های اقتصادی - اجتماعی مرتبط با طلاق در ایران»، پژوهش‌های راهبردی مسائل اجتماعی ایران، س ۲۵، ش ۸، ۱۳۹۸ ش.

۱۱. علی‌مندگاری، ملیحه و همکاران، «بسترهای اقتصادی مؤثر بر تصمیم‌گیری زوجین به طلاق: مطالعه موردی شهر تهران»، پژوهش‌نامه زنان، س ۷، ش ۱۷، ۱۳۹۵ ش.

۱۲. کلینی، محمد بن یعقوب، کافی، تهران: دار الکتب الاسلامیه، ۱۴۰۷ ق.

۱۳. موسوی، سیده‌طاهره، «ارغوان خارهای خشم بر گلخندهای زندگی»، نشریه پیام زن، پیاپی ۳۰۶، ش ۸، آبان ۱۳۹۶ ش.

۱۴. _____، «چگونه حرف بزیم تا گوش شوی!»، پیام زن، پیاپی ۳۰۲، ش ۴، تیر ۱۳۹۶ ش.

۱۵. نجف، محمد مهدی، الرسالة الذهبية المعروفة بطب الإمام الرضا علیه السلام، قم: دار الخيام، ۱۴۰۲ ق.

1. Keelan Balderson, 38 AI Statistics for 2024: Growth, Usage & Adoption, see: <https://mspoweruser.com/ai-statistics/>

2. What is artificial intelligence (AI)?, See in:

<https://www.ibm.com/topics/artificial-intelligence>

3. Slonim, N., Bilu, Y., Alzate, C., Bar-Haim, R., Bogin, B., Bonin, F., ...& Aharonov, R. (2021). An autonomous debating system. *Nature*, 591(7850), 379-384.

4. <https://farsi.khamenei.ir/audio-content?id=53091>

5. <https://farsi.khamenei.ir/news-content?id=49002>

6. mehrnews.com/x32wKz.

تبلیغ خانواده

دوفصلنامه علمی - تخصصی

سال دوم - شماره چهارم

بهار و تابستان ۱۴۰۳

مدیریت بحران خانواده با الگوی مدیریتی حضرت زینب علیها السلام

محمد ضیاء برهانی*

زهرا اخلاقی**

اشاره

اسلام آمده است تا انسان را به مقام خلیفه الهی برساند؛^۱ مقامی که با عبودیت و بندگی الهی به دست می آید و بستر مناسب آن جامعه ایمانی - توحیدی است. چنین جامعه ای زمانی محقق می شود که خانواده سالم و ایمانی باشد. کمال انسان رابطه مستقیم با سلامت و کمال خانواده دارد؛ به این معنا که انسان زمانی در مسیر کمال خود قرار می گیرد که خانواده، سالم و توحیدی باشد؛ اما چنانچه خانواده دچار بحران و آسیب شود، انسان از رسیدن به کمال بازمی ماند؛ از این رو انسان چاره ای ندارد جز آسیب شناسی و مدیریت بحران خانواده تا این نهاد مقدس و گران سنگ دچار فروپاشی نشود.

دانش مدیریت، بهترین گزینه برای بحران زدایی از خانواده است؛ البته مدیریت به راهکارهایی مانند ایمان افزایی، انجام رسالت اعضای خانواده، عقلانیت و الگو نیاز دارد که حضرت زینب علیها السلام بهترین الگو در عرصه مدیریت بحران خانواده است.

این نوشتار می کوشد مدیریت بحران خانواده را با محوریت الگویی حضرت زینب علیها السلام سامان دهد.

الف) تعریف بحران مدیریت خانواده

مدیریت بحران (Crisis management) از اصطلاحات حوزه مدیریت است که به مجموعه ای

* دانش آموخته سطح ۴ حوزه علمیه قم (نویسنده مسئول).

** کارشناس ارشد فلسفه.

۱. بقره: ۳۰.

از فعالیت‌ها، چاره‌جویی‌ها و دستورالعمل‌هایی گفته می‌شود که مدیریت یک سازمان در چالش با بحران انجام می‌دهد و هدف آن کاهش روند، کنترل و رفع بحران است. بحران خانواده عبارت است از موقعیتی تصورنشده و پیش‌بینی‌ناپذیر که در زندگی رخ می‌دهد؛ مانند تشخیص بیماری سخت برای یکی از اعضای خانواده، طلاق، مرگ و... این‌گونه موقعیت‌ها را موقعیت‌های استرس‌آفرین و خانواده‌های دچار آن را، خانواده دارای بحران می‌نامند. بر این اساس مدیریت بحران در خانواده، مهارتی است که هر یک از اعضا با فراگیری آن می‌توانند بحران‌ها را شناسایی و کنترل کنند. افرادی که هنگام وقوع بحران مهارت مدیریت آن دارند، فشارهای کمتری را به خود و اطرافیان وارد می‌کنند. این افراد به آینده امیدوارند و در مقابل مشکلات مقاومت می‌کنند.^۱

ب) مدیریت بحران خانواده با الگوی مدیریتی حضرت زینب علیها السلام

اگر مدیریت را علم، رهبری و کنترل فعالیت‌های دسته‌جمعی، برای نیل به هدف‌های مطلوب با بیشترین کارایی تعریف کنیم،^۲ حضرت زینب علیها السلام سرآمد چنین آگاهی و مهارت بودند؛ چراکه ایشان بعد از حادثه کربلا و شهادت اباعبدالله علیه السلام و یاران باوفایش، بحران‌های بسیاری را مشاهده کرد؛ اما با بینش توحیدی، ایمان قوی، صبر و استقامت و فداکاری بی‌مثال و شجاعت بی‌مانند توانست همه بحران‌ها را پشت سر بگذارد و اهل بیت و خاندان امام حسین علیه السلام را سرپرستی کند؛ همچنین پیام کربلا را به‌زیبایی هرچه تمام‌تر منتقل کند تا امروز بقای دین و سرمایه بی‌نظیر حادثه کربلا را مدیون این بانوی شجاع و نمونه باشیم.

ج) اصول مدیریت بحران خانواده

خانواده کشور کوچکی است که گاهی دچار بحران می‌شود، همان‌گونه که یک کشور دچار بحران و موانع می‌شود؛ با این تفاوت که بحران یک کشور در سطح کلان شکل می‌گیرد و همه افراد جامعه را به چالش می‌کشاند، اما مشکلات و موانع خانواده کوچک‌تر است. مسئله مهم در این‌باره، روشمندسازی و چگونگی مدیریت بحران است. برای مدیریت بحران خانواده اصول و روش‌های متعدد وجود دارد که در ادامه به برخی از آنها اشاره می‌شود.

1. <https://rasekhoon.net/article/show/1465238>

۲. ر.ک به: اسماعیل کاوسی، مدیریت بحران، ص ۱۳.

۱. ایمان‌افزایی

یکی از مؤلفه‌هایی که جامعه دینی را از دیگر جوامع متمایز می‌کند، خداباوری است. بر این اساس مؤمنان در جامعه دینی هنگام حوادث مانند جنگ و زلزله به خدا پناه می‌برند؛ زیرا یکی از عوامل مدیریت بحران، ایجاد آرامش و سکون است. این امر با ذکر خدا نمود پیدا می‌کند: «**إِلا به ذکر اللّٰه تَطْمِئِنُّ الْقُلُوبُ**»^۱. در اسلام تأکید شده است برای استحکام خانواده، نماز و دعا و قرآن بخوانید؛ زیرا این امور موجب ایجاد آرامش در فضای خانه می‌شود. خداوند می‌فرماید: «**وَأْمُرْ أَهْلَكَ بِالصَّلَاةِ وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَا**»^۲ خانواده خود را به نماز فرمان ده و بر انجام آن شکیبا باش.»

امام خمینی علیه السلام با ایمان به خداوند، بحران جنگ را مدیریت کرد؛ چنان‌که ایشان با یک جمله به همه دلهره‌ها خاتمه می‌دادند. در جریان حمله عراق به ایران، روزی که هواپیماهای متجاوز عراقی تمام مرزهای جنوب و غرب کشور را مورد حمله و تجاوز قرار دادند، مسئولان و فرماندهان با اضطراب خدمت امام آمدند و ایشان آنها را راهنمایی فرمودند؛ وقتی مسئولان و فرماندهان از نزد امام بیرون آمدند، چنان روحیه‌ای گرفته بودند که یکی می‌گفت: عراق را نابود می‌کنیم؛ دیگری می‌گفت: تا بغداد جلو می‌رویم. تازه خود مردم هم روحیه‌شان را باخته بودند و منتظر یک بسیج عمومی بودند؛ ولی امام با این جمله که: «دزدی آمده و سنگی انداخته و در رفته است»، مردم را آرام کردند.^۳

حضرت زینب علیها السلام در عرصه کربلا در انجام مدیریت انقلاب و سرپرستی اهل بیت امام حسین علیه السلام همیشه به یاد خدا بود؛ زیرا ایشان می‌دانست تنها عاملی که به آنان آرامش می‌دهد، عبادت و مناجات با خداوند است. گزارش شده حتی در شب یازدهم محرم نماز شب ایشان ترک نشد؛ ولی به دلیل ضعفی که بر ایشان مستولی شده بود، نماز شب خویش را در آن شب نشسته خواند. امام زین العابدین علیه السلام می‌فرماید: «در شب یازدهم محرم دیدم نشسته نماز می‌خواند»، نیز آن بزرگوار می‌فرماید: «با این همه مصیبت و اندوهی که به ما روی آورد، اما در

۱. رعد: ۲۷.

۲. طه: ۱۳۲.

3. http://www.imam-khomeini.ir/fa/c78_54900.

مسیری که به شام می‌رفتیم، نافله‌های شب عمه‌ام اصلاً ترک نشد». امام حسین علیه السلام در آخرین وداع با خواهرش زینب به او فرمود: «یا اختا لاتنسینی فی نافلة اللیل، خواهرم مرا در نماز شب فراموش نکن».

۲. انجام وظایف اخلاقی

وظایف شوهر

هر کدام از اعضای خانواده در نظام خانوادگی، مسئولیت و وظایفی دارند که انجام آنها موجب بحران‌زدایی خانواده می‌شود؛ همان‌گونه که در جامعه همه افراد - اعم از مرد و مدیران - وظیفه دارند جامعه خویش را از آسیب‌ها و مشکلات نجات دهند، اعضای خانواده نیز می‌توانند با انجام وظایف خود بحران خانواده را مدیریت کنند. قرآن کریم یکی از وظایف سرپرست خانواده را مدیریت آن می‌داند: «الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ...؛ مردان، سرپرست زنان هستند». روشن است که مدیریت به معنای «استبداد، خودرأیی و خودمحوری» نیست، بلکه به معنای «تدبیر صحیح در مجموعه تحت مدیریت» است. قرآن کریم در جای دیگر خوش‌رفتاری را بر شوهران لازم می‌داند: «و عاشروهنَّ بالمعروف...^۱؛ با همسرانتان زندگی شایسته داشته باشید». پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله فرمود: «أَلَا خَيْرُكُمْ خَيْرُكُمْ لِنِسَائِهِ وَ أَنَا خَيْرُكُمْ لِنِسَائِي؛ آگاه باشید، بهترین شما کسی است که بهترین رفتار را با همسر خود داشته باشد و من بهترین رفتار را با همسرانم دارم». امام صادق علیه السلام فرمود: «وَمَنْ حَسَنَ بِرِّهُ بِأَهْلِهِ زَادَ اللَّهُ فِي عُمْرِهِ؛^۳ کسی که با خانواده‌اش خوش‌رفتار باشد، خداوند بر عمرش می‌افزاید».

وظایف همسر

در آموزه‌های دینی برای همسر نیز وظایفی تعریف شده است که زن با انجام آنها می‌تواند بحران خانواده را مدیریت کند. در روایات از کارهای زن با عنوان شوهرداری خوب یاد شده است: «جِهَادُ الْمَرْأَةِ حُسْنُ التَّبَعْلِ».^۴ خوب‌شوهرداری، عبارت کوتاهی است که دلالت بر

۱. نساء: ۱۹.

۲. حرّ عاملی، وسائل الشیعه، ج ۲۰، ص ۱۷۱.

۳. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۸، ص ۲۱۹.

۴. حسین نوری، مستدرک الو سائل، ج ۱۴، ص ۲۴۶.

تمامی رفتارها و گفتارهای شایسته‌ای می‌کند که زن در مورد شوهر خود می‌تواند داشته باشد. برخی از مصادیق خوب شوهرداری عبارت‌اند از:

الف) حفظ اسرار خانواده

خداوند ضمن معرفی زنان صالح، وظایف زنان را قانت و حافظ للغب بودن می‌داند: «فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ حَافِظَاتٌ لِّلْغَيْبِ بِمَا حَفِظَ اللَّهُ»^۱ و زنان صالح، زنانی هستند که متواضع‌اند و در غیاب [همسر خود]، اسرار و حقوق او را حفظ می‌کنند. در مقابل حقوقی که خدا برای آنان قرار داده است، یعنی امانت‌دار بودن زن درباره مسائل خانوادگی و دارایی‌های شوهر در غیاب او.

ب) سامان دادن به امور خانه

امام صادق علیه السلام از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نقل می‌کند: «أَيُّمَا امْرَأَةٍ رَفَعَتْ مِنْ بَيْتِ زَوْجِهَا شَيْئًا مِنْ مَوْضِعٍ إِلَى مَوْضِعٍ تُرِيدُ بِهِ صَلاَحًا، نَظَرَ اللَّهُ إِلَيْهَا وَمَنْ نَظَرَ اللَّهُ إِلَيْهَا لَمْ يُعَذِّبْ»^۲ هر زنی که در خانه همسرش چیزی را جابجا کند تا امور خانه را سامان دهد، خداوند به او نظر لطف خواهد داشت و آن‌که مورد لطف و عنایت ذات مقدس ربوبی باشد، عذاب نخواهد شد.

ج) سازگاری با شوهر

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «أَيُّمَا امْرَأَةٍ لَمْ تَرْفُقْ بِزَوْجِهَا وَحَمَلَتْهُ عَلَى مَا لَا يَقْدِرُ عَلَيْهِ وَ مَا لَا يُطِيقُ لَمْ تُقْبَلْ مِنْهَا حَسَنَةٌ وَ تَلَقَى اللَّهَ وَ هُوَ عَلَيْهَا غَضَبَانٌ»^۳ هر زنی که با شوهر خود سازگار نباشد و شوهر را به چیزی وادار نماید که توانش را ندارد، از او هیچ کار خیری پذیرفته نیست. و در حالی خدا را ملاقات می‌کند که خدا از او خشمناک است. زوج جوانی در دادگاه خانواده حضور یافتند و درخواست جدایی خویش را به قاضی ارائه کردند. مرد جوان که ۳۶ سال داشت، با بیان اینکه همسرم فرد بسیار عصبانی و بداخلاقی است، خطاب به قاضی گفت: «چهار سال از شروع زندگی مان می‌گذرد و در این مدت، هرگز احساس نکردم همسرم می‌تواند چهره‌مهربانی هم

۱. نساء: ۳۴.

۲. محمد بن حسن حرّ عاملی، وسائل الشیعه، ج ۲۱، ص ۴۵۱.

۳. فضل بن حسن طبرسی، مکارم الاخلاق، ص ۲۱۴.

داشته باشد».^۱

د) اطاعت از شوهر

زنی خدمت پیامبر ﷺ آمد و پرسید: «ما حق الزوج علی المرأة؟ فقال لها: أن تُطِيعَهُ ولا تُعصِيَهُ»^۲
حق مرد بر زن چیست؟ فرمود: از او اطاعت کند، او را نافرمانی نکند».

۳. افزایش آستانه تحمل

یکی از فضیلت‌های انسانی، افزایش آستانه تحمل و بردباری بر سختی‌هایی است که از هر سو به انسان هجوم می‌آورد. انسان زمانی می‌تواند در برابر سختی‌ها بیمه شود که صابر باشد. از سوی دیگر یکی از آسیب‌های اخلاقی، کاهش آستانه تحمل است؛ چنان‌که صاحب‌نظران تربیتی معتقدند پرخاشگری، کم‌تحملی و ناراحتی‌های روانی گسترش یافته است. شاهد بر این امر، روند روبه‌رشد آمار دعوای خانوادگی، طلاق، نزاع‌های خیابانی، ضرب و جرح و افزایش آمار جرم و جنایت است. بر این اساس یکی از روش‌های مدیریت بحران خانواده، افزایش آستانه تحمل است؛ یعنی همه اعضای خانواده - به‌ویژه والدین باید در برابر سختی و مشکلات صبر کنند و به حل مشکل آن پردازند؛ زیرا در سایه افزایش آستانه تحمل می‌توان تصمیم منطقی گرفت و هر کدام از اعضای خانواده - به‌ویژه زوجین - با صبر و شکیبایی در موقعیت‌های دشوار زندگی می‌توانند از بروز اختلاف‌ها جلوگیری کنند. امام علی علیه السلام می‌فرماید: «أَنْ يَحْتَمِلَ الرَّجُلُ مَا يُتَوَبُّهُ وَيَكْظِمُ مَا يَغْضِبُهُ»^۳ صبر آن است که شخص آنچه او را می‌آزارد، تحمل کند و آنچه او را به خشم می‌آورد، فروخورد». همچنین ایشان فرمود: «وَ عَلَیْكُمْ بِالصَّبْرِ فَإِنَّ الصَّبْرَ مِنَ الْإِيمَانِ كَالرُّأْسِ مِنَ الْجَسَدِ»^۴ بر شما باد صبر و استقامت کردن؛ زیرا صبر در برابر ایمان، همانند سر به بدن است».

مردی می‌گوید روزی به خانه رفتم و دیدم همسرم عصبانی است و بدون دلیل به من تندی می‌کند. کمی که گذشت، با ملایمت گفتم: تو می‌دانی که من تو را دوست دارم و به زندگی مان

۱. خبرگزاری ایسنا، ۲۶ شهریور ۱۳۹۱، کد خبر: ۹۱۰۶۲۶۱۴۷۵۸.

۲. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۵، ص ۵۰۷.

۳. آقا جمال خوانساری، شرح بر غررالحکم و درر الکلم، ج ۷، ص ۱۹۱.

۴. نهج البلاغة (للصّحی صالِح)، ص ۴۸۲.

علاقتمندم. امروز در هوای سرد لباس شسته بادم و لباس‌ها چند بار روی زمین افتاده بود و بچه‌ها هم مرا اذیت کرده بودند، ناخواسته عصبانی شدم و به شما تندی کردم. می‌خواهم بدانم عصبانیت و تندی من هم به این دلیل است، فکر نکن دوست ندارم. من هم به او گفتم: من هم اگر گاهی به شما تندی می‌کنم، از روی عدم علاقه به شما و فرزندانم نیست، بلکه به دلیل مشکلات بیرون است و عصبانیتم ناخواسته بوده و جدی نیست. اکنون بیش از پانزده سال می‌گذرد و دیگر میان ما نزاع و بگومگویی پیش نیامده است.^۱

نمونه صبر را می‌توان در پایداری زینب علیها السلام مشاهده کرد. تاریخ هرگز زنی به صبوری زینب علیها السلام ندیده است. او ام‌المصایب است؛ به گونه‌ای که هر جا واژه صبر به ذهن می‌آید، پایداری او در برابر تمام مصایب زندگی در مدینه، کربلا، از کربلا تا کوفه و از کوفه تا شام یادآور می‌شود. بی‌تردید حضرت زینب علیها السلام بود که - ضمن مدیریت انقلاب -، اهل بیت علیهم‌السلام را سرپرستی کرد. البته صبر زینب علیها السلام برگرفته از نگرش زیبای اوست؛ آنجا که می‌گوید: «ما رأیت الا جمیلاً؛ من چیزی جز زیبایی ندیدم». آری، صبر به انسان فرصت می‌دهد هنگامی که افکار پریشان، صحنه‌های هول‌انگیز و مصایب از هر طرف به انسان هجوم می‌آورد، فکر صحیح و اراده مطمئن داشته باشد.^۲ بر این اساس زنان و مردان می‌توانند در عرصه‌های مختلف، از جمله بحران خانواده، شکیبایی زینب علیها السلام را الگو قرار دهند.

۴. محبت‌افزایی

احترام متقابل، از اصول بنیادین همسررداری است و زنان و مردان موفق کسانی هستند که احترام به همسران خویش را بر خود لازم می‌دانند. زندگی با احترام و محبت، به درستی پیش می‌رود و مشکلات و سختی‌هایش آسان‌تر حل می‌شود. هرچه توجه، محبت و احترام میان زوجین عمیق‌تر و گسترده‌تر باشد، زندگی خانوادگی از سلامت و رضایت‌مندی بیشتری برخوردار خواهد بود؛ اما هنگام بروز بحران در خانواده، محبت‌ها کاهش می‌یابد؛ زیرا در خانواده نازاحتی و چالش‌های اخلاقی شکل می‌گیرد که نتیجه آن استرس و اضطراب است. در چنین شرایطی افزایش محبت و ایجاد فضای صمیمی بین اعضای خانواده عامل مهم بحران‌زدایی است؛

۱. <https://www.balagh.ir/content/13257> .

۲. سیدمحمدحسین طباطبائی، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۹، ص ۹۶.

بنابراین خانواده‌های کارآمد دارای اعضای هستند که احساسات خود را به یکدیگر آشکار و صریح ابراز می‌دارند. افزون بر آن خانواده‌های کارآمد در ابراز محبت کلامی و غیرکلامی و تمجید و ستایش یکدیگر بسیار سخاوتمند هستند؛ بر این اساس یکی از اصول مدیریت بحران خانواده، محبت‌افزایی است؛ محبتی که خداوند آن را جان‌مایه زندگی خانوادگی قرار داده است: «وَمِنْ آيَاتِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَ جَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَ رَحْمَةً؛^۱ و از نشانه‌های او اینکه از [نوع] خودتان همسرانی برای شما آفرید تا بدان‌ها آرام‌گیرید و میان‌تان دوستی و رحمت نهاد». همچنین: «هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَ جَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا لِيَسْكُنَ إِلَيْهَا؛^۲ او خدایی است که [همه] شما را از یک فرد آفرید و همسرش را نیز از [جنس] او قرار داد تا در کنارش بیسایید».

چون پی یسکن الیهاش آفرید کی تواند آدم از حوا برید^۳

دختر علامه طباطبایی می‌گوید:

در اتفاقی که کرایه کرده بودیم، در طرفی، پدرم برای طلاب تدریس می‌کرد و مادر پشت پرده زندگی می‌کردیم؛ ولی با تمام این مشکلات، زندگی بسیار شادی داشتیم. مادرم مشکلات را از پدرم پنهان می‌کرد و معتقد بود حتی یک ساعت اشتغال ذهن پدرم به مسائل زندگی، برای مادر گناه محسوب خواهد شد و تمامی مشکلات زندگی را از پدر پنهان می‌کردند تا ایشان با خیال آسوده به تحصیل و تدریس پردازند.^۴

البته شایسته است محبت هم از ناحیه مرد و هم از سوی زن ابراز شود. امام صادق علیه السلام فرمود: «الْعَبْدُ كُلَّمَا أَرَادَ لِلنِّسَاءِ حُبًّا أَرَادَ فِي الْإِيمَانِ فَضْلًا؛^۵ هرچه ایمان مرد بیشتر باشد، محبتش به همسرش بیشتر خواهد بود». پیامبر صلی الله علیه و آله نیز فرمودند: «احسن الماس إيماناً أحسنهم خلقاً و ألطفهم

۱. روم: ۲۱.

۲. اعراف: ۱۸۹.

۳. جلال‌الدین محمد مولوی، مثنوی معنوی، دفتر ۱، بیت ۲۴۲۶.

۴. نجمه‌سادات طباطبایی، به نقل از: پایگاه اینترنتی بلاغ؛ در:

<http://www.balagh.ir/content/3829>

۵. حر عاملی، وسائل الشیعه، ج ۲۰، ص ۲۴.

بِأَهْلِهِ وَأَنَا أَلْطَفُكُمْ بِأَهْلِي؛^۱ ایمان آن کس بهتر است که اخلاقش بهتر و مهر و محبتش به خانواده اش بیشتر باشد و من مهربان‌ترین شما به خانواده‌ام هستم».

۵. عقلانیت

عقلانیت،^۲ در آموزه‌های دینی مورد تأکید قرار گرفته است؛ به گونه‌ای که در قرآن ۴۹ بار مشتقات ماده «عقل» به کار برده شده است و واژه‌هایی مانند «یتفکرون» و «یتدبرون» بسیار در قرآن آمده است. امام رضا علیه السلام فرمود: «صَدِيقُ كُلِّ امْرِئٍ عَقْلُهُ وَ عَدُوُّهُ جَهْلُهُ»^۳ دوست هر انسانی عقل او و دشمن او، جهل اوست». در روایات دیگر نیز عقل، ابزاری برای شناخت حقایق دانسته شده است. رسول‌الله صلی الله علیه و آله فرمود: «مَا قَسَمَ اللَّهُ لِلْعِبَادِ شَيْئًا أَفْضَلَ مِنَ الْعَقْلِ؛^۴ خداوند چیزی بهتر از عقل برای بندگانش قسمت نکرده است».

گرچه عاطفه‌گرایی و ایجاد فضای احساسات در نظام خانواده، امری پسندیده و منطقی است؛ اما به معنای نادیده‌گرفتن عقلانیت در حل بحران خانواده نیست. اعضای خانواده باید با تدبیر و علم و آگاهی و دوراندیشی، بحران خانواده را مدیریت کنند. شاید بر این اساس در گزاره‌های دینی به انتخاب عاقلانه به ازدواج زوجین تأکید شده است تا بفهماند در انتخاب همسر «عاقلانه» بیندیشید، از سطحی‌نگری و هوس زودگذر دوری کنید و فریب جلوه‌گری‌ها و خودنمایی‌ها را نخورید: «وَأَنْكِحُوا الْأَيَامَىٰ مِنْكُمْ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِمَائِكُمْ».^۵ امام صادق علیه السلام نیز سفارش می‌کند هنگام انتخاب همسر عاقلانه تصمیم گرفته شود: «إِنَّمَا الْمَرْأَةُ قِلَادَةٌ فَانظُرِي إِلَىٰ مَا تَقْلِدُهُ؛ زن همانند گلوبندی است که بر گردن می‌افکنند؛ پس مراقب باش که چه چیزی را بر گردن می‌افکنی».

۶. مشورت و رایزنی

یکی از روش‌های مدیریت بحران خانواده، مشورت اعضای خانواده است. همان‌گونه که یک

۱. همان، ج ۱۲، ص ۱۵۳.

2. rationality

۳. آقا جمال خوانساری، شرح غرر الحکم و درر الکلم، ج ۷، ص ۲۶۰.

۴. همان، ص ۲۶۲.

۵. نور: ۳۲.

کشور دچار بحران می‌شود، رهبران و مدیران جامعه مشورت می‌کنند تا مشکلات را حل نمایند؛ خانواده نیز کشور کوچکی است که اعضای آن می‌توانند هنگام بروز بحران و مشکل مشورت کنند تا خانواده را از بحران نجات دهند؛ از این رو در مواردی که بحران‌ها به ابعادی جدی‌تر رشد کرده‌اند، مشاوره می‌تواند بسیار مفید باشد. در گزاره‌های دینی نیز به مشورت در عرصه‌های اخلاقی، سیاسی، اجتماعی و خانوادگی توجه خاصی شده است؛ رسول اعظم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ گاهی در کارهای شخصی و درباره‌ی امور جاری مسلمانان با همسران خود مشورت می‌نمود؛ چنان‌که در جریان صلح حدیبیه چنین کرد.^۱ در قرآن نیز سوره‌ای با نام «شوری» وجود دارد که در آن به انجام مشورت دستور داده شده است:^۲ «وَأْمُرْهُمْ شُورَىٰ يُبَيِّنُكُمْ^۳؛ کارشان را به مشورت یکدیگر انجام می‌دهند». نیز در فرازی دیگر فرمان می‌دهد: «وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ^۴؛ و در کار [ها] با آنان مشورت کن».

پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ در امور عمومی مسلمانان هم جلسه‌ی مشاوره تشکیل می‌داد.^۵ همچنین خداوند درباره‌ی شیردادن فرزند^۶ و تربیت و سرپرستی آن می‌فرماید: «أَتْمِرُوا بَيْنَكُمْ بِمَعْرُوفٍ^۷؛ [درباره سرنوشت فرزندان] به شایستگی میان خود به مشورت پردازید [و به طور شایسته تصمیم گیرید]».

۱. جعفر سبحانی، فروغ ابدیت، ج ۲، ص ۴۵۱؛ به نقل از علیرضا انصاری، سبک زندگی از دید گاه قرآن، ص ۱۴۰.

۲. شوری: ۳۸.

۳. شوری: ۳۸.

۴. آل عمران: ۱۵۹.

۵. ناصر مکارم شیرازی و دیگران، تفسیر نمونه، ج ۳، ص ۱۴۴.

۶. طلاق: ۳. «فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا؛ پس اگر [پدر و مادر] بخواهند با رضایت و صلاح‌دید یکدیگر، کودک را [زودتر] از شیر بازگیرند، گناهی بر آن دو نیست»، ناظر بر زود از شیر گرفتن

کودک است (سیدمحمدحسین طباطبایی، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۲، ص ۲۴۱).

۷. طلاق: ۶.

کتابنامه

قرآن کریم

۱. ابن بابویه، محمد بن علی، من لایحضره الفقیه، چ دوم، قم: دفتر انتشارات اسلامی، ۱۴۱۳ ق.
۲. بهشتی، احمد، خانواده در قرآن، چ پنجم، قم: مؤسسه بوستان کتاب، ۱۳۸۵ ش.
۳. جمعی از نویسندگان، مجموعه مقالات قرآن و مدیریت، چ اول، قم: المصطفی، ۱۳۹۶ ش.
۴. طباطبایی، سید محمدحسین، المیزان فی تفسیر القرآن، چ پنجم، قم: دفتر انتشارات اسلامی، ۱۴۱۷ ق.
۵. قهرمانی نژاد شایق، بهاءالدین، بانوی نینوا (زندگی نامه حضرت زینب علیها السلام و نقش او در کربلا)، چ اول، تهران: شرکت چاپ و نشر بین الملل، ۱۳۹۷ ش.
۶. کاوسی، اسماعیل، مدیریت بحران، چ اول، تهران: مجمع تشخیص مصلحت نظام، مرکز تحقیقات استراتژیک، ۱۳۸۹ ش.
۷. محمدی ری شهری، تحکیم خانواده از نگاه قرآن و حدیث، چ چهارم، قم: دار الحدیث، ۱۳۹۰ ش.
۸. مطهری، مرتضی، مجموعه آثار استاد شهید مطهری، چ سوم، تهران: صدرا، ۱۳۸۱ ش.
۹. نجفی، حسین، جامعه شناسی خانواده با نگاهی به منابع اسلامی، چ دوم، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۲ ش.

آسیب‌شناسی محتوایی پویانمایی‌ها بر هویت دینی کودکان

سید علی اصغر موسوی*

مقدمه

کودکی ریشه شکل‌گیری شخصیت، سازه‌های هویت و پیش‌بینی‌کننده آسیب‌های احتمالی در بزرگسالی است. فرایند رشد کودک از مسیر شناخت خود، الگوبرداری و یادگیری از محیط می‌گذرد. کودکان امروز، نوجوانان و جوانان مؤثر فردا و والدان و مربیان آینده خواهند بود. «آنچه بر سر کودکان به عنوان پدر بشر می‌آید، سرنوشت آینده بشر را رقم می‌زند»^۱. در قرآن کریم آمده است: «قُلْ كُلُّ يَعْمَلُ عَلَىٰ شَاكِلَتِهِ»^۲ بگو که هرکس بر حسب ذات و طبیعت خود عملی انجام خواهد داد». همچنین حضرت علی علیه السلام می‌فرماید: «مَنْ لَمْ يَتَعَلَّمْ فِي الصَّغَرِ لَمْ يَتَقَدَّمْ فِي الكِبَرِ»^۳ کسی که در کودکی نیاموزد، هرگز در بزرگی اقدام [مثبتی] نخواهد کرد». فرارگیری کودکان در معرض کنش‌های اجتماعی غیرمستقیم گاه در نقش رسانه‌ها و گاه در نقش قالب‌های رسانه‌ای همانند پویانمایی، فیلم و ... به جای خانواده و دوستان، موجب تأثیرپذیری کودکان از باورها و ارزش‌های القایی آنان می‌شود. میان رسانه‌ها می‌توان تلویزیون را به‌مثابه در دسترس‌ترین «منبع روایت‌کننده هویت» و پویانمایی را جذاب‌ترین قالب برای کودکان در نظر گرفت.

* پژوهشگر ادبیات و هنر دینی.

۱. رضا سربخش و دیگران، «نقش انیمیشن تلویزیونی در احیای آیین‌های نمایشی برای کودکان»، ص ۱۵۶.

۲. اسراء: ۸۴.

۳. علی بن محمد لیبی واسطی، عیون الحکم والمواعظ، ص ۴۶۳، ح ۸۴۲۴.

با توجه به آنکه بیشتر برنامه‌های تلویزیونی، پویانمایی است، نوزادان هم روزانه حدود نیم‌ساعت در معرض تماشای تلویزیون قرار می‌گیرند.^۱ «بر اساس پژوهشی نیز میانگین مدت زمان تماشای تلویزیون در کودکان ۶ تا ۹ ساله به طور میانگین ۸۸ دقیقه (حداقل ۵ و حداکثر ششصد دقیقه) در شبانه‌روز است».^۲ از طرفی استفاده بیش از هفتاد درصد از برنامه‌های خارجی (پویانمایی) دارای جذابیت فوق‌العاده بصری، صوتی و داستانی در جدول پخش روزانه^۳ سبب شده است کودکان به دلیل تخیل‌پذیری، همانندسازی، توجه، کنجکاوی و تفکر عینی، آماده انواع الگوبرداری از مفاهیم بیگانه شوند؛ درحالی‌که بیشتر پویانمایی‌های موجود توسط کمپانی‌های والت دیزنی^۴ تولید می‌شود و بسیاری از این آثار در پی تخریب، تغییر و تبدیل عناصر هویتی اسلامی است. به عبارت دیگر:

لایه پنهان پویانمایی‌های غربی با هدف تحول روند تربیت دینی فرزندان و در تقابل با مبانی دینی و انقلابی درصدد سوق جهان‌بینی کودکان با رویکردی نرم به سوی مکاتب الحادی غرب می‌باشد.^۵

هرچند برخی از پویانمایی‌ها تأثیر مثبتی در رشد و شخصیت‌سازی کودکان دارند، در این میان برخی از پویانمایی‌ها آسیب‌های جدی بر هویت دینی کودکان وارد می‌کنند. نظر به اهمیت موضوع، افزون بر آثار مثبت پویانمایی‌ها، این مقاله در پی آسیب‌شناسی محتوای پویانمایی‌ها بر هویت دینی کودکان است.

۱. موسی پورنعمت‌اله و فریبا درتاج، «ارزشیابی پویانمایی‌های دینی تلویزیون جمهوری اسلامی ایران»، ص ۱۵۷ - ۱۸۲.

۲. ر.ک به: فاطمه زارع بیدکی و دیگران، «بررسی ارتباط بین عادات رسانه‌ای با اضطراب و ترس در دندانپزشکی»، ص ۳۷۹.

۳. پژوهش میدانی توسط نگارنده.

۴. مجموعه کمپانی‌هایی که سهام داران آن صهیونیستی هستند؛ بیشتر پویانمایی‌ها توسط این شرکت‌ها ساخته می‌شود.

۵. مرتضی عزیزی و شهره پیرانی، «اغوی ضدانقلابی‌گری دینی به کودکان»، ص ۹۲.

هویت از دیدگاه اسلام

جایگاه هر فرد از دیدگاه اسلام در «نظام هستی»، هویت او را تعیین می‌کند. در دیدگاه اسلامی نقش اجتماعی مردم نیز ذیل نقش هستی‌شناختی آنها تعریف می‌شود. عامل اصلی تعیین هویت در دیدگاه اسلامی، نقش وجودشناختی است.^۱ به عبارت ساده‌تر هسته مرکزی هویت، همان فطرتی است که خداوند به انسان بخشیده و شاخ‌وبرگ‌های هویت، انتخاب‌هایی است که انسان به اختیار خود انجام می‌دهد؛ از این رو برخی حسب اختیار خود «وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ أُولَئِكَ الْمُقَرَّبُونَ» می‌شوند و برخی «أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ».^۲

خداوند در قرآن کریم برای به‌تصویرکشیدن هویت انسان، از او به خلیفه‌الله تعبیر کرده است.^۳ امیرالمؤمنین علی علیه السلام درباره هویت و خودشناسی فرمود: «رَحِمَ اللَّهُ امْرَأً عَرَفَتْ مِنْ أَيْنٍ وَ فِي أَيْنٍ وَ إِلَى أَيْنٍ»؛^۴ خدا رحمت کند آن کس را که بداند از کجاست و در کجاست و به سوی کجا می‌رود؛^۵ از این رو اگر کسی سه شناخت را تحصیل کند و بتواند پاسخ این سه پرسش اساسی را بدهد، «خود» را شناخته است: اول: از کجا آمده‌ام؟ مبدأم کجا است؟ دوم: در حال حاضر کجا و در چه وضعیتی قرار دارم؟ سوم: به کجا می‌روم و مقصدم کجاست؟ پاسخ این سه پرسش در واقع همان سه مورد از اصول دین است: توحید، نبوت و معاد. شناخت اینکه کجا بوده‌ایم و اصل و ریشه وجود ما از کجاست، همان بحث «توحید» و خداشناسی است. شناخت اینکه روی در کجا داریم و به سوی چه مقصدی در حرکتیم، همان شناخت «معاد» است. این مسئله هم که بین این مبدأ و مقصد در این دنیا چه باید کنیم تا به سلامت به آن مقصد برسیم، مربوط به بعثت انبیا و «نبوت» است.^۶

۱. جمیل علم‌الهدی، «هویت از منظر قرآن و فلاسفه»، ص ۲۱۴.

۲. همان، ص ۲۲۷.

۳. ر. ک به: بقره: ۳۰ - ۳۱.

۴. ر. ک به: صدرالمتالهین شیرازی، اسفار، ج ۸، ص ۳۵۵.

۵. محمدتقی مصباح یزدی، به سوی او، ص ۸۶.

هویت دینی

دین‌شناسانی مانند میرچا الیاده، انسان را موجودی دینی معرفی می‌کنند؛ زیرا هویت همه انسان‌ها با مذهب و دین آنها شناخته می‌شود.^۱ هویت دینی نشان‌دهنده احساس تعلق و تعهد به دین و جامعه دینی است.^۲

هویت دینی، پدیده‌ای است که در پی ارتباط با خدا و عمل به آموزه‌های دینی در وجود انسان به دست می‌آید و نقش بنیادینی در ایجاد و دستیابی به دیگر ابعاد هویت انسان دارد؛ زیرا انسان با تکیه بر خداوند در جایگاه تنها تکیه‌گاهی که انسان می‌تواند با تکیه بر او به آرامش برسد و پذیرش دین و عمل به دستورهای آن به عنوان برنامه‌ای که همه دستورهای اساسی زندگی را برای انسان به همراه دارد، می‌تواند هویت دینی خود را به دست بیاورد و به زندگی خود هدف و جهت ببخشد و این‌گونه خود واقعی‌اش را کشف کند و به هویت‌های دیگر خود همچون هویت فردی، هویت خانوادگی، اجتماعی و ... دست یابد.^۳

مؤلفه‌های هویت دینی عبارت‌اند از: اعتقادی، ایمانی، شرعی، عبادی، اخلاقی و پیامدی.^۴

۱. اعتقادی

عقیده بر اساس آموزه‌های اسلامی، محتوای نظری یک آیین است که ناظر بر موضوع‌های بنیادین هستی‌شناختی و مسائل غایی حیات است.^۵ قرآن مجید، رسالت، مهدویت و ... از جمله معرف‌های هویت در بعد اعتقادی هستند که بسیاری از پویانمایی‌ها بدان‌ها هجوم برده‌اند. چشم‌انداز بسیاری از این کارها برای دستیابی به اهداف «پروتکل ۲۰۳۰»^۶ است؛

۱. حجت‌الله جوادی، «هویت دینی یا هویت‌های دینی»، ص ۱۳۶.

۲. حمدرضا شرفی، جوان و بحران هویت، ص ۹۲ - ۱۰۲.

۳. محمد صادق سخاوی یزدی، «هویت فردی و از خود بیگانگی از منظر آیات و روایات»، ص ۱۱۸.

۴. براساس تقسیم‌بندی قصری، مؤلفه‌های هویت دینی به مؤلفه‌های اعتقادی، اخلاقی، ایمانی، شرعی، عبادی و پیامدی بخش می‌شود (قصری، «مؤلفه‌های هویت دینی»، ص ۱۶۸).

۵. محمدرضا طالبان، «چارچوبی مفهومی برای پیمایش دینداری در ایران»، ص ۳۸.

۶. ر.ک به: B2n.ir/m40675

برای نمونه در پروتکل ۲۰۳۰ به ترویج فردیت و مصداق‌های زندگی فردی، بدن فردی، علایق فردی، غرایض فردی، انتخاب جنسیت فردی و فراجنسیتی تأکید شده است. فردیت در اینجا به معنای انتخاب شخصی، خارج از رهنمودها و آموزه‌های دینی و حتی انسانی است. به عبارتی خود در مقابل خدا قرار می‌گیرد و محور و مرکز عالم تلقی می‌شود. بدین ترتیب که کل جهان برای دستیابی فرد به اهداف فردی‌اش آفریده شده است و او بدون محصور شدن در هر تکلیف، رهنمود و چارچوبی می‌تواند به اهدافش برسد.

آزادکردن بشر از قید چارچوب‌های دینی، ثمری جز اسارت و بردگی برای شیطان ندارد؛ درحالی‌که اسلام قائل به مخلوق بودن انسان است، انسانی که وابسته به خدای متعال می‌باشد. در قرآن کریم آمده است: «يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ»^۱ ای مردم شما [همگی] نیازمند به خدایید؛ تنها خداوند است که بی‌نیاز و شایسته هرگونه حمد و ستایش است».

بنابراین چگونه می‌تواند خود را محور عالم قرار دهد؛ درحالی‌که در برابر خدا هیچ استقلالی از خود ندارد؟ بنابراین چنین باوری در کودکان موجب دنیاطلبی و به دنبال نعمت‌های مادی بودن خواهد شد.^۲

از سویی تحمیل نظام فکری فراجنسیتی و خلق شخصیت‌های پویانمایی فراجنسیتی، نشان‌دهنده حذف رسالت اجتماعی، دینی، ملی و قومی شخصیت‌های کارتونی در دو دهه اخیر در برابر سال‌های قبل از ۲۰۰۰ میلادی است. پویانمایی‌های شرک، باب اسفنجی و بچه رئیس فقط برداشت‌های فردی و استفاده ابزاری از دیگران را به کودکان القا می‌کند، نه اینکه مفاهیمی چون میل به دین را در زیست اجتماعی ایجاد کند؛ به این ترتیب که فرد مختار است اهداف و امیال شخصی را در زندگی دنبال کند نه اهداف غایی و الهی خلقت از عبودیت انسان گرفته تا رسیدن به مرتبه کمال را.

۱. فاطر: ۱۵.

۲. زینب نادری و همکاران، «بازنمایی اتوپیا در پویانمایی‌های کودکان» ص ۹۴.

از دیگر سو پویانمایی‌ها با تبلیغ نمادها و عقاید ادیان دیگر در پی هموارکردن راه برای گرایش افراد به دیگر ادیان یا با ایجاد تشکیک و توهم در باورهای دینی آنان یا ایجاد علاقه به باورهای آن ادیان هستند تا فرد در نهایت با پشت‌سرنهاندن تمام باورهای خود در کودکی و نوجوانی، در بزرگسالی به سمت ادیان الحادی سوق پیدا کند.^۱ در این بین شرکت والت دیزنی^۲ با اجرای «دیپلماسی کودکان» و تمرکز بر ارزش‌گذاری اهداف مادی‌گرای، در پی ایجاد تصورات و دیدگاه‌های اتوپیایی غربی و ادیان الحادی در ذهن کودکان است تا «در نهایت با برنامه‌ریزی‌های بعدی منجر به تغییرات در نسل‌ها و حتی جذب نخبگان کشورها شود».^۳ این شرکت با نگاه به پویانمایی در جایگاه سلاحی ایدئولوژیک با استقرار کلیشه‌های اومانستی، به‌کارگیری موتیف‌های جادو و طلسم حتی تعریف منجی آمریکایی، در پی تخریب، تغییر و تبدیل عناصر هویتی ایرانی - اسلامی است.

برای نمونه در پویانمایی «یخ‌زده» به گونه‌ای همه‌جانبه با تبلیغ اوهم‌پرستی، الحادگرایی، همجنس‌گرایی، تمسخر جهان سومی بودن و ... در پی تخریب باورها و عقاید کودکان مسلمان است. در متن پویانمایی به عناصر اربعه و تسلط آنها بر محیط زیستی و فکری انسان پرداخته می‌شود؛ بدین ترتیب از تبلیغ توت‌م پرستی (تقدس و تشخیص حیوانات) تا تسلط عناصر اربعه (آب، آتش، خاک و باد) بر حیات بشری و زیست انسانی به این موضوع تصریح می‌کند که انسان در حیات خویش تنها با عوامل افسانه‌ای، خرافه، دیو، طبیعت، تصرفات رفتاری، جادو و ... سروکار دارد. جالب آنکه شخصیت اصلی پویانمایی که یک خانم نیمه‌عریان سفیدپوست و باری‌نماد است، در جایگاه منجی، نجات‌بخش و حیات‌بخش دیگران از شرارت‌ها نشان داده می‌شود.

همچنین در پویانمایی‌های «آپ» و «زی» به بحث اتوپیا و بهشت زمینی پرداخته می‌شود و افزون بر آنکه آن را با جاذبه‌های مادی عجین کرده‌اند، رسیدن به آن را مسئله‌ای بیهوده بیان

۱. سیدعلی اصغر موسوی، «آسیب‌شناسی محتوای پویانمایی‌های غربی در تربیت دینی کودکان»، ص ۷۲.

۲. مجموعه کمپانی‌هایی که سهام‌داران آن صهیونیستی هستند.

۳. قواد یزدی، «دیپلماسی عمومی برای کودکان»، ص ۱۳۵.

می‌کنند. در فرهنگ اسلامی، امید رسیدن به اتوپیا (مدینه فاضله) با حکومت مهدوی تحقق می‌پذیرد؛ اما نوع صحبت‌های «زی» در ابتدای نمایش نشان از خسته‌شدن از وضع موجود و قوانین دست‌وپاگیر است و هنگامی که کودکی به تماشای چنین فیلمی می‌نشیند، دقیقاً همین افکار از طریق هم‌ذات‌پنداری در او شکل می‌گیرد؛ در نتیجه موجب شکل‌گیری نوعی بی‌خودبودن و بیهوده‌زیستن درون او می‌شود؛ در حالی که مدینه فاضله شیعه با توجه به نگاه صحیح و کامل ائمه معصومین و قرآن به هدف زندگی، امید و امیدآفرینی طراحی شده است. در قرآن کریم آمده است:

و نُرِيدُ أَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتَضَعُوا فِي الْأَرْضِ وَ نَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَ نَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ؛^۱

ما می‌خواهیم بر مستضعفان زمین منت نهمیم و آنان را پیشوایان و وارثان روی زمین قرار دهیم.

در اتوپای غربی هدف زندگی، رسیدن به رفاه است؛ در حالی که در نگاه شیعه آرمان‌شهری ترسیم شده است که هدف زندگی در آن سعادت دنیا و آخرت و کسب رضای خالق است.^۲

۲. ایمانی

منظور از مؤلفه ایمانی، شدت تعلق، عمق دل‌بستگی و میزان اعتماد و اتکا به محتوای نظری یک آیین است^۳ که متشکل بر دو وجه تجربه^۴ و علقه^۵ دینی است.

در پویانمایی‌ها برای ایجاد حس تردید، شک و درنهایت بی‌زاری کودکان از آیین تربیتی اسلام، به ایجاد اسلام‌هراسی می‌پردازند؛ آن هم با تقابل تفکرات صهیونیستی، اومانیستی، آگریستانسیالیستی و نهیلیستی با اندیشه‌های آیین متمدن اسلامی.^۶ اسلام‌هراسی نوعی ترس از گسترش مفاهیم اسلامی انسانی و کرامت انسانی بر اساس تکوین و خلقت الهی است. جالب

۱. قصص: ۵.

۲. زینب نادری و همکاران، «بازنمایی اتوپیا در پویانمایی‌های کودکان» ص ۹۰.

۳. علیرضا شجاعی‌زند، «مدلی برای سنجش دینداری در ایران»، ص ۵۸.

۴. تجربه دینی، قلبی و درونی و در ارتباط با احساسات درباره اصول و ابعاد دینی است.

۵. ر. ک به: پویانمایی پرندگان عصبانی.

آنکه در جوامع غربی با تقدیم ذهن کودکان به تعالیم بودایی و هندوئیسم به مخالفت بر نمی‌خیزند و در دل کشورهای غربی، تعامل بودیسم و زیرمجموعه‌اش تبلیغ می‌شود؛ اما با تعلیم اسلام و مصداق آن از پوشش گرفته تا مساجد به شدت در جنگ هستند. از طرفی در برخی از آثار به‌ویژه با پیدایش داعش می‌کوشند ضمن اسلام‌هراسی، از مسلمانان افرادی عقب‌مانده، مرتجع، زامبی، تروریسم و نادان بسازند. این موضوع باعث می‌شود احساس افتخار و تعلق کودک مسلمان به مذهبش کم‌رنگ‌تر شود؛ برای مثال در پویانمایی «علی بابا»، غول نجات‌بخش او ذهنیت (آنچه تاکنون او شنیده) را از گوش علی بابا به صورت یک طومار بیرون می‌آورد که این طومار در بردارنده کلمات مقدس به زبان عربی است. غول افزون بر بی‌احترامی به کلمات مقدس، آنها را به آتش می‌کشد و محو می‌کند.

همچنین در کارتون «تام و جری»، جهیدن شراره آتش از شومینه، وقتی که تام خواب است و خواب جهنم را می‌بیند، این تداعی را در ذهن کودک به وجود می‌آورد که آموزه‌های دینی نوعی خواب و خیال و دروغ هستند و فقط آنچه موجود است و به عبارتی حیات فیزیکی دارد، محل اعتبار است و نه آموزه‌های مقدس. تکرار مواجهه کودک با چنین القائاتی از اعتماد و تکیه او به آموزه‌های دینی می‌کاهد.

هرچند جهان غرب پیشگام اسلام‌هراسی است، در مشرق‌زمین نیز ژاپنی‌ها، چینی‌ها، کره‌ای‌ها و هندوها با تمسخر مساجد، باورها و افراد مسلمان به دنبال تخریب چهره اسلام در جهان هستند.

۳. شرعی

منظور از این مؤلفه، تقید به واجبات شرعی و اجتناب از تحریم‌های شرعی است. در پویانمایی‌ها برای تضعیف تعهدهای نوجوانان به وجوب شرعی، از مهارزدایی تحریم‌های شرعی استفاده می‌کنند؛

برای نمونه مدیرعامل کمپانی والت دیزنی، چندی قبل برای تبلیغ جامعه رنگین‌کمانی^۱ رسماً اعلام کرد که دست‌کم پنجاه درصد از تولیدات این کمپانی سرگرمی‌ساز، منحرفین جنسی و افراد به اصطلاح "دگرباش جنسی" به صورت رسمی شخصیت‌های اصلی را تشکیل خواهند داد.^۲

جامعه ال‌جی‌بی‌تی یا پرچمی با طرح رنگین‌کمان را پرچم رسمی و نماد اصلی خود انتخاب کرده‌اند؛ درحالی‌که خود واژه رنگین‌کمان از شعرها و داستان‌های کودکان گرفته تا تصویر آن در لباس و لوازم تحریر، حتی اسم برنامه‌های کودک در زندگی کودکان نقش دارند. از طرفی ذهن کودکان همواره از رنگین‌کمان لطافت خاصی را دریافت می‌کند و در سالیان گذشته رنگین‌کمان نماد صلح، دوستی و طراوت در جهان بوده است. اما پرسش اینجاست: چرا گردانندگان فحشا و نابودگران خانواده و اجتماع از این نماد لطیف برای اهداف خبیث و رفتارهای غیرانسانی بهره جستند؟

یکی از دلایل این است که ایجادگران این گروه ننگ‌آور در فکر القای امیال ضدفطری و حیوانی و استعمار کودکان معصوم هستند؛ از این‌رو واگرایی یا تفکیک جنسیتی دختر و پسرها در پویانمایی‌ها، در آینده آنان را به این سمت‌وسو خواهد رساند که تنها به هم‌جنس خود طبق عادت گرایش پیدا کنند و در این میان شدت عمل اهالی تقدس دینی هم به موضوع بیشتر کمک می‌کنند؛ بنابراین سختگیری‌های جداسازی جنسیتی خارج از تعصب دینی در آینده نتایج خوبی را به همراه نخواهد داشت.

امروزه پویانمایی‌ها با جدیت به دنبال القای مفاهیم همجنس‌گرایی به کودکان هستند؛ برای نمونه در داستان «اسباب‌بازی ۴»^۳ به صورت بسیار زیرکانه یک زوج همجنس‌گرا را در مهدکودک نشان داده‌اند.

۱. جامعه ال‌جی‌بی‌تی یا جامعه رنگین‌کمانی، جامعه افراد همجنس‌گرای زن، همجنس‌گرای مرد، دوجنس‌گرا، تراجنسیتی و سازمان‌های ال‌جی‌بی‌تی و مجموعه عادات رفتاری و فرهنگی‌شان هستند که توسط یک فرهنگ مشترک و جنبش‌هایشان متحد شده‌اند (ویکی‌پدیا، مفهوم جامعه رنگین‌کمانی).

۲. <http://fna.ir/1qnnrv>.

۳. <http://www.yjc.ir/00Uj8m>

۴. اخلاقی- تربیتی

پیامبر اسلام ﷺ می فرماید: «إِنَّمَا بَعِثْتُ لِأَتَمِّمَ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ؛^۱ من تنها برای تکمیل فضایل اخلاقی مبعوث شده‌ام». همچنین علی علیه السلام می فرماید:

كُنَّا لَا نَزُوجُ جَنَّةً وَلَا نَخْشَى نَارًا وَلَا تَوَابًا وَلَا عِقَابًا لَكَانَ يَنْبَغِي لَنَا أَنْ نَطْلُبَ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ؛ فَإِنَّهَا مِمَّا يَدُلُّ عَلَى سَبِيلِ النَّجَاحِ؛^۲

اگر ما امید و ایمانی به بهشت و ترس و وحشتی از دوزخ و انتظار ثواب و عقابی نمی داشتیم، شایسته بود به سراغ فضایل اخلاقی برویم؛ چراکه آنها راهنمای نجات و پیروزی و موفقیت هستند.

منظور از بعد اخلاقی در هویت دینی، رعایت اخلاقیات یعنی عمل به اعمال پسندیده و دوری از اعمال ناپسند است؛ در حالی که در پویانمایی‌ها به طور پیوسته اخلاقیات نقض می شوند؛ همچون:

هیجان‌انگیزی: موسیقی‌های مهیج و تند از جمله «راک» که به طور معمول در پارتی‌ها و کلوب‌های شبانه برای گرایش به مواد مخدر استفاده می شود، در پویانمایی‌ها برای ایجاد هیجان گنجانده می شود. این موسیقی‌ها بلوغ زودرس و تداعی ذهنی در آینده^۳ را در بر دارد؛ در حالی که فضا سازی موسیقایی برای کودکان با نظر بر بایسته‌های علم روان‌شناسی درباره موسیقی متناسب با روان کودک باید عاری از القای هیجان‌های وهم‌انگیز و تخدیری باشد. متأسفانه حتی در برنامه‌های زنده کودکان شبکه پویا نیز از موسیقی «رپ» به طرز نامناسب استفاده می شود^۴ که خود نماد نگرش پوچ‌گرایی، هنجارشکنی زبانی، گریز از قوانین و موسیقی طبیعت‌گراست؛

۱. فضل بن حسن طبرسی، تفسیر مجمع‌البیان، ج ۹۷، ص ۲۹.

۲. حسین بن محمد تقی نوری، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، ج ۱۱، ص ۱۹۳.

۳. موسیقی از جمله عناصری است که حس‌هایی را در انسان بر می‌انگیزاند، مثل حس مکان و تداعی ذهنی باعث می‌شود فرد در بزرگسالی نیز بسان کودکی اجازه بروز هیجان‌ها را به خودش بدهد.

۴. در یکی از کارتون‌های ایرانی، شخصیت پسر شعر «رپ» یکی از آهنگ‌های سروش هیچکس - خواننده رپ - را می‌خواند.

درحالی‌که در گذشته از نمایش «تخت‌حوضی» استفاده می‌شد که دارای موسیقی بومی تنبک و تنپو یا سوت بود.

اختلال دون ژوانیسم:^۱ علاقمندی کودکان به پویانمایی‌های خارجی را می‌توان در بازدید رده اول پربیننده‌ترین قسمت‌های مشاهده‌شده در نوروز ۱۴۰۱ در تلویزیون سنجید؛ «براساس این آمار پویانمایی "بچه رئیس" شبکه پویا با ۲ میلیون و ۳۴۵ هزار و ۴۱۹ بازدید در جایگاه اول پربیننده‌ترین برنامه قرار گرفت».^۲ نوع لباس، طرز رفتار و گفتمان بچه‌رئیس نشان‌دهنده یک شخصیت دون ژوان است. جهان غرب به‌ویژه نژادپرستان اروپایی - آمریکایی در فکر القای دون ژوانیسم (با توجه به موضوعیت نداشتن آن بین کودکان) در کودکان خردسال هستند. این پویانمایی بین اغلب کودکان جهان این طرز فکر را به وجود می‌آورد که تنها کودکان واجد موی بور، چشم سبز - آبی و خوش‌پوش می‌تواند قهرمان و فاتح باشد؛ زیرا او فقط توانمندی و استعداد درک وضعیت و قدرت تصمیم‌گیری را دارد و دخترکان خردسال دور او می‌چرخند؛ درست مثل بازیگران خوش‌پوش هالیوود که جز امیال شخصی، به هیچ تعهدی اعتقاد ندارند. بیماری دون ژوانیسم، آثاری چون خودشیفتگی، اغواگری، اتکای به نفس کاذب و عدم احترام به علائق دیگران را دربر دارد. حال اگر بیماری خودشیفتگی جنسیتی بین کودکان بدین شکل در قاب برنامه‌های نمایشی القا شود، در آینده تلاش کودکان برای اغواگری و جلب توجه با رفتارهای فانتزی زندگی خانوادگی آنان را به ورطه نابودی خواهد کشاند.

دون اندیشه ملیتی: همان‌طور که در بحث دون ژوانیسم غربی گفته شد، القای توانمندی در ژنگان^۳ خاص اروپایی - آمریکایی بیشتر در محصولات رسانه‌ای کودکان و نوجوانان یا جوانان و بزرگسالان و به‌ویژه محصولات والت دیزنی و هالیوود وجود دارد؛ اما نقطه مقابلی هم به نام

۱. اصطلاحی غیربالیینی است برای اشاره به تمایل مردانی که خواهان داشتن روابط جنسی و عاطفی با زنان مختلف هستند (<https://fa.wikipedia.org/wiki>).

۲. پربیننده‌ترین‌های تلویزیون در نوروز اعلام شدند، روزنامه وطن امروز، ۱۴/۱/۱۴۰۱، کد خبر: ۲۴۷۱۲۶، موجود در:

<https://vatanemrooz.ir/Newspaper/BlockPrint/247126>.

3. Genome.

ناتوانی قومیتی و ملیتی داریم که در طول تاریخ آن را در حیات زیستی رنگین‌پوستان همواره دیده‌ایم؛ همچنین داستان بردگی و برده‌داری و بنده‌پروری خود شاهد این مدعاست. در برخی از آثار کارتونی، اغلب کودکان سیاه‌پوست و رنگین‌پوست تحت سلطه کودکان سفیدپوست هستند که توسط آنها آزار و اذیت می‌شوند. جالب آنکه شخصیت‌های باهوش، مدیر و مدبر، سفیدپوست و با چشم سبز - آبی هستند و دیگر اقوام جهان به عنوان شخصیت‌های کم‌هوش و نادان.

۵. رفتاری (پیامدی)

این بُعد اعمالی را دربر دارد که از عقاید، احساسات و اعمال مذهبی ریشه می‌گیرد و از ثمره‌ها و نتایج ایمان در زندگی و کنش‌های بشر است.^۱ پویانمایی‌ها همواره می‌کوشند از راه هم‌ذات‌پنداری کودکان بر رفتار آنها تأثیر سوء بگذارند.

یکی از مشهودترین آسیب‌های پویانمایی‌ها، القای عریان‌گرایی است. عریان‌گرایی تعلق به عصر مشخصی ندارد و در طول تاریخ بشری همواره در قومیت‌ها و ملیت‌ها مطرح بوده است. در طول تاریخ تنها در معدود کشورهای متمدن همانند ایران، عریانی کمترین جایگاه را داشته است. در تمدن سترگ ایرانی، پوشش همیشه نماد محبوبیت و محجوبیت بوده است و حتی مجسمه یا تمثال عریان در تاریخ تمدن پارسی، پارتی و اسلامی دیده نشده است. در کارتون‌های دو دهه گذشته، عریانی شخصیت‌های کارتون‌ها یا فیلم‌ها تنها هنگام شنا یا استحمام بوده است؛ حتی هنگام خواب، بازی و مهمانی از بیشترین پوشش استفاده می‌شد و در نمادهای تاریخی هم با توجه به قدمت پوشش مناسب رعایت شده است؛ در حالی که در سالیان اخیر تغییر مواضع گرداندگان جهان صنعت به سمت عریان‌یسم و تشویق برای حداقل‌رسانی پوشش ملت‌ها به صورت نمادین و تأثیرگذار رخ داده است؛ برای نمونه در پویانمایی‌های مختلفی از جمله «تارزان» (کودک جنگلی)، پوشش حداقلی حیوانات جنگلی و در پویانمایی «باب اسفنجی» کوتاه‌ترین و کمترین لباس‌ها در حد دو تکه مشاهده می‌شود. بدن‌نمایی و تن‌پوش حداقل، از

۱. علیرضا شجاعی‌زند، «مدلی برای سنجش دینداری در ایران»، ص ۶۱ - ۶۳.

کودکی تا دوران دانش‌آموزی و دانشجویی کالج - دانشگاه در فیلم‌های سالیان اخیر مشهود است؛ از این‌رو در طی سال‌های آینده شاهد عریانیسم گسترده در سطوح مختلف کشورهای جهان حتی در کشورهای عقب‌مانده خواهیم بود.

شعار «بدنم مال خودمه» که در ایران متمدن بر زبان عده‌ای قرار گرفته است، بدوی و به قول امروزی‌ها ناگهانی نبوده است، بلکه سال‌هاست در مجامع فرهنگی غربی - شرقی و رسانه‌های حقیقی و مجازی بر این موضوع سرمایه‌گذاری‌های کلان انجام شده است تا با تغییر دیدگاه فرزندان مسلمانان درباره پوشش، در آینده بتواند سرمایه‌گذاری‌های مادی - معنوی را به صاحبان این افکار ارتجاعی بازگرداند. هرچند نهادهای سازنده عریانیسم از روی غفلت و تصور همیشگی بزرگان خانواده و اجتماع از این باور است که کودکان از عریان‌بودن خود مثل بزرگان به نتایج احساسی هورمونی خاص نمی‌رسند؛ در حالی که تمام روان‌شناسان بزرگ معتقدند کودک بعد از یک‌سالگی به جنسیت و تمیز رفتار بدنی خود آگاهی می‌یابد.

بنابراین خانواده‌ها باید فرزندان را از خردسالی با مقوله حیا و پوشش مناسب آشنا کنند؛ زیرا عادت فرزندان به پوشیدن لباس‌های نامتعارف و بدن‌نما موجب عادی‌سازی عریانی می‌شود. در تأکید آشناسازی فرزند با آموزه‌های دینی در فرمایشی از امام صادق علیه السلام آمده است: «بَادِرُوا أَوْلَادَكُمْ بِالْحَدِيثِ قَبْلَ أَنْ يَسْبِقَكُمْ إِلَيْهِمُ الْمَرْجئه»^۱ در یاد دادن حدیث به فرزندان خود شتاب ورزید پیش از آنکه مرجئه - از گروه‌های منحرف اعتقادی - در تعلیم آنان بر شما سبقت گیرند».

۱. حسن بن علی ابن‌شعبه حرانی، تحف العقول، ص ۱۰۴.

کتابنامه

۱. ابن شعبه حرانی، حسن بن علی، تحف العقول، قم: غفاری، ۱۳۶۳ ش.
۲. ایزدی، فؤاد و ابراهیم شمشیری، «دیپلماسی عمومی برای کودکان: مطالعه موردی پویانمایی‌های والت دیزنی»، رسانه‌های دیداری و شنیداری، س ۲۹، ش ۱۳، ۱۳۹۸ ش.
۳. جوادی، حجت‌الله، «هویت دینی یا هویت‌های دینی»، مجله اسلام‌پژوهی، ش ۱، ۱۳۸۴ ش.
۴. زارع بیدکی، فاطمه، زهرا بحرالعلومی و مریم وفائی شاهی، «بررسی ارتباط بین عادات رسانه‌ای با اضطراب و ترس در دندانپزشکی در افراد ۶ تا ۱۵ سال»، مجله دانشکده دندانپزشکی مشهد، س ۴۶، ش ۴، ۱۴۰۱ ش.
۵. سخاوی یزدی، محمدصادق، «هویت فردی و از خودبیگانگی از منظر آیات و روایات»، پایان‌نامه مقطع ارشد: دانشگاه باقر العلوم، ۷، ۱۳۸۸ ش.
۶. سربخش، رضا، حسین میرزاپور و رئوف سربخش، «نقش انیمیشن تلویزیونی در احیای آیین‌های نمایشی برای کودکان»، فصلنامه مطالعات میان‌رشته‌ای ارتباطات و رسانه، س ۴، ش ۱۱، بهار ۱۴۰۰ ش.
۷. شجاعی زند، علی‌رضا، «مدلی برای سنجش دینداری در ایران»، جامعه‌شناسی ایران، دوره ۶، ش ۱، ۱۳۸۴ ش.
۸. شرفی، محمدرضا، جوان و بحران هویت، سروش، ۱۳۸۶ ش.
۹. صدرالمتألهین شیرازی، محمد، اسفار، ج ۱، قم: مصطفوی، [بی‌تا].
۱۰. طالبان، محمدرضا، «چارچوبی مفهومی برای پیمایش دینداری در ایران»، اسلام و علوم اجتماعی، ش ۲، ۱۳۸۸ ش.
۱۱. طبرسی، فضل بن حسن، تفسیر مجمع البیان، ترجمه آیات، تحقیق و نگارش: علی کرمی، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۸۰ ش.
۱۲. طهماسبی، مهدی، چگونگی انتقال مفاهیم دینی به جوانان، قم: مرکز پژوهش‌های اسلامی

صداوسیما، ۱۳۸۱ ش.

۱۳. علم‌الهدی، جمیله، «هویت از منظر قرآن و فلاسفه»، بینات، ش ۵۵، ۱۳۸۶ ش.

۱۴. قصری، علی‌رضا، «مؤلفه‌های هویت دینی»، فصلنامه فرهنگ و ارتباطات، دوره ۲، ش ۳، ۱۳۸۹ ش.

۱۵. مصباح یزدی، محمدتقی، به سوی او، تحقیق: محمدمهدی نادری قمی، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه‌السلام، ۱۳۸۳ ش.

۱۶. موسوی، سیدعلی‌اصغر؛ «آسیب‌شناسی محتوای پویانمایی‌های غربی در تربیت دینی کودکان»، پژوهش‌نامه تبلیغ اسلامی، ش ۲، ۱۳۹۹ ش.

۱۷. نادری، زینب، سیدحمیدرضا علوی و مراد یاری دهنوی، «بازنمایی اتوپیا در پویانمایی‌های کودکانه با تأکید بر مفاهیم هستی‌شناسی»، اسلام و پژوهش‌های تربیتی، س ۱۸، ش ۹، ۱۳۹۶ ش.

۱۸. نوری، حسین بن محمدتقی، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، ج ۱۱، قم: مؤسسه آل‌البیت علیهم‌السلام، ۱۳۶۸ ش.

سایت‌ها

7. <http://www.flashkhor.com/forum/showthread.php?tid=222059>

8. <https://www.baharnews.ir/news/284646/print/>

9. <https://www.tasnimnews.com/fa/news/1394/07/08/874511>

10. <http://fna.ir/1qnnrv>

11. <http://www.yjc.ir/00Uj8m>

12. <https://fa.wikipedia.org>

